

FERDINAND BUFFA*

O formálnych poľsko-slovenských lexikálnych rozdieloch

BUFFA, F.: On Formal Polish-Slovak Lexical Differences. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 2, pp. 97 – 106. (Bratislava).

The author, going out from the analyses of rich lexical material, refers to various types and stages of the formal differences between Polish and Slovak equivalent names in the field of substantives and multi-verbal denominations. At the same time he comes from the minimal formal differences, e.g. only in affixes or in irrelevant expansion element at multi-verbal names through the greater differences (especially occurring in polysemantic words and asymmetric equivalents) up to formally quite different names.

Linguistics. Comparative linguistics. Literary Polish and Slovak languages. Lexis. Partial formal difference. Absolutely formal difference.

0.1. Medzi poľštinou a slovenčinou je genetická, a teda i typologická príbuznosť, k čomu sa ešte pridružuje aj bezprostredná areálová blízkosť (čiastočne tlmená horským masívom Karpát), čo spôsobilo značnú paralelnosť vo vývine týchto jazykov. Napriek tomu však sú medzi poľštinou a slovenčinou aj mnohé rozdiely, ktoré sú dôsledkom relatívne samostatných vývinových procesov v oboch jazykoch, a to tak vnútorných, čisto jazykových, ako aj vonkajších, vyplývajúcich z rozdielnych kontaktov s inými jazykmi, ďalej súvisiacich s odlišnosťami v mentalite i v kultúre nositeľov týchto jazykov, napokon aj v rozdielnych štátnopolitických a geomorfologických vlastnostiach oboch krajín a pod.

Najmarkantnejšie sa rozdiely medzi poľštinou a slovenčinou prejavujú v lexike, ale ani v ostatných jazykových plánoch nie je núdza o príklady na rozdiely medzi uvedenými susednými jazykmi. (Krátku charakteristiku rozdielov, ale aj zhôd a podobností medzi poľštinou a slovenčinou v oblasti hláskoslovnej, grafickej, ortografickej, tvaroslovnej a slovotvornej roviny sme podali v práci *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov*, 1998.)

V tomto príspevku sa pokúšame o stručnú charakteristiku formálnych rozdielov v oblasti poľskej a slovenskej lexiky, pričom sa obmedzujeme len na substantíva, avšak berieme do úvahy aj viacslovné pomenovania.

0.2. Lexikálne formálne odlišnosti sú v jednotlivých poľských a slovenských súvzťažných lexémach (so zhodným obsahom) zastúpené v rozličných stupňoch, a to od minimálnych rozdielov, napr. iba v afíxoch alebo v nepodstatnom rozširujúcom prvku pri viacslovných pomenovaniach, cez väčšie rozdiely, aké sú pri viacvýznamových názvoch s nesymetrickým obrazom ekvivalencie až k názvom formálne úplne rozdielnym v poľštine a slovenčine. Pritom, samozrejme, abstrahujeme od rozdielov grafických, hláskoslovných a gramatických, preto za formálne odlišné z nášho, lexikologického hľadiska nepokladáme prípady typu *żdźbło* –

* Doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., Volgogradská 76, 080 01 Prešov

steblo, pszczoła – včela, pięść – päst', wąż – fúz, węgorz – uhor, kalarepa – kale-ráb a pod.

1.1 Za minimálny stupeň formálnej odlišnosti medzi poľskými a slovenskými ekvivalentnými lexémami pokladáme rozdiely iba v afixoch umožnené najmä tým, že mnohé afixy – často spoločné obdivom jazykom – sa využili na vytvorenie ekvivalentov patriacich k rozličným slovotvorným typom. V dôsledku toho nie sú zriedkavé dvojice poľských a slovenských názvov osôb typu *naśladowca – nasledovateľ, dzwonnik – zvonár, burzyciel – burič, biedak – bedár, tępak – tupec, głupiec – hlupák* a pod. Z názvov vecí sú to napr. *makówka – makovica, parówka – párok, makowiec – makovník, surowiec – surovina, stojak – stojan, dźwignik – zdvíhadlo, węgielnica – uhoľník* a pod. (Uvedené jemné formálne rozdiely nepriamo ilustrujú aj značnú blízkosť opisovaných jazykov.)

Analogické prípady formálnych nezhôd sú aj pri derivátoch s rozdielnymi prefixmi, ako je to v prípadoch typu *naprawa – oprava, zasięg – dosah, rozłąka – odluka, dorzecze – poriečie, rozpuk – popuk* a pod. Sú však – i keď zriedkavejšie – aj také prípady, že poľské a slovenské ekvivalenty sa odlišujú tak v prefixe, ako aj v sufixe, napr. *przeżycie – zážitok, wychowanek – odchovanec, uwodziciel – zvodca, zgłoszenie – prihláška, podwyżka – zvýšenie* a pod. (K diferenciám v prefixácii sa žiada podotknúť, že analogické rozdiely sú už aj medzi ich fundujúcimi slovami, porov. napr. *naprawiać – opravovať, przeżyć – zažiť* a pod.)

Podobné „afixálne“ diferencie, ale trocha komplikovanejšie, sú v prípadoch dvojíc s nesymetrickým obrazom ekvivalencie, keď popri spoločnej forme v určitom význame je pre ďalší význam iba v jednom jazyku derivát od tejto spoločnej podoby, napr. za poľ. *bawełna* s významom 1. *látka*, 2. *materiál*, 3. *strom* je v slovenčine *bavlna* iba 1. *látka* a 2. *materiál*, ale strom je bavlník. Podobne je *białko* – bielko vo význame 1. časť vajca a 2. časť oka, ale poľ. *białko* je ešte aj za slov. bielkovina (biochemický termín); ďalej napr. za poľ. *strach* je slov. *strach*, ale aj *strašidlo* a *strašiak* a pod. Známe sú aj opačné prípady, keď ďalší význam je vyjadrený iným derivátom v poľštine, napr. slov. *muž* – poľ. *mąż* aj *mężczyzna*, podobne *popolnik* – *popielnik* (v peci) aj *popielniczka* (nádoba), *człen* – *człon* (element) aj *członek* (organizácie) a pod.

1.2. Za vyšší stupeň formálnej odlišnosti pokladáme také prípady asymetrickej ekvivalencie, keď ďalší význam v prvom jazyku je v druhom jazyku vyjadrený úplne samostatnou lexémou, napr. za poľ. *prawo* je v slovenčine 1. *právo* (jus) aj 2. *zákon* (lex), podobne *pogoda* – *pohoda* (stav) aj *počasie* (poveternostné pomery), *radio* – *rádio* (aparát) aj *rozhlas* (inštitúcia), *wiersz* – *verš* (časť básne), báseň (literárny útvar) aj riadok (časť textu) atď. (Porov. nem. Recht „právo“ a Gesetz „zákon“ alebo Vers „verš“, Gedicht „báseň a Zeile „riadok“.) Podobne je to v prípadoch, keď odlišný názov pre ďalší význam je na poľskej strane, napr. za slov. *mesiac* je v poľštine *miesiąc* (obdobie) i *księżyc* (teleso) a podobne *horčica* – *gorczyca* (rastlina) aj *musztarda* (pochutina), *kohútik* – *kogucik* (malý kohút) aj *kurek* (uzáver), *tielko* – *cialko* (malé telo) aj *podkoszulek* (tričko) a pod. (Porov. nem. Monat „obdobie“ a Mond „teleso“)

Trocha iného druhu sú čiastočné rozdiely medzi poľskou a slovenskou lexikou v tom, že popri spoločných názvoch cudzieho pôvodu sa v niektorom z uvedených jazykov vyskytuje aj domáce synonymum, napr. za poľ. *dekolt* je v slo-

venčine dekolt aj výstrih, podobne *minerał* – minerál aj nerast, *peron* – perón aj nástupište, *centrala* – centrála aj ústredňa, *talent* – talent aj nadanie a pod. Známe sú aj opačné prípady, ale sú oveľa zriedkavejšie, napr. za slov. *injekcia* je poľ. *injekcja* aj *zastrzyk*, podobne *smeč* – *smecz* aj *ścięcie*, *mikroorganizmus* – *mikroorganizm* aj *drobnoustrój* a pod. (Porov. nem. *Perron* aj *Bahnsteig*, *Talent* aj *Begabung*, *Injektion* aj *Einspritzung* a pod.)

Aj pri dvojiciach poľských a slovenských zloženín s totožným obsahom sú prípady s čiastočne odlišnou formou, teda v jednej z ich zložiek, ako to vidieť z príkladov typu *wielościan* – *mnohosten*, *muchomór* – *muchotrávka*, *wodotrysk* – *vodomet*, *wodociąg* – *vodovod* a pod. Pri dvojiciach názvov tohoto typu ich formálne odlišné zložky sú si však významovo veľmi blízke.

K niektorým poľským zloženinám sú v slovenčine ako ekvivalenty iba štruktúrne odlišné pomenovania, keď oproti lexéme s vnútornou syntagmou stojí lexéma s vonkajšou syntagmou, čo pokladáme iba za menšiu formálnu nezhodu. Ide o prípady typu *żywopłot* – živý *plot*, *śródmieście* – *stred mesta*, *lekkoatletyka* – *lahká atletika*, *krwiobieg* – *krvný obeh* (alebo *obeh krvi*) a pod. Opačné prípady sú tu veľmi zriedkavé, napr. slov. *kinosála* – poľ. *sala kinowa*, *zemetrasenie* – *trzęsienie ziemi* a pod. (Porov. nem. *Erdbeben* a franc. *tremblement de terre*.)

Zreteľnejšia (pretože nielen štruktúrna, ale aj čiastočná lexikálna) formálna nezhoda je pri dvojiciach typu *jadłospis* – *jedálny lístok*, *dalekowidz* – *d'alekozraký človek*, *radiosłuchacz* – *rozhlasový poslucháč*, *konikrad* – *zlodej koní* a pod. Pozoruhodný je tu značný počet opačných prípadov typu slov. *chorobopis* – poľ. *karta chorobowa* a podobne *olejomalba* – *obraz olejny*, *telovýchova* – *wychowanie fizyczne*, *svetadiel* – *część świata*, *uhl'okresba* – *rysunek węglem* a pod. (Porov. nem. názvy typu *Erdeil*, *Ölgemälde*, *Gesichtspunkt* a franc. *point de vue* a pod.)

Ešte výraznejší formálny rozdiel je v početných dvojiciach, keď oproti poľskej zloženine stojí v slovenčine derivát slovotvorne súvisiaci s prvou zložkou poľskej zloženiny. Napr. *kołodziej* – *kolár*, *pierwszoklasista* – *prvák*, *krajobraz* – *krajinka*, *kwiatostan* – *kvetenstvo*, *oczodół* – *očnica*, *myszółów* – *myšiak*, *winorośl* – *vinič* a pod.

1.3. Aj pri viacсловných pomenovaniach sa vyskytujú menšie formálne rozdiely napríklad v tom, že iba v jednom jazyku sú prefigované prívlastky dodávajúce názvu väčšiu obsažnosť, presnosť, porov. napr. *kamień nazybny* – *zubný kameň*, *rana postrzałowa* – *strelná rana*, *okulary przeciwsłoneczne* – *slnéčné okuliare* a pod. Výrazný štruktúrny rozdiel je v dvojiciach, keď oproti poľskému názvu s nezhodným prívlastkom stojí v slovenčine derivát nadväzujúci na určujúcu časť poľského pomenovania. Ide o prípady typu *fabryka broni* – *zbrojovka*, *galeria obrazów* – *obrazáreň*, *punkt wyjścia* – *východisko*, *środek ciężkości* – *tážisko*, *przyczółek mostu* – *predmostie* a pod. (K poľským názvom porov. francúzske pomenovania typu *galerie de tableaux*, *point de départ* a pod.)

Pri frazeologických jednotkách za menšie formálne rozdiely pokladáme fakt, že rozsahovo nie je poľská a slovenská frazéma rovnaká, ale jedna je rozšírená o nejakú (nepodstatnú) časť. Máme na mysli prípady typu poľ. *krw zawrzała komuś w żyłach* a slov. *krv zovrela v niekom* a podobne *ktoś mówi jak z książki* – *niekto hovorí, akoby z knihy čítal* a pod. V iných dvojiciach ide o menší rozdiel

v nepodstatnej (prívlastkovej) časti frazémy, napr. *być na swoim miejscu* – *byť na pravom mieste*, *nie powiedzieć na kogoś marnego słowa* – *nepovedať na niekoho zlého slova* a pod.

Za zmienku stojí ešte taký špeciálny formálny rozdiel medzi poľskou a slovenskou rovnoznačnou frazémou, že jedna z nich je viac subjektívne, egocentricky orientovaná. Napr. *coś komuś nie ujdzie na sucho* – *niekto neobíde na sucho*, *ktoś kipi ze złości* – *zlosť v niektorom kypí* a pod.

Aj pri ustálených poľských a slovenských prirovnaniach sa nájdú rozsahom, tj. počtom zložiek, teda formálne čiastočne odlišné dvojice typu *być ze sobą jak pies z kotem* – *byť ako pes a mačka*, *zniknąć jak kamień w wodę* – *zmiznúť, akoby kameň do vody hodil* a pod. V iných prípadoch ide o rozdiel v použití odlišných, ale významovo si blízkych lexém, napr. *nudzić się jak mops* – *nudiť sa ako pes*, *siedzieć jak na szpilkach* – *sediť ako na ihlách* a pod.

2.1. Najvýraznejšie a vari aj najpočetnejšie poľsko-slovenské lexikálne rozdiely predstavujú dvojice so zhodným obsahom, ale s úplne odlišnými formami. Takéto dvojice sú početné najmä pri nových názvoch všetkých typov, menej početné sú pri pôvodných nemotivovaných slovách, čiže v staršej vrstve lexiky, v čom vidíme dôsledky spoločného slovanského základu opisovaných jazykov.

Pri dvojiciach obsahovo zhodných, ale formálne odlišných poľských a slovenských lexém sú zaujímavé prípady slovotvorne si blízkych odvodenín motivovaných významovo totožnými alebo veľmi blízkymi, ale formálne odlišnými základovými slovami. Ide o prípady typu *wieprzowina* – *bravčovina* (*wieprz* = *brav*) a podobne *wzmacniacz* – *zosilňovač*, *zachód* – *západ*, *przeszłość* – *minulosť*, *zaczepka* – *zádrapka* a pod. Úplne odlišné, teda rozdielne aj v sufixoch, sú názvy rozličných zariadení typu *odbiornik* – *prijímač*, *wyłącznik* – *vypínač*, *zderzak* – *nárazník*, *rozdrabniacz* – *drvič* a pod., ďalej názvy abstrákt typu *przeszkoda* – *prekážka*, *ufność* – *dôvera* a pod. a pomenovania osôb typu *wyborca* – *volič*, *nadawca* – *odosielateľ* a pod. Ako vidieť, sú to väčšinou odborné pomenovania, ktoré často korešpondujú s inojazyčnými názvami.

Výraznejší formálny rozdiel je v dvojiciach poľských a slovenských lexém s totožným významom a podobnou slovotvornou štruktúrou, ale so značne rozdielnymi, i keď vecne dosť blízkymi motivantmi. Ide o dvojice typu *naszyjnik* – *náhrdelník*, *przedramię* – *predlaktie*, *wołowina* – *hovädzina*, *siennik* – *slamník*, *odbiorca* – *prijemca*, *wisielec* – *obesenec* a pod. Ešte vzdialenejšia vecná súvislosť motivantov je v dvojiciach formálne odlišných ekvivalentov typu *nadzień* – *plnka*, *poparzenie* – *popálenina*, *uchwyt* – *držadlo*, *nadwyżka* – *prebytok*, *siekacz* – *rezák* a pod. Motivačne i formálne úplne nezávislé sú obsahom zhodné dvojice poľských a slovenských názvov vecí typu *ręcznik* – *uterák*, *spodnie* – *nohavice*, *posilek* – *jedlo*, *rozlewnia* – *plniareň* a pod., ďalej abstraktá typu *rozłam* – *roztržka*, *przywiązanie* – *oddanosť* a pod. a pomenovania osôb typu *rzeźnik* – *mäsiar*, *wychodźca* – *vystahovalec*, *rozbitek* – *stroskotanec* a pod.

V uvedených rozdieloch pri odvodených slovách sa často výrazne prejavuje svojský, odlišný postup jazykového videnia a potom aj uchopenia označovanej skutočnosti nositeľom poľského a slovenského jazyka. Tak napr. v poľskom názve *siennik* je zafixovaná predstava matraca vyplneného senom (hoci môže byť aj *siennik wypchany słomą*), kým slov. *slamník* zrejme súvisí s matracom naplnen-

ným slamou, čo má možno korene v tom, že na Slovensku nebola núdza o slamu, takže ľudia neboli odkázaní iba na seno, ktoré síce prakticky rastie všade, ale na uvedený účel je menej vhodné ako slama. Za povšimnutie v tejto súvislosti stojí aj analogický prípad frazém: *mieć siano w głowie – mať sečku* (t. j. porezanú slamu) v hlave vo význame „byť hlúpy“, ako aj poľ. frazéma *wykręcić się sianem* „vedieť sa vynájsť“. Okrem uvedeného treba vziať do úvahy aj fakt, že v slovenčine senník je „zastrešené miesto na uskladnenie sena“. A nakoniec iste nie je bez zaujímavosti pripomenúť franc. *paillasse* (paille „slama“) a nem. *Strosack* (Stroh „slama“).

Podobne odlišné etnokultúrne fakty sa odrážajú v rozdielnej motivácii názvov pre plášť nosený v prechodnom jarnom a jesennom období, ktorý sa v poľštine nazýva *jesionka*, v slovenčine *jarník*, pričom poľský názov aspoň čiastočne môže súvisieť so značnou popularitou jesenného obdobia v Poľsku (porov. obľúbené poľské označenie *złota jesień*). Pre slov. jarník mohol byť precedensom názov podobnej reálie nosenej v zime: zimník (popri zimný kabát, porov. poľ. *plaszcz zimowy, palto*).

2.2. Závažnú, i keď nie takú početnú skupinu dvojíc poľských a slovenských lexém so zhodným významom, ale formálne úplne odlišných tvoria značkové pomenovania, teda dnes už nemotivované slová typu *ogon – chvost, sęk – hrča, swąd – čmud, tęcza – dúha, tłum – dav, wieprz – brav* a pod.

V tejto skupine formálne úplne odlišných názvov nie sú zriedkavosťou prípady, keď oproti domácejmu názvu v jednom jazyku stojí v druhom jazyku názov cudzieho pôvodu. Veľmi často tu ide o dvojice, v ktorých ekvivalent cudzieho (často francúzskeho) pôvodu je v poľštine, napr. *kalesony – spodky, kompres – obklad, gazeta – noviny, portmonetka – peňaženka, skarpetki – ponožky, tynk – omietka, zegar – hodiny* a pod. Časté sú takéto prípady najmä v oblasti odbornej terminológie, napr. *inspekt – parenisko, maszt – stožiar, szkielet – kostra, torf – rašelina, wytrych – pakl'úč* a pod. Pomerne značné množstvo uvedených dvojíc, keď za poľský názov cudzieho pôvodu má slovenčina domáci ekvivalent, vyvoláva dojem, že poľština je nepomerne tolerantnejšia k slovám cudzieho pôvodu ako slovenčina, čo možno názorne predstaviť aj na poľsko-slovenských dvojiciach typu *towar : fabryka – tovar : továreň; zamek : ślusarz – zámok : zámočník; godzina : zegar – hodina : hodiny; klucz : wytrych – kl'úč : pakl'úč; rzeźba : snycerz – rezba : rezbár* atď.

Opačné prípady, keď k poľskému domácejmu slovu je ekvivalent cudzieho pôvodu v slovenčine, sú zriedkavejšie, hoci v niektorých prípadoch ide o také sériové názvy, ako je väčšina názvov mesiacov, napr. *styczeń – január, luty – február, czerwiec – jún*, alebo ako sú názvy gramatických pádov, napr. *mianownik – nominatív, dopełniacz – genitív, celownik – datív* atď. Aj ďalšie prípady sú z oblasti odborného názvoslovnia, napr. *teżec – tetanus, surowica – sérum, szczepionka – vakcína, prądnica – dynamo, zamach – atentát, zlewozmywak – drez* a pod. Ako vidieť z príkladov, spravidla tu ide v slovenčine o internacionalizmy.

Pomerne časté sú ešte aj také dvojice, keď oproti poľskému názvu cudzieho pôvodu stojí v slovenčine domáce pomenovanie, ale popri ňom je známy aj názov cudzieho pôvodu, no štylisticky príznakový. Často tu ide o názov prevzatý z nemčiny. A tak je napr. za poľ. *fabryka* slov. *továreň* a hovorovo aj *fabrika*, za poľ.

próba je slov. *skúška* a ako zastarané aj *próba*, za poľ. *kelner* je slov. *časník* a nárečovo aj *kelner*, za poľ. *klient* je v slovenčine *zákazník* a zriedkavo aj *klient*, za poľ. *patriota* je slov. *vlastenec* a knižne aj *patriot* a pod.

Do skupiny dvojíc poľských a slovenských lexém, ktoré sú významovo totožné, ale formálne úplne odlišné, žiada sa zaradiť aj názvy cudzieho pôvodu v obidvoch jazykoch. Ide o samostatné, nezávislé prevzatia z odlišných jazykov najmä názvov terminologického charakteru typu *gięlda* – *burza*, *kaloryfer* – *radiátor*, *remanent* – *inventúra*, *rufa* – *korma*, *sztorm* – *uragán*, *lewatywa* – *klystír* a pod. Nie sú tu však zriedkavosťou ani názvy bežne používaných predmetov typu *rower* – *bicykel*, *herbata* – *čaj*, *papieros* – *cigareta*, *pudło* – *škatuľa*, *tytoń* – *tabak*, *torba* – *taška* a pod. Diferencie tohto druhu výrazne svedčia o tom, že nositelia poľského a slovenského jazyka sa v jednotlivostiach orientovali značne nezávisle na odlišné kultúry.

Aj pri zloženinách sú dvojice poľských a slovenských názvov s totožným obsahom pri rozdielnej forme, hoci obe zloženiny sa skladajú z rovnoznačných, ale formálne úplne odlišných zložiek. Ide o prípady typu *wielokąt* – *mnohoholník*, *współmieszkaniec* – *spolubývajúci* a pod. Častejšie sú však prípady, v ktorých jedna zo zložiek je v obidvoch jazykoch úplne odlišného pôvodu, napr. *równoleżnik* – *rovnobežka*, *równonoc* – *rovnodennosť*, *snopowiązanka* – *samoviazáč* a pod. Zriedkavejšie sú také zloženiny formálne odlišné v poľštine a slovenčine, ktorých zložky nijako na seba nenadväzujú, napr. *kazirodztwo* – *krvismilstvo*, *krajoznawstwo* – *vlastiveda*, *wielokrążek* – *kladkostroj*, *żółtodziób* – *holobriadok* a pod. (Podľa ich jednotlivých zložiek sa dá väčšinou ľahko zistiť ich častá nadväznosť na podobné cudzojazyčné názvy, porov. napr. *żółtodziób* – nem. *Gelbschnabel*, *krvismilstvo* – nem. *Blutschande* a pod.)

2.3. Pri viacslovných pomenovaniach za vyšší stupeň formálnej odlišnosti pokladáme prípady s formálne odlišnými (hoci významovo zhodnými) zložkami, často však rozšírenými o taký element (napr. prefix), ktorý dodáva názvu presnejšiu obsahovú náplň, napr. *nadmorskie porty* – *morské prístavy*, *maska przeciwwgazowa* – *plynová maska*, *ścienny zegar* – *nástenné hodiny* a pod. Iné, lexikálne spresňujúce diferencie napríklad s rozvedeným prívlastkom iba na jednej strane (častejšie na slovenskej), sú v prípadoch typu *gazy łzawiące* – *slzotvorné plyny*, *pełne mleko* – *plnotučné mlieko*, *kod pocztowy* – *poštové smerové číslo* a pod.

Väčšie rozdiely pri viacslovných názvoch vytvárajú lexikálne úplne odlišné určujúce členy združených pomenovaní, hoci významovo sú si značne blízke. Napr. *wierzba płacząca* – *smutná vrba*, *pobyt tymczasowy* – *prechodný pobyt*, *kobieta zamężna* – *vydatá žena*, *kąt prosty* – *pravý uhol*, *jastrzębi nos* – *orlí nos*, *marcowa pogoda* – *aprílové počasie*, *jednoosobowy pokój* – *jednopošteľová izba* a pod. O úplné rozdiely v prívlastkoch ide v dvojiciach typu *mąka tortowa* – *hladká múka*, *dezerowe masło* – *čajové maslo*, *maślane ręce* – *drevené ruky*, *lewe papiery* – *falošné papiere*, *słona cena* – *mastná cena* a pod.

Známe sú aj také dvojice poľských a slovenských združených pomenovaní so zhodným prívlastkom, v ktorých sú rozdiely pri určenom člene, hoci aj tu ide o slová vecne nie až tak veľmi vzdialené. Sú to prípady ako *miodowy miesiąc* – *medové týždne*, *ograna melodia* – *obohratá pesnička*, *biały kruk* – *biela vrana*, *koziół ofiarny* – *obetný baránok*, *izba handlowa* – *obchodná komora* a pod. Úplne

odlišné sú vlastne až združené pomenovania s lexikálne rozdielnymi obidvoma členmi v poľštine a slovenčine. Pritom na jednej strane (častejšie na poľskej ako na slovenskej) býva pomenovanie metaforického charakteru, kým na druhej strane stojí oproti nemu ako ekvivalent v druhom jazyku pomenovanie triezvo opisnej povahy. Napr. *krecia robota* – *podkopná činnosť*, *kurze łapki* – *očné vrásky*, *korek uliczny* – *dopravná zápcha*, *cielecy zachwyt* – *nekritické nadšenie*, *jajko sadzone* – *volské oko* a pod.

Ešte výraznejšie formálne rozdiely sú v prípadoch protikladných názvov s vonkajšou a vnútornou syntagmatikou, keď združené pomenovanie sa vyskytuje iba v jednom jazyku, kým v druhom mu zodpovedá motivačne odlišný jednoslovný ekvivalent. Je príznačné, že takéto združené pomenovania sú oveľa častejšie v poľštine ako v slovenčine, napr. *piłka ręczna* – *hádzaná*, *punkt sanitarny* – *ošetrovňa*, *udar słoneczny* – *úpal*, *zimne ognie* – *prskavky*, *palec serdeczny* – *prsteník*, *zawieszenie broni* – *prímerie* a pod. Známe sú aj opačné prípady, t. j. so združeným pomenovaním na slovenskej strane, ale sú o niečo zriedkavejšie, napr. *čerpacia stanica* – *pompownia*, *wýfukové plyny* – *spaliny*, *tanková loď* – *zbiornikowiec*, *odpalovací rampa* – *wyrzutnica*, *rodičovské združenie* – *wywiadówka* a pod.

Formálne odlišné vo svojich zložkách bývajú aj združené pomenovania s nezhodným, genitívnym prívlastkom v poľštine a slovenčine, ako to dokazujú príklady typu *głowica miecza* – *rukoväť meča*, *łapa kotwicy* – *rameno kotvy*, *warkocz komety* – *chvost komety*, *kuźnia talentów* – *liaheň talentov*, *oselka masła* – *hrudka masla* a pod. Časté sú však prípady, keď poľskému združenému pomenovaniu s genitívnym prívlastkom zodpovedá ekvivalentné slovenské pomenovanie so zhodným prívlastkom, napr. *kasa chorych* – *nemocenská poisťovňa*, *metryka zgonu* – *úmrtný list*, *hamulec bezpieczeństwa* – *záchranná brzda*, *izba wytrzeźwień* – *záchytná stanica* a pod. Napokon sú aj také prípady viacslovných názvov s odlišnými zložkami, keď názvu s nezhodným (genitívnym) prívlastkom zodpovedá v druhom jazyku jednoslovné pomenovanie, pričom dvojslovný názov sa častejšie vyskytuje v poľštine ako v slovenčine. Sú to dvojice typu *nakaz aresztowania* – *zatykač*, *punkt wyjścia* – *východisko*, *liczba urodzin* – *pôrodnosť*, *środek ciężkości* – *tážisko*, *mąż zaufania* – *dôverník*, *pilot statku* – *lodivod* a pod. (K poľským názvom porov. francúzske pomenovania typu *point de vue*, *point de départ*, *l'homme d'état* a pod.)

Aj pri združených pomenovaniach s nezhodným prívlastkom v predložkovom páde sú medzi poľštinou a slovenčinou väčšie rozdiely v jednotlivých zložkách typu *mieszkanie z wygodami* – *byt s príslušenstvom*, *budynek do rozbiórki* – *budova na zbúranie*, *głowa do pozłoty* – *hlava na parádu* a pod. Okrem toho sú tu aj rozličné štruktúrne rozdiely, najčastejšie také, keď poľskému názvu s nezhodným (predložkovým) prívlastkom zodpovedá v slovenčine názov so zhodným prívlastkom, napr. *kurczak z rożna* – *grilované kurča*, *miłość bez wzajemności* – *neopätovaná láska*, *waga po uboju* – *mŕtva váha*, *wyrok z zawieszeniem* – *podmienečný trest*, *pozwolenie na broń* – *zbrojný pas* a pod. Opačné prípady, keď názvy s nezhodným prívlastkom sú na slovenskej strane, sa vyskytujú zriedkavejšie, napr. *obchod s nábytkom* – *sklep meblowy*, *odwołanie na najwyższy sąd* – *rewizja nadzwyczajna*. Okrem uvedených príkladov nie sú neznáme aj také prípady, keď poľ-

ským názvom s prívlastkom v predložkovom páde v slovenčine zodpovedá jednoslovný názov, napr. *rękawiczki z jednym palcem* – *palčiaky*, *szafa na ubranie* – *šatník*, *woźny w szkole* – *školník*, *chusteczka do nosa* – *vreckovka* a pod.

Aj v oblasti frazeológie sú medzi poľštinou a slovenčinou také rozdiely, keď napr. poľské frazémy majú slovesá s užším obsahom ako ich slovenské ekvivalenty a tak sú obraznejšie, výraznejšie, napr. *krwawić komuś serce* – *raniť niekomu srdce*, *przepaść bez śladu* – *zmiznúť bez stopy*, *stawiać pierwsze kroki* – *robiť prvé kroky*, *ceny lecą w górę* – *ceny idú hore*, *rzucać słowa na wiatr* – *rozprávať do vetra* a pod. Sú však aj opačné prípady, keď v slovenskej frazéme je sloveso s užším, špeciálnejším významom, napr. *iść na lep* – *sadnúť na lep*, *urobić sobie ręce (po łokcie)* – *zodrať si ruky (po lakty)*, *dopuszczać kogoś do tajemnicy* – *zaskáňať niekoho do tajomstva*, *wyjsć po angielsku* – *zmiznúť po anglicky*, *być przy zdrowiu* – *prekypovať zdravím* a pod.

Medzi poľskými a slovenskými frazémami môžu byť formálne rozdiely aj v ich mennej časti, keď v poľských frazémach sú slová so širším obsahom ako v ekvivalentných slovenských frazémach, napr. *skrobać się w głowę* – *škrabať sa za uchom*, *robić coś na swoją rękę* – *robiť niečo na vlastnú päsť*, *lizac czyjeś łapy* – *lízať päty niekomu*, *mieć lepkie ręce* – *mať lepkavé prsty*, *zejść na dziady* – *vyjsť na žobráčku palicu* a pod. Známe sú aj opačné prípady, napr. *pracować w pocie czoła* – *pracovať v pote tváre*, *spotkać się z kimś oko w oko* – *stretnúť sa s niekým tvárou v tvár*, *znać kogoś od pieluch* – *poznať niekoho od kolísky*, *trzymać się czyjegoś fartucha* – *držať sa niečieho sukne* a pod.

Za formálne úplne rozdielne poľské a slovenské ekvivalentné frazémy pokladáme až prípady typu *owijać coś w bawełnę* – *povedať niečo zaobalene*, *piorunować kogoś wzrokiem* – *metať nenávistné pohľady*, *zagrzebać się na odludziu* – *utiahnuť sa do ústrania*, *puścić kogoś na szerokie wody* – *dať niekomu voľnú ruku*, *puścić kogoś z torbami* – *priviesť niekoho na mizinu* a pod. V uvedených dvojiciach poľské frazémy sú v porovnaní so slovenskými výraznejšie, expresívnejšie, ale sú známe aj opačné prípady, napr. *gonić resztkami* – *mlieť z posledného*, *wyjsć z czegoś obronną ręką* – *obísť so suchou kožou*, *diabli coś nadali* – *čert bol niečo dlžný* a pod. Sú samozrejme prípady, keď stupeň obraznosti je v oboch formálne rozdielnych frazémach približne na rovnakej úrovni, napr. *puszczać coś z dymem* – *obracať niečo na popól*, *natrzeć komuś uszu* – *vyčistiť niekomu žalúdok*, *przytrzeć komuś rogów* – *pristrihnúť niekomu krídla*, *coś nie warte torby sieczki* – *niečo nestojí ani za fajku močky*, *coś nie ma rąk ani nóg* – *niečo nemá ani hlavy, ani päty* a pod.

Podobne formálne celkom rozdielne sú poľské a slovenské ekvivalentné frazémy založené na úplne odlišnej motivovanosti a vyznačujúce sa spravidla vysokým stupňom obraznosti, napr. *mydlić komuś oczy* – *vodiť niekoho za nos*, *przelewać z pustego w próżne* – *mlátiť prázdnu slamu*, *próżną beczkę obracać* – *voziť drevo do hory*, *pokazać komuś, gdzie raki zimują* – *naučiť niekoho po kostole hvízdať*, *co ma piernik do wiatraka* – *ja o voze, ty o koze* a pod.

Pri ustálených prirovnaniach formálne rozdiely bývajú najmä v tej ich časti, ku ktorej sa prirovnáva, napr. *narozrabiać jak pijany zając* – *vystrájať ako opitý cap*, *milzczeć jak zaklęty* – *mlčať ako zarezaný*, *czuć się jak nagi w pokrzywach* – *cítiť sa ako nahý v trní*, *gorzkie jak pieprz* – *horké ako blen* a pod. Väčšie formál-

ne rozdiely bývajú medzi ustálenými prirovnaniami založenými na spravidla odlišnej motivácii, napr. *pomiatać kims jak psem – zaobchádzať s niekým ako s handrou, jakby ręką odjął – akoby šibnutím čarovného prútika, coś potrzebne jak psu piąta noga – niečo ako piate koleso na voze, ktoś je, aż się mu uszy trzęsą – niekto je ako najatý a pod.*

Ešte výraznejšie formálne rozdiely medzi poľskými a slovenskými prirovnaniami rovnakého významu nachádzame vo výrazoch s rozdielnou obraznosťou, aká je v prípadoch typu *cicho jak makiem siał – ticho ako v kostole, coś pasuje jak garbaty do ściany – niečo sa hodí ako päst' na oko, drzeć się jak stare prześcieradło – vrieskať ako pavián, jak amen w pacierzu – ako je slnko nad nami, goły jak święty turecki – chudobný ako kostolná myš a pod.*

3.1. Z nášho stručného náčrtu vysvitá, že medzi poľskou a slovenskou lexikou sú formálne rozdiely rozličného stupňa i rozličného druhu. Za najnižší stupeň formálnej lexikálnej odlišnosti v dvojiciach poľských a slovenských lexém pokladáme diferencie typu *biedak – bedár, parówka – párok, skapstwo – skúposť* a pod. Výraznejšie formálne rozdiely sú v prípadoch typu *wieprzowina – bravčovina (wieprz = brav)*, ale aj v dvojiciach ako *odbiornik – prijímač (odbierać = prijímať)* a pod. O podobnej blízkej motivácii možno hovoriť aj pri ďalších názvoch s formálnou odlišnosťou typu *naszyjnik – náhrdelník (szyja a hrdlo sú vecne blízke reálie)*, kým pri názvoch typu *ręcznik – uterák* ide už o úplne nezávislú motivovanosť, a tým aj o plnú formálnu diferenciu.

Úplná formálna nezhoda je pri neodvodených názvoch typu *droga – cesta*, čo sa vzťahuje aj na mnohé názvy cudzieho pôvodu, či to v kombinácii s domácimi názvami (typu *kalesony – spodky, styczeń – január*) alebo ide o cudzie názvy v obidvoch jazykoch (typu *gielda – burza*). Spomenúť sa žiada prípady synonymných dvojíc domáce /prevzaté slovo, pričom – najmä v slovenčine – takéto synonymné prevzaté slovo je často štylisticky príznakové (ako hovorové, zastarané, slangové a pod.).

Podobne rozličné stupne formálnej odlišnosti sú aj medzi poľskými a slovenskými rovnoznačnými zloženinami počnúc od prípadov typu *wiełościan – mnohosten* až po úplne samostatné zloženiny typu *snopowizanka – samoviazač* a pod. Pozoruhodné sú tu dvojice, v ktorých sa zloženiny dostávajú do protikladu s viac-slovnými názvami, a to tiež od úplne paralelných názvov typu *jadłospis – jedálny lístok, automapa – mapa samochodowa*, až po samostatné pomenovania typu *krasokorčuliar – łyżwiarz figurowy*, resp. v kombinácii s jednoslovnými názvami typu *całokształt – celok*.

Analogická situácia je aj pri viac-slovných pomenovaniach, porov. napr. pomerne blízke názvy *składany parasol – skladací dáždnik* a samostatné názvy typu *wierzba płacząca – smutná vrba*, resp. dvojice líšiace sa aj štruktúrne, napr. *pory roku – ročné obdobia, mleko w proszku – sušené mlieko, list gończy – zatykač* a pod.

Aj pri frazeologizmoch sme zaznamenali niekoľko stupňov rozdielov, počnúc od súbežných, značne blízkych frazém typu *przepaść bez śladu – zmiznúť bez stopy*, cez frazémy typu *suszyć komuś głowę – otlkať niečo niekomu o hlavu*, ktoré sú odlišné aj motivačne, až po úplne samostatné frazémy typu *dostać obuchem w głowę – ísť z nôh spadnúť, odwracać kota ogonem – robiť z bieleho čierne*, ktoré sa celkom líšia svojou obraznosťou.

Taká istá situácia je aj pri ustálených prirovnaniach, porov. blízke súbežné prirovnania typu *chodzić jak na sznurku – chodiť ako na retiazke*, cez motivačne rozdielne prirovnania typu *znać się na czymś jak kura na pieprzu – rozumieć się do niečoho ako hus do piva*, až po samostatné poľské a slovenské rovnoznačné prirovnania typu *dbać o kogoś tyle jak pies o piątą nogę – dbať o niekoho ako o lanský sneh* so značne odlišnou obraznosťou.

3.2. Ako z nášho opisu vyplýva, formálne rozdiely medzi poľskou a slovenskou lexikou sú napriek ich genetickej i geografickej, a tým aj spoločenskej a kultúrnej blízkosti značné. Sú výsledkom samostatného vývinu poľštiny a slovenčiny najmä v nadväznosti na odlišné orientácie na iné kultúry, pričom často súvisia aj s geomorfologickými rozdielmi, ďalej s odlišnými politickými pomermi a pod. Ako príklad môžeme uviesť diferencie typu *iść, płynąć z fala – iść, plávać s prądom*, pretože *fala* „vlna“ je predovšetkým morská reália, kým *prúd* je reália bežná aj v rieke (najmä v horských oblastiach), v čom sa odráža prímorskosť Poľska a vnútrozemskosť Slovenska. Na prevažne nížinný charakter Poľska poukazuje napr. použitie slova *topola* (je to strom typický pre nížiny) v prirovnaní *chłop jak topola*, ktorému v slovenčine zodpovedá *chlap ako jedľa* (ktorá rastie predovšetkým v horských oblastiach) alebo ešte výraznejšie *chlap ako hora*. Odlišné vzťahy k inonárodným kultúram sa odrážajú napr. v používaní medzinárodných názvov mesiacov v slovenčine (dokonca aj v nárečiach), kým poľština má (podobne ako aj niektoré iné slovanské jazyky) prevažne svoje, domáce názvy.

A nakoniec nie je zanedbateľné ani to, že výsledky porovnávania poľskej a slovenskej lexiky môžu poskytnúť aj odhalenie motivácie niektorých slov, ktoré dnes pociťujeme ako nemotivované. Tak napr. pôvod slovenskej príslovky *dupkom* (o vlasoch) odhalíme porovnaním s poľským ekvivalentom *włosy stoją dęba* (*dąb, dęba = dub, duba*). Podobne pochopíme pôvod významu slovesa *plieść* „tárať nezmysly“, keď ho porovnáme s poľským ekvivalentom *pleść koszałki opalki* a pod. Takisto ľahko sa zorientujeme v otázke pôvodu dnes už nepriezračného slova *zblo* vo frazéme *ani zbła*, keď ho porovnáme s poľ. *zdźbło*, gen. *zdźbła*, čo je slov. *steblo, stebła*.

Über die formalen polnisch-slowakischen lexikalischen Unterschiede

Ferdinand Bu ffa

Der Autor geht aus der Analyse eines reichen Materials aus und deutet auf unterschiedliche Art und Stufe von formalen Unterschieden zwischen den polnischen und slowakischen äquivalenten Benennungen im Bereich der Substantiven und Wortzusammenfügungen.

Dabei geht er von den minimalen formalen Unterschieden, wie z. B. nur in den Aphixen oder im etwas erweiterten Element bei den Wortzusammenfügungen, durch grössere Differenzen, die vor allem bei den polysemantischen Benennungen und asymmetrischen Äquivalenzbildern zu finden sind, bis zu den formal völlig unterschiedlichen Benennungen.

PETER ŽEŇUCH*

Nálezy cyrilských rukopisných pamiatok na východnom Slovensku I.

ŽEŇUCH, P.: The Findings of Cyrillic Manuscripts in the East Slovakia I. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 2, pp. 107 – 132. (Bratislava).

The author of the paper introduces still unknown Cyrillic original material from the East Slovakia, dated to 16th – 19th centuries and divides it into two spheres of interest in alphabetical order according to the place of finding. In the first sphere the author presents the marginal notations on the printed sacral and church books, by which some conclusions of I. Paňkevyč are completed and corrected. The second part of the paper, devoted to the characterization and language interpretation of the preserved Cyrillic manuscripts sights from the East Slovakia, will be published in the next issue of this journal.

Linguistics. Cyrillic manuscripts sights. Marginal notations. East Slovakia. Characterization and interpretation of Cyrillic sights.

Jazyk vybraných marginálnych zápisov na bohoslužobných knihách z východného Slovenska

Východné Slovensko tvorí špecifický kultúrno-historický a religiózny priestor, v ktorom sa stretávajú jazykové i kultúrne vplyvy Východu i Západu slovanského sveta. Na tomto území patriacom do komplexu areálov založených na interetnických a interkultúrnych vzťahoch prebiehalo a podnes prebieha miešanie etnických spoločenstiev a ich kultúrno-historických tradícií. Špecifickým príkladom jazykového, historického a kultúrneho dedičstva v tomto priestore je používanie bohoslužobnej cirkevnej slovančiny. Vzhľadom na to, že slovenská veda tento problém doposiaľ komplexne neskúmala, mnohí podnes na základe používaného bohoslužobného jazyka (cirkevnej slovančiny) pokladajú slovenských veriacich východného obradu za Rusínov.¹

Hoci cieľom príspevku je podať informáciu o cyrilských pamiatkach z vý-

* PhDr. Peter Žeňuch, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu - *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilometodský odkaz* (2/7004/22).

¹ Takýto názor bol napríklad prezentovaný v týždenníku Народны новинки z 25. apríla 2001. V článku venovanom problematike sčítania ľudu sa konštatuje, že na Slovensku žijú takzvaní „mlčiaci“ Rusíni, ktorých má byť okolo 100.000 osôb. Ide predovšetkým o gréckokatolíkov a pravoslávnych, ktorí si v r. 1991 pri sčítaní obyvateľstva zapísali inú ako rusínsku alebo ukrajinskú národnosť. Тоту групу можемо назвати „мовчачі“ Руси́ны, котрых може быти ко́ло 100.000 осіб. Про́ тоту групу є́ ті́пі́чне то, же в 1991 році собі записала словенську народність, словенський материнський язык, але грекокатолицьке ці православне віросповідання. Роговпай РУСИНЬСКИЙ, І.: Як лем допаде про Русинів тогорічне списованя людей. (Реалізм, реалізм а іщі раз реалізм?) In: Народны новинки. Культурно-сполоченський тыжденник Русинів СР, го́д. 9, ч. 17 – 18, s. 2.

chodného Slovenska, žiada sa poznamenať, že výskum Slovákov gréckokatolíkov je v súčasnosti veľmi aktuálny. Aktuálnosť tohto problému vyplýva zo vzájomného vzťahu medzi slovenskou majoritou a rusínskou a ukrajinskou minoritou na východe Slovenska. Hoci tento problém v slovenskej historiografii nie je nový, predsa nie je dostatočne spracovaný. Prvý Slovák, ktorý vyslovil tézu, že na východnom Slovensku žijú okrem rusínskych, resp. ukrajinských veriacich byzantsko-slovenského obradu aj slovenskí gréckokatolíci, bol Ján Čaplovič. Vo svojich výskumoch postupoval podľa súpisov obyvateľstva zo začiatku 19. storočia. Z celkového počtu 2.200.000 Slovákov vyčlenil 153.000 slovenských gréckokatolíkov² a etnických Rusínov vo všetkých uhorských župách J. Čaplovič vyčíslil na 359.000 duší.³ Časť z nich pokladá za takých, ktorí z jazykového hľadiska sú bližšie etnickým Slovákom ako etnickým Rusínom. J. Čaplovič takto vyčlenil slovenských veriacich byzantsko-slovenského obradu, ktorí pri bohoslužbách používali a podnes používajú cirkevnú slovančinu haličsko-ukrajinskej redakcie. U pozorovateľov neznalých pomerov takéto prejavy vyvolávajú predstavy o zdanlivo rovnakej jazykovej a etnickej príslušnosti všetkých, teda aj slovenských gréckokatolíkov (*rusnákov*). Treba si preto uvedomiť, že pojem *rusnák*, *rusnáci* je motivovaný religiózne a nie etnicky (*ruska vira*).

J. Čaplovič slovenských gréckokatolíkov lokalizuje najmä v Šarišskej a Zemplínskej župe, kde tvoria väčšinu obyvateľstva východného obradu.⁴ Uvedené údaje sú hodnovernejšie, najmä ak si uvedomíme, že J. Čaplovič svoje zistenia overoval priamo v teréne, nakoľko bol od r. 1819 riaditeľom správy Schönbornovcovských majetkov na Podkarpatskej Rusi. Svoje sídlo síce mal vo Viedni, no grófske majetky navštevoval pravidelne raz ročne, vždy inou trasou, vďaka čomu dokonale poznal krajinu a ľud veľkej časti Uhorska.⁵

Dôležitú úlohu pri charakterizovaní jazykovej a kultúrnej príslušnosti veriacich byzantsko-slovenského obradu na východnom Slovensku zohral Jozef Škultéty, ktorý v časopise Slovenské pohľady (15, 1895) polemizoval s Jánom Mišíkom o existencii slovenských gréckokatolíkov. O tejto polemike na stránkach Živej Stariny (Живая Старина, 2, 1895, s. 235 – 236) referoval prof. Lamanský.⁶ Z po-

² Pozri o tom ČAPLOVIČ, J.: Etnografia Slovákov v Uhorsku. Z rukopisu preložil, poznámky a doslov napísal R. Brtáň. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 120.

³ Porovnaj ČAPLOVIČ, J.: O Slovensku a Slovákoch. Zostavila, preložila, doslov a poznámky napísala V. Urbancová. Bratislava, Tatran 1975, s. 83.

⁴ Ibidem, s. 87.

⁵ Porovnaj URBANCOVÁ, V.: Ján Čaplovič v slovenskej kultúre a národnom obrodení. In: ČAPLOVIČ, J.: O Slovensku a Slovákoch. Zostavila, preložila, doslov a poznámky napísala V. Urbancová. Bratislava, Tatran 1975, s. 237.

⁶ „Nárečie uniatov, ktorí sú predmetom sporu, zovie sa silne poslovenčeným, majúcim russismy, a nič viac. Jestli ono je slovenské s russismami, tak ním hovoriaci sú, rozumie sa, Slováci; jestli je ruské so slovenismami, tak ním hovoriaci sú Rusi. Rozdiel medzi maloruským nárečím a slovenským je tak veľký, že spor o prináležaný jazyka k tomu alebo druhému nárečiu možný je len vtedy, keď jazyk predstavuje pestrú smes, ktorú ťažko určiť. Okrem toho, medzi russismami a russismami je rozdiel: jestli sú ony názvy kultúrnych predmetov (rastlín, nádob, odevu atď.), tak nemajú pre etnografu nijakej ceny, ukazujúc len toľko, že upotrebuji ich alebo ich predkovia mali potyky s Rusmi; jestliže sú obyčajnými slovami reči (s významom hovoriť, vidieť, jest' atď.), tak môžu ukazovať na to, že upotrebuji ich pochodia od

lemiky vysvitlo, že určujúcim faktorom etnickej a národnej príslušnosti východoslovenských uniátov je ich nárečie, resp. materinský jazyk. Na používanie bohoslužobného cirkevnoslovanského jazyka medzi Slovákmi byzantsko-slovanského obradu v paraliturgickej piesňovej tvorbe poukázal r. 1886 A. S. Petruševič v Literárnom zborníku Haličsko-ruskej matice.⁷ A. S. Petruševič na *příklade Píesne o obraze klokočovskom* ukázal, že jazyk paraliturgických piesní používaný medzi slovenskými gréckokatolíkmí na východnom Slovensku je porušený slovenský jazyk.⁸

Najstaršími dejinami a osídlením východného Slovenska sa zaoberajú slovenskí historici, najmä B. Varsík,⁹ O. R. Halaga¹⁰ a F. Uličný.¹¹ Zaujímavé sú najmä pohľady Ľ. Haraksima na oblasť etnickej identifikácie Rusínov. Prínosom pre výskum dejín východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi sú jeho výskumy spojené s prijatím cirkevnej Užhorodskej únie v r. 1646 a práce venované národnej identifikácii gréckokatolíkov Rusínov a Slovákov na východnom Slovensku.¹² Otáz-

predkov Rusov.” Citované podľa ŠKULTÉTY, J.: O hranici medzi Rusmi a Slovákmi v Uhorsku. In: Slovenské pohľady, časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ J. Škultéty. 16, 1896, s. 126.

⁷ ПЕТРУШЕВИЧ, А. С.: Историческая Пѣснь. Пѣснь карпаторуссовъ изъ 1683 года. In: Литературный Сборникъ Галицкой Матицы 1886, s. 190 – 198.

⁸ Языкъ и правописание (...) есть ничѣмъ болѣе якъ (...) обрусченнымъ словацкимъ языкомъ. Porovnaj A. C. Петрушевичъ, Историческая Пѣснь. Пѣснь о образе Клокочевскомъ, s. 191.

⁹ Osídlenie Košickej kotliny. 1. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 475 s., Osídlenie Košickej kotliny. 2. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973. 598 s. a Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie. 3. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1977. 574 s.

¹⁰ Osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci. Košice, Svojina 1947.

¹¹ Dejiny osídlenia Užskej župy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Prešov, Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1995; Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. In: Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 21 – 29; Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten (Sonderdruck). Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra 1986; Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990; Podiel cirkevných inštitúcií na vývoji osídlenia a hospodárstva východného Slovenska v 12.–16. storočí. Archaeologia historica. 10, 1985, s. 357 – 367.

¹² Otázkami národnej identity Rusínov a Slovákov sa Ľ. Haraksim zaoberal v prácach: Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In: P. Michal Lacko, S. J. Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992. Red. M. Potemra. Košice, Slovenský katolícky kruh 1992, s. 157 – 163; Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku. In: Národnosti na Slovensku. Red. Ľ. Haraksim. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1993, s. 71 – 80; Obrodienie Rusínov. In: Rusíni: Otázky dejín a kultúry. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrodienia*. Bardejovské Kúpele 15.–16. 10. 1994. Red. F. Barna. Prešov, Rusínska obroda 1994, s. 79 – 93; Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku. In: Národnosti na Slovensku. Red. Ľ. Haraksim. Bratislava, Veda – Vydavateľstvo SAV 1993, s. 71 – 80; Zakladatelia marxizmu o malých slovanských národoch podunajskej monarchie v revolučných rokoch 1848 – 49. In: Historický časopis, 47, 1999, s. 33 – 44; Užhorodská únia a východné Slovensko. In: Historický časopis. 45, 1997, s. 194 – 206; Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Praha, Edice Podkarpatská Rus. 17, 1997, s. 67 – 72; Engelsova kritika malých slovanských národov monarchie v rokoch 1848 – 49. In: Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918. Red. P. Švorc a Ľ. Harbul'ová. Prešov–Bratislava–Wien, Univerum 1999 s. 44 – 51; „Zlatý vek” biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchonoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodienia po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava,

kami existencie slovenských gréckokatolíkov sa zaoberajú aj mladí historici ako R. Letz a P. Šoltés.

Na prelome 19. a 20. storočia sa síce už polemizovalo o jazyku slovenských gréckokatolíkov na stránkach časopisu Записки Наукового тов. ім. Шевченка,¹³ výskum však ďalej nepokračoval v takej intenzite, s akou sa prejavil v tejto polemike medzi Volodymyrom Hnat'ukom¹⁴ a Františkom Pastrnekom. Tí riešili otázku pôvodu báčsko-sriemskych Rusnákov a dotkli sa tak jazyka gréckokatolíkov Slovákov na východnom Slovensku. Z polemiky vysvitlo, že jazyk tzv. dolnozemskej Rusnákov je východoslovenské nárečie. Potvrdilo sa to aj pri opätovnom výskume tejto oblasti začiatkom 60-tych rokov 20-teho storočia. Výskum vykonal J. Štolc a svoje závery publikoval v Kultúrnom živote (2, 1947, č. 21 a 22-24) a Novom živote v Petrovaci (1965, č. 8). Problematiku genézy názorov o jazyku gréckokatolíkov na Dolnej zemi prehľadne spracoval Štefan Švagrovský.¹⁵

Na základe našich doterajších výskumov možno skonštatovať, že používanie cirkevnej slovančiny pri náboženských obradoch slovenských gréckokatolíkov a používanie ľudového jazyka (miestneho dialektu) v súkromnom styku umožnilo vznik jazyka, ktorého základom síce bola cirkevná slovančina (sagrálny, liturgický jazyk), no pod vplyvom lokálneho nárečového úzu sa tento jazyk prispôbil miestnemu jazykovému vedomiu. Do mnohých cyrilských pamiatok východoslovenskej proveniencie sa preto dostali nárečové prvky používaného dialektu. Vznikla tak podoba *písaného jazyka*, v ktorom sa prekrývali prvky ľudového a cirkevno-slovanského jazyka. Splynutím liturgickej cirkevnej slovančiny s miestnou podobou používaného ľudového jazyka vznikla tzv. stredná forma jazykového prejavu, ktorú označujeme pojmom *štandardný jazyk*.¹⁶ Štandardný jazykový

Slavistický kabinet SAV 2000, s. 10 – 36; Etnoidentifikačný proces variácií v gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku. In: Historický zborník, 11, 2001, 1, s. 33 – 41..

¹³ Гнатюк, В.: Рускі оселі в Баччі. In: Записки Наукового тов. ім. Шевченка, 1898, т. 22, кн. 2, стор. 1 – 58; Словаки чи Русини? In: Записки Наукового тов. ім. Шевченка, 1901, т. 42; Русини Пряпівської епархії й їх говори. In: Записки наукового тов. ім. Шевченка, т. 35 – 36, 1900, s. 1 – 70. Чи бачванський говір словацький? In: Записки Наукового тов. ім. Шевченка, 1905, т. 63, кн. 1, стор. 8 – 12; PASTRNEK, F.: Гнатюк, В.: Рускі оселі в Баччі ЗНТШ, 22. In: Listy filologické 1898, 404 – 406; Rusíni jazyka slovenského. Odpověď p. Vlad. Hnat'ukovi. Sankt-Peterburg 1908 (separát).

¹⁴ Tu treba pripomenúť jeden závažný fakt, že V. Hnat'uk v práci Русини Пряпівської епархії й їх говори. (Записки наукового тов. ім. Шевченка. том XXXV–XXXVI. Red. М. Грушевський. Львів 1900, s. 1-70.) venovanej jazyku gréckokatolíkov v Prešovského biskupstva, za Slovákov gréckokatolíkov pokladal iba obyvateľov troch najzápadnejších obcí biskupstva v Šumiáci, Vernári a v Telgárte. Ostatných obyvateľov pokladal za Rusínov, resp. poslovenčených Rusínov. Túto tézu aplikoval aj na tzv. dolnozemskej Rusnákov.

¹⁵ ŠVAGROVSKÝ, Š.: K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov). In: Slavica Slovaca. 19, 1984, s. 248 – 263.

¹⁶ Pozri o tom ŽEŇUCH, P.: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore In: Historický časopis 46, 1998, s. 649 – 662; DORULA, J., KRASNOVSKÁ, E., ŽEŇUCH, P.: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovom období. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa, Bratislava, Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV 1998, s. 65 – 92.

prejav je zvyčajne písaným jazykom a stojí medzi liturgickou cirkevnou slovančinou a ľudovým jazykom.

Hoci slovenskí veriaci byzantsko-slovanského obradu vo svojom súkromnom styku používali materinský jazyk (nárečia), pri bohoslužobných obradoch používali cirkevnú slovančinu, v písanej podobe používali tú podobu jazyka, ktorá stála medzi liturgickým a ľudovým jazykom. Používanie takejto podoby jazyka vyplynulo z jazykovej praxe. Pasívne používanie cirkevnej slovančiny zvyčajne vychádzalo iba zo znalosti stálych a niektorých menlivých častí bohoslužieb (napr. tropáre, kondáky, stále časti liturgie, večierne, utierne, predpísané modlitby a niektoré opakované bohoslužby a pobožnosti), ktoré sa vďaka častému opakovaniu vrývali do pamäti používateľov. Pri vzniku cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej proveniencie sa uplatnilo pravidlo, že *nepíšeme tak, ako hovoríme, ale píšeme tak, ako čítame*. Autori cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska preto pri písaní používali slová prevzaté z bohoslužobného prostredia. Tie modifikovali a prispôbovali vlastnému jazykovému vedomiu. Cirkevná slovančina ako liturgický, posvätný a nedotknuteľný jazyk do značnej miery vplýval na používanie miestneho jazyka (nárečia) v písomnom prejave. Na druhej strane mnohé cirkevnoslovizmy podľa jazykovému vedomiu používateľov. Týmto jazykom je napísaná väčšina donačných marginálnych zápisov na bohoslužobných cirkevnoslovanských knihách.

Slovenská jazykoveda sa o jazyk cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska zaujímala iba okrajovo a sporadicky, preto väčšinu tejto problematiky spracovali najmä ukrajinskí bádatelia. Veľký kus práce sa vykonal najmä v období tzv. prvej Československej republiky v 20-tych a 30-tych rokoch. Výsledky výskumov o byzantsko-slovanskej obradovej a kultúrnej tradícii na východnom Slovensku a v bývalej Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny), ktorá bola do mnichovského diktátu súčasťou Československa, vychádzali v *Sbore pro výskum Podkarpatské Rusi a Slovenska* a v užhorodskej *Prosvite*. Problematike marginálnych zápisov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi sa venoval napríklad Julián Javorskij v práci Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI – XIX веков. (Науковий збірник тов. Просвіта. 7-8. Ужгород 1931). Zápisy v bohoslužobných knihách a na ikonách v karpatskom priestore sledoval aj Vsevolod Sachanov. Výsledky svojich terénnych výskumov publikoval v práci Новый карпаторусский эпиграфический материал (Науковий збірник тов. Просвіта. 9. Ужгород 1932). V r. 1929 vyšla v *Prosvite* práca Ivana Paňkevuča s názvom Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. I. (Науковий збірник тов. Просвіта. 6. Ужгород 1929) Publikuje v nej súpisy marginálnych zápisov na bohoslužobných knihách, ktoré používali veriaci byzantsko-slovanského obradu na teritórii bývalej Mukačevskej eparchie. Ide o výsledky prvého systematického výskumu marginálnych zápisov. Druhú časť týchto zápisov vydal v r. 1937 opäť v užhorodskej *Prosvite* (Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. II. Науковий збірник тов. Просвіта. 14. Ужгород 1937). Marginálne zápisy na zakarpatsko-ukrajinských cirkevných knihách Ivan Paňkevuč publikoval v práci Покрайні записки на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських

грамот. Збірка закарпатсько-українських приповідок Івана Югасевича з р. 1809 (Praha 1947). V rokoch 1946, 1947, 1949 a 1952 I. Paňkevych vykonal niekoľko expedícií na východné Slovensko. Počas svojej expedície z bohoslužobných kníh odpisoval cyrilské rukopisné marginálne zápisy, ktoré uverejnil v práci Матеріали до історії мови південнокарпатських Українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів во Vedeckom zborníku Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku v r. 1970 (Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Red. A. Kurimský. Prešov, Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove). Podľa súpisu dedín v geografickom registri (s. 214 – 219), z ktorých I. Paňkevych získal donálne marginálne poznámky zapísané v cyrilských knihách, možno povedať, že zmapoval väčšiu časť gréckokatolíckych farností, v ktorých žili slovenskí alebo rusínski veriaci byzantsko-slovanského obradu. Okrem svojho zberu marginálnych zápisov I. Paňkevych v Матеріалох до історії мови... publikuje aj tie marginálne zápisy, ktoré získal od Lásloa Dezsőa. Maďarský slavista marginálne zápisy odpísal z tých cyrilských bohoslužobných kníh z východného Slovenska, ktoré sú uložené v Séčeniho knižnici Národného múzea a v Univerzitetnej knižnici v Budapešti. Kvôli presnosti treba uviesť, že v zbierke Paňkevychových marginálnych zápisov sa nachádzajú aj rukopisné pokrajné zápisy, ktoré uverejnil Ilarion Svencickij v Žovkve v r. 1908 a marginálne zápisy získané od Hiadora Stripského z Budapešti, od Ivana Masycy a Andreja Šlepeckého.¹⁷

Hoci výskum marginálnych zápisov z východného Slovenska už prebehol najmä zásluhou ukrajinského bádateľa Ivana Paňkevycha, napriek tomu Slavistický kabinet Slovenskej akadémie v rokoch 2000 – 2001 v rámci plnenia grantového projektu *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilometodský odkaz* (č. projektu 2/7004/21, zodp. riešiteľ Mgr. Peter Žeňuch, CSc.) organizoval terénny výskum zameraný na získanie nahrávok predpísaných modlitieb a niektorých stálych častí liturgie Jána Zlatoústeho v cirkevnoslovanskom jazyku v prostredí slovenských gréckokatolíkov a pravoslávnych. Počas tohto terénneho výskumu sa získavali aj cyrilské rukopisné pamiatky. Navštívilo sa 67 obcí (farností a filií) Košického apoštolského exarchátu a Prešovského biskupstva a spolu s miestnymi farármi, resp. správcami farností sa zisťovalo, či v chrámoch alebo na farách sú uložené staré cyrilské tlačené alebo rukopisné pamiatky. Návštevy farností sa uskutočnili na základe povolenia hierarchov miestnej gréckokatolíckej cirkvi. Vzhľadom na to, že získané cyrilské tlačené i rukopisné pamiatky sú majetkom cirkvi, Slavistický kabinet SAV sa zaviazal príslušné pamiatky po preštudovaní a po elektronickom spracovaní vrátiť na príslušné fary. Tak sa postupovalo pri všetkých pamiatkach, ktoré Slavistický kabinet SAV získal počas terénnych výskumov.

Zber, evidencia, opis, charakteristika a interpretácia zachovaných cyrilských

¹⁷ Porovnaj ПАНЬКЕВИЧ, І.: Вступ. In: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Red. A. Kurimský. Prešov, Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1970, s. 9 – 10.

pamiatok je výskum, ktorý sa v takomto širokom zábere doposiaľ na slovenskej strane neuskutočnil. Hoci sa očakavala malá úspešnosť nášho terénneho výskumu, boli sme prekvapení množstvom získaného rukopisného materiálu i množstvom zachovaných tlačených cyrilských bohoslužobných kníh s marginálnymi zápismi. V niektorých farnostiach sme popri starých cyrilských tlačených bohoslužobných knihách našli aj rukopisné knihy. Ide o rukopisný evanjeliár z 15. storočia s ilumináciami z Baškoviec, rukopisnú knihu kázní z rokov 1702 – 1704, ktorá je vo vlastníctve o. Štefana Hupceja, správcu farnosti v Pakostove, a rukopisné matriky vedené od polovice 18. storočia z Belže a z Dobrej. V Stanči sme našli cyrilský spevník z r. 1940, ktorý pokladáme za odpis z neznámeho spevníka z 19. storočia, o čom svedčia dva listy ako jeho fragmenty, na ktorých sú napísané piesne, ktorých odpisy sú aj v spevníku z r. 1940. V Pakostove sa našli dve paraliturgické piesne napísané na troch listoch, ktoré datujeme na začiatok 19. storočia. Listy sú pravdepodobne vakátmi z nejakej bohoslužobnej knihy, ktorú kantor používal počas bohoslužieb. V obci Baškovce a Pakostov sa dodnes zachovali aj dva cyrilské rukopisné hramotáre¹⁸ vedené od 18. storočia, ktoré sú zaujímavé z hľadiska onomastiky.

Jazykom cyrilských marginálnych zápisov a cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej proveniencie sa vo väčšej miere zaoberala ukrajinská jazykoveda, ktorá iba v skromnej miere poukazovala na vplyv slovenského jazykového (miestneho dialektu) na používanie cirkevnej slovančiny a na vznik cyrilskej rukopisnej produkcie. Našou úlohou je teda na základe získaných rukopisných pamiatok poodhaliť fungovanie cirkevnej slovančiny aj v slovenskom prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu. V našich výskumoch vychádzame z tézy, že slovenskí gréckokatolíci a pravoslávni používali a podnes používajú cirkevnú slovančinu ukrajinskej redakcie podobne, ako ju používajú aj rusínski alebo ukrajinskí veriaci. Základným rozdielom pri používaní liturgickej cirkevnej slovančiny v jazykovom prostredí východoslovenských gréckokatolíkov je uplatňovanie jazykového vedomia slovenských používateľov.

Na východnom Slovensku sa zmiešaná podoba cirkevnej slovančiny a ľudového jazyka používala v písomnostiach religiózne i obradovo ortodoxného charakteru; najmä v kázňovej tvorbe, v paraliturgických piesňach, v matrikách, v parafiálnych (resp. farských) zápisoch kňazov, v zápisoch z vizitácií, v korešpondencii, v testamentoch, pri zápisoch o hospodárskych transakciách, v dohodách a v záznamoch o sporoch. Známe sú aj príklady zápisov cien obilia na trhoch, zápisy o dlžobách a donáciách chrámu, tiež zápisy o historických udalostiach, prírodných katastrofách a pod., ktoré možno systematicky sledovať od 16. storočia. Na východnom Slovensku sa takéto zápisy zvyčajne nachádzajú na ikonách, ikonostasoch, bohoslužobných nádobách, zvonoch, na margináliách v bohoslužobných knihách, v rukopisných spevníkoch, v neskoršie tlačených kázňových a spevníkových zbier-

¹⁸ S pojmom *gramota* sa stretávame najmä v starej a staršej ruskej literatúre vo význame „oficiálneho dokumentu,” napríklad *gramota o založení chrámu, kláštora* a pod. V byzantsko-slovanskej obradovej tradícii na východnom Slovensku sa pojmom *hramota* (v zápisoch v cyrilike **гpамота, гpамотъ**) označuje súpis mŕtvych členov istej rodiny (rodu), ktorých mená kňaz číta pri slávení každej zádušnej. Zbierku takýchto súpisov preto označujeme pojmom *hramotár*.

kach, v tlačených bohoslužobných knihách, evanjeliároch, služobníkoch a pod., čo súvisí s vtedajším spoločenským životom a praxou.¹⁹ Netreba však podceňovať ani úlohu niekoľkých vln rusínskej kolonizácie. Možnože aj vďaka takémuto tlaku sa cirkevná slovančina dostala do rozličných oblastí kultúrneho a spoločenského života na východnom Slovensku a začala sa v prostredí slovenských gréckokatolíkov uplatňovať nielen ako bohoslužobný ale aj ako administratívnoprávny a literárny jazyk. Cirkevnú slovančinu v kultúrnom prostredí východoslovenských gréckokatolíkov preto treba prijať ako existujúci fenomén, ktorej tradícia siaha takmer do obdobia jej vzniku.

Vzhľadom na to, že prostredie *Slavia Latina* prevládalo aj v priestore východného Slovenska a v značnej miere tu prenikala, ba prevládala tu latinská kultúrna a obradová tradícia, bohoslužobný cirkevno-slovanský jazyk pre malé množstvo používateľov nenašiel vhodné podmienky pre sformovanie vlastnej redakcie. Nedá sa však s určitosťou uvažovať ani o používaní *ruskej*²⁰ redakcie cirkevnej slovančiny pri bohoslužobných obradoch,²¹ lebo nám chýbajú priame písomné doklady. Treba pritom zdôrazniť, že *ruský* etnický element, ktorý síce na severovýchode Slovenska vytvoril kompaktné osídlenie, prichádzal už do oblastí osídlených slovenským obyvateľstvom, zmiešal sa, prevážil alebo splynul s pôvodným obyvateľstvom. Dôležité je pritom uvedomiť si fakt, že najviac východoslovenských, najmä ukrajinských jazykových prvkov v cyrilských textoch východoslovenskej proveniencie byzantsko-slovanského obradu nachádzame až z druhej polovice 17. a zo začiatku 18. storočia.²² Možno to vysvetliť aj tým, že po páde tureckého panstva (1683 porážka Turkov pri Viedni) sa do nášho priestoru prisťahoval najväčší počet kolonistov religiózne *ruského*, no etnicky ukrajinského pôvodu. Jazykové prvky ukrajinského pôvodu nachádzame spočiatku najmä vo výpovediach na súdoch a v marginálnych zápisoch na bohoslužobných knihách. V cyrilských písomnostiach, ktoré vznikli v prostredí slovenských gréckokatolíkov, sa ukrajinské (resp. rusínske) jazykové prvky vnímali ako súčasť sakrálneho cirkevno-slovanského jazyka.

Do r. 1968, keď vznikol prvý slovenský preklad liturgie, slovenskí veriaci používali knihy vytlačené prevažne na Ukrajine, resp. používali také bohoslužobné a modlitebné knihy, ktoré boli napísané latinkou maďarským zložkovým pravopisom (najmä cirkevno-slovanské modlitebné a bohoslužobné zborníky pre ľud vydané do r. 1918) a neskoršie aj také cirkevno-slovanské knihy, v ktorých boli bohoslu-

¹⁹ Pozri ŽEŇUCH, P.: Otázka jazyka v karpatskej oblasti od 16. do 19. storočia. In: Slovenčina v historickom kontexte. Red. Ľ. Kralčák. Nitra, Vysoká škola pedagogická v Nitre 1996, s. 38; P. Žeňuch, Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore, s. 649 – 662.

²⁰ Rozumej *východoslovenskej*.

²¹ Hoci jazyk pravoslávnych kolonistov možno považovať za *ruský*, lebo pojem *ruský* označuje kolonistov z východoslovenského priestoru. Porovnaj F. Uličný, Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku, s. 21 – 29.

²² Porovnaj ŽEŇUCH, P.: The Church Slavonic Language in the East Slovak Cultural Environment. In: Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th Century. Red. M. Kučera. Bratislava, Slovenské národné múzeum 2000, s. 217 – 225. Slovenskú verziu štúdie *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrnom prostredí* pozri v časopise Slovenské pohľady, 2001, roč. 5 + 117, č. 1, s. 38 – 45.

žobné modlitbové texty transliterované do latinky v ukrajinskej redakcii. Dodnes sa v chrámoch i v domácnostiach, kde žijú slovenskí veriaci byzantsko-slovanského obradu, nachádzajú transliterované cirkevnoslovanské zborníky bohoslužobných textov a liturgii a pri slávení bohoslužobných obradov v cirkevnej slovančine sa ešte nezriedka používajú. Za zmienku preto stojí, že v r. 1971 vo vydavateľstve Spolku svätého Vojtecha v Trnave vyšiel slovenský preklad liturgie Jána Zlatoústeho, ktorého autorom je o. Peter Spišiak.²³ V tejto modlitbovej knihe sa pri preklade liturgie nachádza aj prepis cirkevnoslovanských textov do latinky. P. Spišiak sa pokúsil urobiť prepis cirkevnoslovanských textov v „miestnej“ redakcii, čiže v jazyku, ktorý používali gréckokatolícki veriaci v obciach Šumiac, Vernár a Telgárt. Treba pripomenúť, že tieto obce sa takmer vo všetkých uhorských súpisoch pokladajú za čisto slovenské. Za slovenské ich pokladá aj V. Hnaťuk v štúdií Русини Пряшівської єпархії й їх говори. (Записки наукового тов. ім. Шевченка. том XXXV – XXXVI. Red. М. Грушевський. Львів 1900, s. 1 – 70).

Súčasný stav používania slovakizovanej podoby cirkevnej slovančiny v bohoslužobnom procese sme prezentovali v práci *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku*. (Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 2000, s. 231 – 274.). Ukázalo sa, že uplatňovanie slovenského jazykového vedomia v cirkevnej slovančine haličsko-ukrajinskej redakcie je spontánny, dlhodobý a nezvratný proces, ktorý nie je iba výsledkom vplyvu zavedenia spisovnej slovenčiny ako liturgického jazyka slovenských gréckokatolíckej, ale korene tohto procesu treba hľadať najmä v dôkladnej jazykovo-historickej analýze cyrilských rukopisných pamiatok, o ktorých vieme, že vznikli prevažne v prostredí slovenských gréckokatolíkov. Svedčí o tom nielen slovakizovaná podoba cirkevnej slovančiny, ale aj poznámky o mieste vzniku týchto dokumentov. Lokality, v ktorých tieto rukopisné pamiatky a marginálne zápisy vznikali nachádzajú sa v prevažne slovenskom etnickom a jazykovom prostredí. Veľká časť takýchto pamiatok, ktoré siahajú až do 16. storočia, naďalej zostáva bez patričnej pozornosti pamiatkarov, hoci často ide o také cyrilské rukopisné pamiatky, ktoré svedčia o slovenskom kultúrnom dedičstve.

Získaný pramenný materiál rozdeľujeme do dvoch okruhov v abecednom poradí podľa miesta nálezu. Za miestom nálezu v zátvorke uvádzame rok získania prameňa, farnosť a diecézu. V prvom okruhu prezentujeme nami získané marginálne zápisy na cirkevných a bohoslužobných knihách. Tie porovnávame s tými, ktoré publikoval I. Paňkevyč. Druhý okruh tvoria opisy a charakteristika nájdených fragmentov spevníkov, paraliturgických piesní a hramotárov, tiež opisy a charakteristiky rukopisného evanjeliára zo 16. storočia a opis knihy kázní, ktorú napísal Simeon Bilecký v rokoch 1702 – 1704. V tejto časti podáme informáciu aj o cyrilských fragmentoch odlepených z obalu rukopisného hramotára v Ruskej Kajni.

²³ Blížšie o tom LETZ, R.: Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918–1950. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 2000, s. 105 – 106.

O jazyku marginálnych zápisov

Hoci marginálne zápisy na cyrilských tlačených bohoslužobných knihách sú zvyčajne napísané cyrilskou kurzívou, zriedka verzálkami, neznamená to, že ich nevyhotovili aj slovenskí príslušníci cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Cirkevnú slovančinu dodnes poznajú a v niektorých (najmä pravoslávnych) chrámoch používajú mnohí slovenskí veriaci východného obradu.²⁴ Na východnom Slovensku žijú takí veriaci východného obradu hlásiaci sa k slovenskej majorite, ktorí podnes čítajú aj také cikevnoslovanské bohoslužobné texty, ktoré sú zapísané cyrilikou. Cirkevná slovančina medzi slovenskými príslušníkmi cirkvi byzantsko-slovanského obradu plnila funkciu administratívnoprávneho a literárneho jazyka, o čom svedčia cyrilské marginálne zápisy na ikonách a ikonostasoch, na bohoslužobných nádobách, v tlačených cyrilských bohoslužobných knihách a tiež administratívnoprávne zápisy v matrikách a hramotároch, v korešpondencii miestnych farárov, biskupského úradu a pod. Takéto doklady podnes nachádzame na viacerých gréckokatolíckych farách, kde sa vo farských archívoch uchováva korešpondencia správcov farnosti už od druhej polovice 19. storočia. Takéto dokumenty sa počas terénnych výskumov našli napríklad na farskom úrade v Ruskej Novej Vsi, v Dobrej, Petrikovciach, Inovciach, Koromli, Vyšnom Kazimíri, Sedliskách a pod. Na týchto a mnohých ďalších gréckokatolíckych farách sa dodnes uchovávajú odpisy a koncepty korešpondencie. Svedčia o tom protokolárne knihy a knihy konceptov so zápsmi v cyrilike a v cirkevnej slovančine, menej v latinčine a maďarčine. Zaujímavosťou je, že snahy o písanie v cirkevnoslovanskom jazyku u gréckokatolíkov na východnom Slovensku zaznamenávame ešte v 20-tych a 30-tych rokoch 20. storočia.

O administratívnoprávnom charaktere cirkevnoslovanského jazyka svedčia zápisy prisah farárov o ich podriadenosti pápežovi. Zápisy vyznaní viery a prisahy poslušnosti kňazov byzantsko-slovanského obradu rímskej cirkvi v cyrilike sú uložené v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach vo fonde *Košické biskupstvo*, v oddiele *Graeci ritus*, v zložke *Acta antiqua rituales causas (staré súpisy ...)*. Tieto úradné záznamy z r. 1726 sú vyhotovené dvojazyčne – latinsko-cirkevnoslovansky, čo svedčí o uplatňovaní cirkevnej slovančiny aj v úradných zápisoch v priestore stretania sa dvoch obradových a kultúrnych tradícií na východnom Slovensku.

Jazyk používaný v administratívno-právných zápisoch nemožno pokladať za „čistú“ liturgickú cirkevnú slovančinu, akú poznáme z tlačených bohoslužobných kníh, ale ide o takú jej podobu, ktorú používatelia byzantsko-slovanského obradu prispôbili miestnemu hovorenému jazyku v závislosti od jazykového úzu a jazykového vedomia pisára. O uplatňovaní jazykového vedomia slovenských používateľov v cyrilských marginálnych zápisoch svedčia niektoré fonetické, morfológické i lexikálne prvky.

Základným prejavom slovenského jazykového vedomia v marginálnych zápisoch

²⁴ Slovenskí pravoslávni veriaci prijali cirkevnú slovančinu za znak odlišenia sa od svojich gréckokatolíckych bratov, ktorí v súčasnosti pri slávení bohoslužobných obradov ako liturgický jazyk používajú spisovnú slovenčinu.

je neexistencia systému pri písaní tých grafém, ktoré zastupujú pôvodné zadné [y] alebo predné [i]. Používatelia cirkevnej slovančiny nerozlišujú realizáciu pôvodného zadného [y] a predného [i], a tak nerozlišujú ani jednotlivé grafémy, resp. zápisy ich realizácií. Kvôli prehľadneniu treba pripomenúť, že cyrilské grafémy **ы**, **и** **ї**, **і**, **ѣ** zastupujú istú realizáciu, napríklad graféma **ы** (jery) označuje zvuk blízky ruskému **ы** (jery), graféma **и** označuje zvuk blízky ukrajinskému [ɪ]. Iba v niektorých prípadoch cyrilská graféma **и** v ukrajinskej redakcii zastupuje realizáciu predného [i]. Ide o tieto prípady: 1. Na začiatku slov, napríklad: **ѿмѧ**, **ѿже**; 2. Pred a po samohláskach, napríklad: **монѣхъ**, **змѣи**, **беззаконїе** (častejšie sa však takéto tvary vyskytujú zapísané s cirkevnoslovanskou grafémou **ї** – okrem tvaru zámena **монѣхъ** – porovnaj: **змѣи**, **беззаконїе**); 3. V slovesách v imperatíve s prízvukom na **и**, napríklad: **просїмѣ**, **помолїмсѧ**; 4. V slovách začínajúcich na záporovú predponu **ни**-, napríklad: **никтѣ**, **никдѣ** atď.; 5) V nominatíve, akuzatíve a vokatívne substantív ženského rodu zakončených na **-а**, napríklad: **дѣшїи**, **землїи**, **цѣркви**; v substantívach mužského rodu typu **мѣжи**, **кѣни**, **мѣтари**. V ostatných prípadoch v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny graféma **и** zastupuje ukrajinskú fonému [ɪ]. Ďalšie tri grafémy **ї**, **і**, **ѣ** zvyčajne označujú predný alebo zadný zvuk [i]. Presná realizácia hlások označovaných týmito grafémami zvyčajne závisí od polohy v slove.

V slovenskom jazykovom vedomí už od 14. storočia neexistuje rozdiel v realizácii predného [i] a zadného [y], preto v cyrilských zápisoch slovenských používateľov pod týmto vplyvom dochádza aj k nekorektným zápisom grafém **ы**, **и** **ї**, **і**, **ѣ** v cirkevnej slovančine. Na mieste, kde sa v ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny uplatňuje zadný [y], v cyrilských marginálnych zápisoch z východného Slovenska je zapísaná graféma zastupujúca zvyčajne realizáciu predného [i] a naopak. Často dochádza k tomu, že na mieste, kde sa v slovenčine uplatňuje mäkké predné [i], slovenskí používatelia cyriliky a cirkevnej slovančiny píšu v marginálnych zápisoch cirkevnoslovanskú grafému **ї**, **і**. Tieto grafémy na mieste predného mäkkého [i] slovenskí gréckokatolíci písali aj tam, kde sa v cirkevnej slovančine uplatňuje graféma **и** označujúca realizáciu ukrajinského [ɪ]. Podobne to platí aj pri písaní cirkevnoslovanskej grafémy **ы** na mieste, kde sa v cyrilských zápisoch slovenských gréckokatolíkov zvyčajne uplatňuje graféma **и**. Takéto striedanie grafém možno viesť pri písaní tých tvaroch slov, ktoré patria do inventára slovenskej slovnej zásoby používateľov, resp. v takých slovách a tvaroch slov, ktoré ľudový jazyk prevzal z cirkevnej slovančiny. Uvedieme niekoľko príkladov: Častica **ви** ako súčasť zložených sloves podmienovacieho spôsobu (porov.: slov. [bi]; csł. **бы**, (**аще**) **бы** a pod., napr.: **а просїмъ ежели ви сѧ**; **кто ви ей хотѣлъ ѿкрѣдити**; **а хто ви хотѣлъ ѿдалити**; **кто ви ей хотѣлъ ѿневѣрити**; **хто ви имѧ ен затратити**), adjektívum **валалски** (vslov. [valalski], spis. *dedinský*; pozn.: prípona **-ый** sa v cirkevnej slovančine systematicky zapisuje s **ы** (jery), porov.: **грѣшїи валалѣски три марїашїи, на вѣки вѣчїи**), **синѣ** (vslov. [sin], csł. **сынѣ**, ukraj. **син** [syn], porov.: **во ѿмѧ ѿца і сїна**), sloveso v tretej osobe singuláru **кѣпїл** (vslov. [kupil, kupiu], spis. *kupit'*, csł. **купити**, v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny sa vyslovuje [kupyty]), **нїже** (vslov. [nižē, nižej], spis. *nižšie*, *niže*, csł. **нижѣ**, ukr. **нижче**), **виреченїи** (slov. *vyrieknutý*, *vyslovený*, vo význame „označený, nazvaný,”

csl. названный, ukr. наречений, porov.: старанѣ Іерея Перѣ виреченного), **книга** (vslov. [kŋiha], spis. *kniha*, csl. **книга**, v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny sa realizuje ako [knyha], tak isto aj v ukrajinčine), **сѣжебникъ** (vslov. [služebnik, služobnik], tu vo význame „liturgická kniha používaná pri bohoslužobných obradoch cirkvi byzantsko-slovanského obradu,” v latinskom prostredí je jej pendantom *Misál*, csl. **Сѣжебникъ**, v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny sa vyslovuje [služebnyk]), **церковникъ** (vslov. [cerkovnik], ukraj. перковник [cerkovnyk]), **сѣащенникъ** (vslov. [sjaščehnik, svjaščehnik], spis. *kňaz*, csl. **сѣащенникъ**, ukraj. священник [sv¹aščenyk]), **наместникъ** (vslov. [namesnik], spis. *namestnik*, ukraj. намістник [namistnyk]) a pod.

Zaujímavé je používanie cirkevnoslovanskej grafémy **ѣ**. V našich marginálnych zápisoch sa graféma **ѣ** zvyčajne vyskytuje na tých miestach, kde sa vyslovuje predné [i]. Je tu teda zhoda s ukrajinskou redakciou cirkevnej slovančiny, resp. so systémovou zmenou, ktorá nastala v ukrajinskom jazyku v súvislosti so zmenou pôvodného **ѣ** (*jat'*) > *i*. Cirkevnoslovanská graféma **ѣ** sa vyskytuje v pozícii mäkčiaceho aj nemäkčiaceho predného [i]. Možno skonštatovať, že cirkevnoslovanskú grafému **ѣ** v rukopisných textoch východoslovenskej proveniencie pisári zvyčajne používali v tých lexémach, ktoré preberali z bohoslužobných textov, resp. v tých slovách, ktoré boli používateľom zrozumiteľné, napríklad: **грѣхъ**, **цѣна**, **сѣтъ**, **хотѣти**, **пѣвцѣ**, **читель**, **дѣла**, **человѣкъ**, **лѣто**, **вѣкъ**, **ѡневѣрити** a pod.

Cirkevnoslovanskú grafému **ѣ** v marginálnych zápisoch možno nájsť aj na tých miestach, kde sa vo východoslovenských nárečiach vyskytuje predné [i], napríklad: **з села Фонѣ** (porov. vslov. [s_Foŋi]), **за свои влаѣны пѣниазѣ** (porov. vslov. [za svoji/svojo peŋeži]), **ѣ корѣлѣ** (porov. vslov. [u_Koroml'i]), **за своѣ дѣѣкъ** (porov. vslov. [za svoju dʒiuku/dʒifku]), **и из панѣматков** (porov. vslov. [s_paŋimatku]). V niektorých prípadoch sa na mieste cirkevnoslovanskej grafémy **ѣ** v cyrilských donačných margináliách zapisuje graféma **и**, napríklad: **мисаѣ** (porovnaj csl. **мѣсаѣ**), **придати** (porovnaj csl. **прѣдати**, vo význame „pridať, pričleniť, prirátať, dodať k pôvodnému stavu alebo množstvu.” Na východnom Slovensku sa lexéma *pridac* s uvádzaným významom. (Na ilustráciu uvedieme od nej odvodený tvar *pridančaňe*, ktorý sa používa v súvislosti so svadobnými hosťami z ženíchovej strany, ktorí sa pričleňujú k hosťom nevesty, v dome ktorej sa zvyčajne svadba koná).

V našich marginálnych zápisoch sa pod vplyvom slovenského jazykového vedomia v skúmaných textov marginálnych poznámok sa na mieste **ѣ** vyskytuje hláska *e*. Zmena **ѣ** > *e* je typická pre celú slovenčinu. Na miestach s predpokladaným **ѣ** sa preto v marginálnych zápisoch nachádza graféma **е**, napríklad: **наместникъ** (vslov. [namesnik], spis. *namestnik*, csl. **мѣсто**, ukraj. намістник [namistnyk]), **Андрей** (vslov. [Andrej], ukraj. Андрій) a pod.

Slovenské jazykové vedomie sa prejavuje aj v tých tvaroch slov, kde v ukrajinčine dochádza k alternácii *o* > *i*, napríklad: **потписани** (porovnaj ukr. підпис), **зборникъ** (porovnaj ukr. збірник). Podobne alternujú aj spoluhlásky *b* > *v* v cudzích slovách typu **презвнтер** (porovnaj. csl./ukraj. **пресвѣтеръ**), **икѣбъ** (porovaj csl./ukraj. **іковъ**).

Hoci sa pod vplyvom sakrálneho cirkevnoslovanského jazyka v cyrilských

marginálnych zápisoch zriedkavejšie uplatňuje kontrakcia, predsa však máme doklady kontrahovaných tvarov slov, napríklad: **котры, богабойни, послани** a pod. Niekedy sú však nekotrachované tvary zapísané s cirkevnoslovankou grafémou **-й-** medzi dvoma kontraktémami, čo svedčí o neprirodzenosti nekotrachovaných tvarov v slovenčine. Písanie nekotrachovaných prípon s intervokalickým **-й-** neplatí v prípadoch tých jotovaných hlások, ktoré sú zapisované s jotáciou, napríklad: **ю, ѿ**. Zápisy nekotrachovaných prípon sa vyskytujú iba v prípadoch jotovaných cirkevnoslovanských hlások **и** a **е**, porovnaj napríklad: **здравѣ**.

Z morfológického hľadiska k prejavom slovenského jazykového vedomia v cyrilských marginálnych zápisoch treba uviesť asibiláciu. V lexéme **мацъ** stojí [c] na mieste asibilovanej hlásky [t'] (asibilačná zmena $t' > c$), v lexéme **Дзюро** stojí [dz] na mieste asibilovanej hlásky [d'] (asibilačná zmena $d' > \text{З}$) a v lokáli singuláru neutra (na) **мисцѣ** (porovnaj vsl. (na) [mesce], ukraj. (na) мистрі) stojí na mieste asibilovanej hlásky [t'] hláska [c], porovnaj: **на котры мѣъ застава-ти вѣдѣ**. Ide o jav charakteristický pre východoslovenské nárečové prostredie. Uplatnenie asibilačnej zmeny $t' > c$ sa v slove **дѣвка** nepresadilo, porovnaj vslov. [dziŭka, dzifka], hoci si to priamo vyžaduje jazykový kontext. Neuplatnenie asibilácie v tomto prípade možno vysvetliť analógiou lexémy **дѣвка** s cirkevnoslovanskou lexémou **дѣва** (slov. *panna*), porovnaj csl. **дѣва Богородица** a v marginálnom zápise **за своѣго сѣна Дзюрѣ за своѣ дѣвкѣ ма[р]фѣ ѿ вѣсѣхъ родничѣ своѣхъ**. Použitie asibilácie v iných slovách okrem mien (v našom prípade *Dzurjo* [Duro]) by znamenalo narušenie sakrálnosti písaného jazyka. Podobné pravidlo platí aj pri substantíve ženského rodu **дѣка** (vslov. *dzeka*, spis. *voľa, chut'*), porovnaj: **дал своен добреѣ дѣки** (vslov. *zo svojej dobrej dzeki*; „dal zo svojej dobrej vôle“).

V súvislosti so slovenským jazykovým vedomím používateľov cirkevnej slovančiny v marginálnych zápisoch treba poukázať aj na uplatňovanie prípony **-oho** (**-ого**) na mieste náležitej cirkevnoslovanskej prípony **-аго, -агѡ** v genitíve singuláru adjektív. Prípona **-oho** sa uplatňuje najmä v tých tvaroch slov, ktoré patria do inventára slovnej zásoby slovenských používateľov. V ostatných prípadoch, najmä v lexémach prevzatých z bohoslužobného cirkevnoslovanského jazyka sa systematicky uplatňuje prípona **-аго, -агѡ**, porovnaj: **тамѣшого, вѣреченого, бѣнѣтинского, ѣрожного, превелѣбного, грабовского** a pod.

V marginálnych zápisoch východoslovenskej proveniencie nájdeme také tvary slovíe v prvej osobe singuláru jednotného čísla, ktoré sú zakončené na príponu **-иъ**. Hoci sa vo východoslovenských nárečiach vyskytuje v tomto tvare aj prípona **-и** známa z cirkevnej slovančiny aj z ukrajinského jazyka (**идѣ, станѣ**; ukrajinské *иду, стану*), časovacia morféma **-иъ**, ktorá sa v starej slovenčine zovšeobecnila niekedy v 13. – 14. storočí, v cyrilských textoch paraliturgických piesní svedčí o slovenskom jazykovom vedomí, porovnaj: (ja) **давалѣ**, (ja) **просилѣ** a pod.

Uplatňovanie slovenského jazykového vedomia vidno aj v používaní nepolnoglasných tvarov, napríklad: **котриѣ > котрыйѣ, здравѣ > здоровѣ, предадѣ > предавѣ**.

Najviac príkladov o uplatňovaní slovenského jazykového vedomia v cyrilských marginálnych zápisoch máme v lexikálne rovine. Lexikálne prevzatia sa zvyčajne prispôbujú sakrálnej cirkevnej slovančine; na druhej strane sa aj cirkevnoslo-

vanské slová prispôsobujú ľudovému jazyku. V úsilí o napodobňovanie sakrálného jazyka dochádza k tomu, že vznikajú rozličné heterogénne slovensko-cirkevnoslovanské alebo cirkevnoslovansko-slovenské tvary. Hovoríme tak o hyperkorektonosti v jazyku cyrilských marginálnych zápisov z východného Slovenska. Sakralizácia jazyka marginálnych zápisov podobne ako sakralizácia jazyka paraliturgických piesní²⁵ je spôsobená tým, že takéto zápisy mali administratívnoprávnu formu a boli napísané na bohoslužobných, sakrálnych cirkevno-slovamnských knihách. K lexémam, ktoré patria do inventára slovenskej slovnej zásoby používateľov patria napríklad: **родичъ** (vslov. rodič, csľ. **родительникъ**, **родитель**, ukr. батько, по родити, vo význame „rodiť, privádzať na svet,” poľ. *rodzić*; v marginálnom zápise sa lexéma *rodič* vyskytuje vo význame „otec alebo matka,” porovnaj **за ѿпущеніе грѣховъ своихъ и престаѣшихъ сѧ родичовъ своихъ; и за помѣши родич[...]**, **за свое ѿпущение грѣховъ и за свой родичовъ**), **валалъски** (vslov. *valalski*, *valal*, spis. *dedinský*, ukr. село), **присѣжнн** (slov. *prísazný* „člen obecnej alebo mestskej rady, prisediaci”), **поцѣтива** (vslov. *pocitiva*, vo význame „počestná, pohlavne nedotknuteľná, statočná,” csľ. **честнаа**, **чистаа**, podobne aj v ukrajinskom jazyku). Adjektívum **поцѣтива** v ženskom rode sa viaže na kvalitu nepoškvrneného života, čo dosvedčuje aj substantívum *vdova* v marginálnom zápise, porovnaj: **Ѧ купила ѣ поцѣтива вдова Анна Фодорка з села Фонѣ**. K lexémam, ktoré patria do slovenskej slovnej zásoby, uvedieme aj tieto: **ѿправовати** (vslov. *otpravovac*, ukr. відправляти), **газда** (vslov. *gazda*, maď. *gazda*, „majiteľ, hospodár”), **зновѣ** (slov. *znovu*, csľ. **паки**), **панъ бѣтъ** (slov. Pán Boh, csľ. **Господъ Бѣтъ**), **дѣвка** (vslov. *dziuka*, *dzifka*, spis. *dievka*). Lexéma **дѣвка** sa tu uplatňuje vo význame „dcéra,” o čom sa možno dozvedieť z kontextu donačného marginálneho zápisu, v ktorom sa hovorí, že túto knihu donátor kúpil za svojho syna Juraja, svoju dcéru Martu a za svojich rodičov, porovnaj: **за своего сѧ Дзюріа за свою дѣвкѣ ма[р]фѣ и ѣсѣхъ родичовъ своихъ**. V marginálnych zápisoch z východného Slovenska sa vyskytuje aj lexéma **ѿбыватель**, ktorá je odvodená od slovesa *bývať*, *obývať*. Na slovenský charakter lexémy ukazuje jej význam – určuje človeka, ktorý „má na istom mieste trvalé bydlisko, resp. na istom mieste dlhší čas žije, obýva ho” (**на той часъ ѿбывателю казімирскомѣ – вtedy kazimírskemu obyvateľovi; Марїа Касардіха ѿбывателька на той часъ Казимѣрска – Mária Kasardová obyvateľska kazimírska**). V poľskom jazykovom prostredí sa v tomto význame používa lexéma *mieszkaniec*, menej *obywatel* a v ukrajinčine *житель*. Z lexicologického hľadiska je zaujímavé aj trojveršie nám bližšie neznámej paraliturgickej piesne: **Декретомъ тѧ лѣкавымъ евреи разпали, [ты] же ѣмертвыхъ въстанешъ в чомъ сѧ несподѣвали**. Možno v ňom vidieť vplyv slovenského jazyka práve v ustálenom slovnom spojení **[ты] же ѣмертвыхъ въстанешъ** (porovnaj slov. *zmŕtvychvstanie*, *vstať zmŕtvych*, ukr. *вкресити из мертвых*, porovnaj aj csľ. **Христѣсъ воскресѣ изъ мѣртвыхъ!**). Do inventára slovnej zásoby východoslovanských používateľov patrí aj sloveso v 3. osobe plurálu **годни**

²⁵ O sakralizácii jazyka paraliturgických piesní pozri v monografii ŽEŇUCH, P.: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava, Veda – Vydavateľstvo SAV 2002.

použité v spojení: **котрымъ** (*oni*, pozn. P. Ž.) **годни бѣдѣ въхваляти Има Гдѣ** vo význame „môcť niečo vykonať“ porovnaj vslov. *hodzen, hodni* (niečo urobiť).

1. Banské (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Banskom, Prešovské biskupstvo)

Na farskom úrade v obci Banské je uložená cyrilská tlačená kniha označovaná ako *Trefologion*. Vytlačená je v 18. storočí. Vzhľadom na to, že neobsahuje list so záhlavím, bližšie datovanie je možné až po dôkladnejšom porovnaní tlačí z kyjevskej, počajevskej alebo Ľvovskej tlačiarne, odkiaľ na Slovensko prichádzalo najviac kníh. Platí to aj pre ostatné cyrilské tlače uvedené v našej štúdii, ktoré sú bez titulného listu a iných identifikačných znakov tlačiarne. Uvedený cyrilský Trefologion je bez začiatku a konca. Kniha bola v 50-tych rokoch opravená. Patrila do chrámu v dedine Fulianka (okres Prešov), o čom svedčí aj zachovaná časť marginálneho donačného zápisu na fol. 12^r – 33^r. Celý marginálny zápis je po oprave knihy nečitateľný. Nečitateľné alebo odrezané časti marginálneho zápisu uvádzame v hranatej zátvorke s trom bodkami.

Оно книгъ (sic!) кѣпѣ // [...] // [...] десѣтъ (sic!) // золотыхъ // раѣ божиѣ семѣиѣ
тихѣи (sic!) // за ѡпѣщеніе // грѣхѣ своиѣ // и прѣставѣшѣ сѣ // родноѣ своиѣ
// га нѣже потѣписаниѣ Феѡдоръ // Чѣловиѣ даѣмъ // [...] // [...] // [...] // [...] // а
просимъ ежели // би сѣ [...] // дѣла занеѣхати // бѣде проклѣтѣ анаѣѣма // [...] //
емъ чѣловѣѣ въ сѣѣжебникѣ полѣжѣ // [podpis Teodora Čuloviča] // на тоѣ чѣсѣ бѣдѣчи //
оу фѣланѣци прѣзѣбитѣромъ. (sic)

Ďalšia zachovaná kniha na fare v Banskom je tlačený *Evanjeliár* z r. 1891 vytlačený vo Ľvove. Je pomerne dobre zachovaný, s pôvodnou väzbou a obalom s kovaním s vyobrazeniami štyroch evanjelistov. V strede prednej strany obalu je zobrazené Kristovo vzkriesenie. Na fol. 1^v tlačeného Evanjeliára sa nachádza tento zápis:

Сѣе еѣванѣлѣе кѣпиѣ Бѣанчанской Церкви Иоаннѣ Варга и сѣпрѣуга его Даргаѣ
Анна, 1899-го року, за 110. золотихъ.

Ani jeden marginálny zápis I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ...²⁶ neuvádza.

2. Baškovce (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Hlivištiach, Košický apoštolský exarchát)

V sakristii filiálneho chrámu Nanebovstúpenia Pána v Baškovciach (farnosť Hlivište) sa nachádza cyrilská kniha *Апѣстолъ* vytlačená v r. 1709 vo Ľvove. Na titulnom liste je uvedené: **Сѣесть книѣга нѣоваго завѣта содерѣжѣаѣ въ сѣбѣ дѣланіѣ и послѣніѣ сѣтиѣ апѣстолоѣ по оуѣставѣ цѣрковномъ въ оуѣпотребѣніѣи чѣтѣніѣи на прѣвѣнѣ цѣрковныѣ сочинѣнаѣ и расположѣнаѣ Тѣцѣаніѣмъ и иѣживѣніѣмъ: брѣѣтва при Хрѣмѣ Оуѣспѣніѣи прѣ: бѣгомѣтере въ Типогрѣфѣи и соѣврѣшеніѣи иѣздаѣсѣ въ Льѣвовѣ въ лѣто бѣтѣлѣ мѣра 1709 ѡ ѡполнѣнѣаѣ же Гдѣаѣ 1709.**

Je dobre zachovaná s pôvodnou väzbou a obalom. Ivan Paňkevyč uvedenú tlačenú knihu nemal k dispozícii, o čom svedčí to, že marginálnu poznámku na fol. 1^r – 10^v tohto znenia vo svojich *Materiáloch*... neuvádza:

Она книѣга голѣма апѣстолъ // цѣркви бѣашѣкоѣскѣи сѣтиѣхъ вѣсѣсѣ[ѣвникѣвъ] //

²⁶ Takto uvádzame prácu Ivana Paňkevyča: Матѣриѣали до іѣсторіѣи мѣви пѣвѣденнокарпатскѣихъ украинѣцѣв. Культурно-іѣсторичнѣ значѣніѣя покѣрѣйнихъ записѣв. In: Науковий збѣрникъ музеѣу украинскѣої культури в Сѣвиднику. 4. Книѣга друга. Red. A. Kurimskѣi. Prešov, Мѣузеѣумъ украинскѣеї культури во Сѣвиднику в Словѣнскомъ педагогѣickомъ наклѣдатѣлѣствѣ в Бѣратиславѣ, Оѣборъ украинскѣеї литерѣатури в Прѣшовѣ 1970.

козѣмѣи и дѣмѣиана кѣпила е[и] // рабѣ божіи рѣснакѣ ацѣко // зо своєю женою
маріею за котѣрый // далѣ вѣсемѣ вонашѣвъ // свонѣхъ власныхъ (sic) грѣшнѣи
// валаалѣски трн маріаши // за стараніамѣ брата сѣшаго // церѣви сѣтой име-
немѣ ацѣка // кѣпилаааа рока божего аѣмѣ.

3. Belža (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Belži, Košický apoštolský exarchát)

Na gréckokatolíckom farskom úrade v obci Belža sa nachádza uložený tlačенý *Evanĵeliár* (евангеліонъ сѣрѣчъ) z r. 1690. Kniha bola podľa titulného listu vytlačená cirkevným bratstvom stavropigijského chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky vo Lvove. Hoci bola opravená a je v novej väzbe a v novom obale s pozláteným kovaním, v súčasnosti je v zlom stave. Zlato na kovaní je ošúchané, obal je čiastočne poškodený. Väzba knihy je rozpadnutá, niektoré listy na začiatku a na konci knihy sú vytrhnuté a voľne priložené ku knihe. Mnohé listy v knihe sú poškodené najmä na okrajoch. Kniha bola opravená v 19. storočí. Pri opravovaní knihy časť marginálnych zápisov na fol. 13^r – 18^r bola odrezaná, preto je donačný marginálny zápis ťažko čitateľný. Nečitateľné časti udávame v hranatej zátvorke:

Сѣта книга еѣи сѣтѣи кѣплена: // здобы ѡца грегориѣ (sic) на тѣ чѣ прѣвн // тѣра
тамѣшного до села Белжа, до храмѣ сѣтого Апѣла // [...] брата Гѣниѣ; А купила
ѣ поцѣтѣва // вдова Анна Фодорка з села Фонтѣ, за свон влаѣны пѣниѣзѣ // [...]
свое ѡпѣщеніе грѣховѣ, // а котры дѣховнѣ вѣдѣ на сѣ еѣи ѡправовати при
слѣжѣ Гѣни // [...] ѣ преставшимѣ тѣе // [...] прѣвнтерѣ белжаѣкомѣ, рока
бѣиѣ аѣмѣ [...] // а поради ѡца Андреѣ прѣвн: мадарѣкого [...] // а старанѣ Іереѣ
Пеѣа вѣрѣченного.

Na fol. 422^v sa nachádza marginálny zápis z r. 1704 napísaný poloustavným písmom (verzálkami) o tom, že kniha pôvodne patrila chrámu v bývalej obci Zdobá.²⁷ Kúpil ju Ferenc Hriňo a jeho rodičia Andrej a Mária. Kňaz Gregor je za nich povinný odslúžiť 40 liturgií. S menom duchovného otca Gregora sa stretávame aj v marginálnom zápise na fol. 13^r – 18^r, z ktorého usudzujeme, že kniha bola po niekoľkých rokoch odkúpená do Belže. (Zápis pozri vyššie.)

Рока бѣжого: аѣмѣ Сѣю книгѣ именѣ еѣи: кѣпилаѣ рабѣ бѣиѣ ференѣ гринноѣ
ѡцѣ его андрѣ и мати марѣ и даѣ еѣи: до церѣви здобѣнскоѣ за ѡпѣщеніе
грѣхѣ свой: а тѣи ференѣ села здѣного. ѣ ѡцѣ грегориѣ повнѣ емѣ за него
слѣжѣ бѣиѣ ѡправити: ѣ: слѣжѣ: ѣ кто вѣдѣ сѣи еѣи ѡправити:
повнѣ вѣдѣ: Гѣа Бѣа за него просити:

Ani jeden zo zápisov I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ... neuvádza.

4. Beňatina (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Podhorodí, Košický apoštolský exarchát)

V chráme zasvätenom Ochrane Presvätej Bohorodičky v Beňatine (farnosť Podhorod') je dodnes na oltári uložený tlačенý cyrilský *Evanĵeliár* z r. 1743. Je v dobrom stave, opravený, s novým obalom s kovaním. Kniha sa podnes používa, no nečíta sa z nej. Podľa informácie miestneho farára vynáša sa pri rozličných sprievodoch okolo chrámu, resp. kladie sa na analoj do prostred cerkvi pri slávení utierne a pod. Vždy na pravej strane listu na jeho dolnom okraji je na fol. 8^r – fol. 22^r cyrilskou kurzívou napísaný marginálny zápis, ktorý uvádza aj I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ... I. Paňkevyč okrem uvedeného zápisu našiel v Beňatine aj Liturgikon z r. 1702 vytlačený vo Lvove s marginálnym zápisom z r. 1724, ktorý sa však už na pôvodnom mieste nenachádza. Uvádzame marginálny zápis z r. 1745 z Evanĵeliára v našom odpise a v poznámkach pod čiarou sporné prepisy

²⁷ Dnes je obec Zdobá zlúčená s dedinou Byster a spolu tvoria obec Sady nad Torysou v Košickom okrese.

podľa I. Paňkevyča.

Во ѿмѣ ѿца ѿ сѣна и ѿтго дѣха. Аминь. // Сѣю кнѣгѣ ѿтго евангеліе кѣпѣлѣ // рабѣ
божѣи²⁸ васѣ Гожѣвѣ // ѿ своєю женою Марнею // за свое здравіе²⁹ ѿ за
ѿпѣщеніе грѣховѣ // своихѣ ѿ за преставшѣхъста родичовѣ // своихѣ ѿ прида³⁰
ей до церкви вѣнѣтѣйкой // и³¹ до хамѣ ѿтого николаѣ за проводѣ // ѿценаго
нерѣа Феодора Бачѣйского // парохѣ вѣнѣтѣйского за златѣ ѣи и за корецѣ³² //
ѿвѣса. за своєю власнѣю прѣцѣ. ѿвесѣ // былѣ той чаѣ по гроши ѣи. Ах³³ бы сѣ
важнѣ // ей ѿдалити ѿ хамѣ ѿтго николаѣ // да бѣдетѣ проклатѣ в день³⁴
сѣдѣи // рокѣ бѣжѣа аѣме, марта дѣа ѣи.

5. Horňa (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Hlivištiach, Košický apoštolský exarchát)

V chráme Zosnutia Presvätej Bohorodičky v obci Horňa, ktorá je filiálkou farnosti Hlivište je na chóre uložená cyrilská tlačенá kniha nazvaná *Antologion*, ktorá bola vytlačená v Zázračnej poča-
jevskej Lavre v r. 1777. Svedčí o tom titulný list, na ktorom je uvedené miesto a rok vydania knihy:
Сієсть словопитаніє грѣчески Анѣологіонѣ сієсть Цѣѣтословѣ [...] Тѣаніємѣ же ѿ
ѿждивленіємѣ монаховѣ Чіна ѿтаго Василя Великаго во ѿтой чѣдотвѣрной Почаѣвской
Лаврѣ Изданѣ. Аѣта ѿ сотворѣніа міра по грѣческимѣ хронографомѣ зѣспе ѿ рождѣст-
ва же Хрѣтѣва аѣоѣ. Kniha je čiastočne poškodená, neopravovaná, s pôvodným obalom a väzbou.
Na dolnej marginálii na fol. 1^r, 2^r, 3^r, 4^r, 5^r, 6^r, 7^r sa nachádza cyrilský donačný marginálny zápis.

Сѣю кнѣгѣ Трефологіонѣ реченнѣю // кѣпѣлѣ на власныма пѣнаѣми запла-
тилѣ // бѣгавоѣи мѣжѣ ѿ газда веси горнѣйской // Іѣванѣ Цѣпа до храмѣ
ѿспѣнѣа до церкви // веси гѣрнѣанско[ѣ] не ѿмѣѣно. То єсть так // сѣю ѿда-
литѣ тимѣ менше на своєю ползѣ // ѿвернѣти можѣтѣ.

Na vnútornom obale knihy sa nachádza táto cyrilská rukopisná poznámka:

Сѣя Книга рекомаѣ трефоло // гѣонѣ аже принадлежитѣ // ко храмѣ ѿспѣнію пр.
// Бѣи до церкви Горнѣанской. // Декемѣрѣя 25^{-ого} года 1869. Popovits JánosNB Hor-
nya Cantor tanító.

Na chóre v chráme Zosnutia Presvätej Bohorodičky v Horni (farnosť Hlivište) je uložená aj
ďalšia cyrilská tlačенá kniha nazvaná *Póstny Triodion* z r. 1753. Kniha bola podľa titulného listu
vytlačená vo Lvove (Напечатана Кнѣга сѣа Трѣѣдѣ Пѣстнаѣ Тѣпомѣ Братѣства при ѣркви
Храма ѿспѣніа прѣстѣѣа Бѣорѣдѣи). Kniha je čiastočne poškodená, s pôvodným obalom
a väzbou, neopravená. Na prvých šestnástich listoch sa nachádza cyrilská marginálna poznámka
tohto znenia:

Сѣа книга рекомаѣ // трѣодѣ посна // принадлежитѣ // до церкви Горнѣанской
// которѣю кѣпѣлѣ Пѣкѣ Гергѣи // Горнѣанской церкви Кѣратѣрѣ и зѣборникѣ
рокѣ 1892^{-го} // мѣсѣаца фѣбѣвѣа 20-го // за коладѣ за 32 золоты // австрѣвѣѣ
цѣѣны // изѣ пѣѣвѣцѣѣчитѣлемѣ Сѣѣракѣ Мѣхѣйломѣ великимѣ трѣдомѣ. // Аѣѣ
кто бы хотѣлѣ // сѣѣю кнѣгѣ ѿтѣ // Горнѣанской церкви // ѿтѣ дѣти бѣдетѣ //

²⁸ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje божѣи.

²⁹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje здравіе.

³⁰ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje придаѣ.

³¹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* túto spojku neuvádza.

³² I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje корецѣ.

³³ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje аж.

³⁴ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje ден.

маранафта

Tieto marginálne zápisy I. Paňkevyč v *Materiáloch*... neuvádza.

6. Jasenov (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Jasenove, Košický apoštolský exarchát)

Na korvuši v chráme zasvätenom prorokovi Eliášovi je uložený *Kvetný Triodion* (18. storočie). Kniha je čiastočne poškodená, bez titulného listu a prvej časti úvodného slova vydavateľa. Obal knihy a väzba sú pôvodné, no v zlom stave. Kniha sa rozpadáva, asi 30% listov je poškodených vlhkosťou. Marginálne zápisy sa v knihe nachádzajú na dvoch miestach. Dolu na fol. 13^r – 21^r sa nachádza donášna marginálna poznámka tohto znenia:

Во імя ѿца і сїна // і дха єтго. Аминъ // Сїю книгѣ рекомѣю Триѡдъ // Коупленъ до
селѣ есеновоѣ // ѿ храмѣ ѿ престола прѣка ІІІѦ // дѣлѣ зѣ ню золотѣ: зѣ // кто ви ей
хотѣлъ ѿкрѣдити // ѿ цркви есеновской вѣдетъ // на страшнѣмъ сѣдѣ ѿвѣдъ тѣ-
тѣ

Dolu na fol. 95^v – 105^r sa nachádza marginálna poznámka o poslednom slávení obradov a o poslednom zvonení na zvonoch v starom drevenom chráme. Marginálny zápis je z r. 1870 a je napísaný cyrilsko-latinsky:

Vo imnya ѿца // і сїна і стѣхо дха православно // хрїстїанска // нова // церковъ
nacala sa // dna 20-ї авхуста // року Босіо // 1863 церкв старей // derevanej dna //
lyutoho fevra 23 // року 1870 // встѣнирасѣ // звонено. Аминъ. // nikolai palkovski //
pivc есеновски.

Ani jeden z týchto marginálnych zápisov I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ... neuviedol.

7. Koromľa (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Koromli, Košický apoštolský exarchát)

Na farskom úrade v Koromli sú uložené viaceré cyrilské bohoslužobné knihy, v ktorých sa nachádzajú marginálne zápisy, ktoré vo svojich *Materiáloch* ... uvádza aj Ivan Paňkevyč. Tlačený *Evanjeliár* nazvaný z r. 1690 bol podľa titulného listu vytlačený cirkevným bratstvom stavropigijského chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky vo Lvove. Kniha je opravovaná s novou väzbou a obalom. Na fol. 2^v je marginálny zápis tohto znenia:

Павлинка³⁵ Пѣтѣ дала на сїю книгу три марнаши, за свое здравїе, и за газ-
дове дшевне спїїе. Пѣ: Гдѣ Пѣла.

Na fol. 13^r – 30^r sa nachádza cyrilský donášny marginálny zápis z r. 1723 napísaný iným rukopisom:

Во імя ѿца і сїна і є: // дха аминъ. Сїю книгу єтїю єѣлїе, котрѣю кѣпїлн // чѣнѣ
парохїане корѣмѣскї // за золотї ѿ єѣорскї // ѿ дѣака Ѧѣѡдора Ко-
пинѣскаго // Рокѣ вожїа дѣѣг авѣѣ³⁶ ѿ // При ѿцѣ Георгїи (sic!) торїки³⁷
// На тѣ чѣ Парохѣ вѣдѣчи ѣ корѣлѣ // ѿ приѣдѣ є Цѣкви є: корѣмѣскѣ // до
храмѣ є: архїстратїга Мнхїала архїѣла // а кто бы ю мѣ ѿдалїти // ѿ того
храмѣ є:³⁸ да вѣдѣ // на сѣ свѣтѣ и на вѣдѣцїемъ³⁹ // проклїѣ на вѣки вѣко-
мъ // amen // ѿ кѣплеѣ є при чѣтномъ // ѿцѣ Геѡгїю (sic!)⁴⁰ Торїкѣ.

Na farskom úrade v Koromli je uložená ďalšia cyrilská tlačená kniha zo začiatku 18. storočia.

³⁵ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Павлика.

³⁶ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje августѣ.

³⁷ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Георгїю Торїскомъ.

³⁸ I. Paňkevyč v *Materiáloch* neuvádza.

³⁹ Podčiarknutá časť marginálneho zápisu I. Paňkevyčovi chýba.

⁴⁰ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Георгїю.

Podľa titulného listu ide o *Pôstny Triododion* vytlačený vo Lvove v r. 1717 cirkevným bratstvom stavropigijského chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky. Kniha je v novom drevenom obale, ktorý je potiahnutý kožou, a v novej väzbe. O tejto oprave knihy svedčí na prednom obale vyrazený rok 1873. Bolo opravených asi 10% listov knihy. Donačný marginálny zápis z r. 1730 sa nachádza na fol. 5^r – 16^r:

Во імяѣ Ѡца і сѣго дѣха аминѣ. (sic) // Сію книгѣ рекомѣю Трїодъ // кѣпїла честнаѣа громада // корѣмѣскаѣа⁴¹ за прѣсташаго // раба бѣго мѣннара еш-твана⁴² // за золотїѣ і за гроши ѣї // На тої часѣ вѣла // парохѣ Ѡцѣ Іванѣ Фанковичѣ // Ѡ Іѡкїма діака дерѣаскаго // аѣл мѣца декерїа⁴³ днѣ ії. // А хѣго вѣ хотѣлѣ Ѡдалити // да бѣдѣ проклѣѣ // Анаѣема і манараѣа.⁴⁴

Na fol. 30^v je na hornom okraji listu, na ktorom sa začínajú bohoslužobné texty Mäsopestnej nedele, tento marginálny zápis, ktorý podľa charakteru rukopisu bol napísaný o niečo neskôr inou rukou. Rukopis i atrament je zhodný so zápsmi na fol. 212^v a 213^v, kde pri signifikácii Jána Krajníka je uvedený rok 1849. Tieto marginálne zápisy I. Paňkevyč v *Materiáloch* ... neuviedol. Marginálny zápis na fol. 30^v je tohto znenia:

Судїа прїѣдетѣ. Мѣсопѣст.

Na fol. 212^v je na hornej marginálii zápis tohto znenia v maďarčine *Második Bütös Vasárnap szent Gergely Pápa napja*. Viaže sa k bohoslužobným textom Druhej nedele Veľkého pôstu, na ktorú pripadá aj deň svätého otca a divotvorcu Gregora.

Na fol. 213^v sa nachádza tento marginálny zápis: *Ján Krajnyik püvec Korúmylánskii: 1849: Evbe Irtam:*

Marginálne zápisy v cyrilike od Jána Krajníka sa nachádzajú ešte na fol. 67^r a 178^v.

fol. 67^r: Сѣтїи Антонїи печерскїи: Anno 1849.

fol. 178^v: Помошѣ моѣа Ѡ господа сотворшаго небо і земаѣ

Kniha nazvaná *Apostol* vytlačená v r. 1719 cirkevným bratstvom chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky vo Lvove je uložená na fare v Koromli. Hoci bola kniha opravovaná, v súčasnosti je čiastočne poškodená. Opravy vykonané na niektorých listoch sú odtrhnuté. Väzba a obal knihy je nový, nepoškodený. Na fol. 13r sa nachádza marginálny zápis o tom, že kniha bola z chrámu v Koromli ukradnutá, no neskôr bola prinavrátená. Pravdepodobne bolo z chrámu v Koromli ukradnutých viacero kníh, o čom svedčí podobný marginálny zápis na *Oktoichu* z r. 1700, ktorý sa však v Koromli už nenachádza. Marginálny zápis v *Oktoichu* publikoval I. Paňkevyč, no nepublikoval marginálny zápis z knihy *Apostol*. Uvádžame náš marginálny zápis v cyrilike a na porovnanie aj podobný marginálny zápis I. Paňkevyča z knihy *Oktoich* v azbuke:

Zápis na fol. 13r:

Сїа Книга ꙗвѣа апѣолѣ прѣ злѣчѣтїваго члѣка изѣ цркви Корѣмѣаскон оѣкрадеѣа, і пакї попеченїѣ, и трѣдолюбїѣмѣ бѣгобїи Парохїѣ Корѣмѣаскїѣ ѡбрѣтѣѣа, і цѣломѣрномѣ расѣжденїю яснѣ велмонаго (sic) Господина Гдїна (sic) Гедгїа Гаврїла Блажѣскаго епѣа Агнїѣскаго, Мѣнкаѣскаго, і Мараморскаго і проч: зновѣ тонѣ цркви Корѣмѣаскон сирїчѣ храмѣ собора Архїстратїга Мїхїла прївѣнѣа, на каѣѣрѣ Мѣнкаѣскон днѣ 5 Ноѣврїа, рокѣ гдїна аѣмѣа.

⁴¹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje koromlyakaja.

⁴² I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Ештіяна.

⁴³ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje декерїа.

⁴⁴ I. Paňkevyč v *Materiáloch* ešte dodáva амин.

Зáпис в *Oktoichu* podľa Ivana Paňkevyča в *Materiáloch* ...:

Сія книга глемая Октоихъ, през злочестиваго члвка изъ цркви корумлянскои украденная и паки попеченіемъ и трудолюбіемъ бгбоинныхъ парохіянъ корумлянскихъ обрѣтенная и по цѣломудрному разсужденію ясневелможнаго гдина Георгія Гавріила Блажовскаго, еппа Агнянскаго, Мункачевскаго и Марамароскаго и прочее знову тоиже цркви корумлянскои, сирѣчь храму Собора архистратига Михаила приверненна е(ст) на катедрѣ Мункачовскои дня 6 ноемврѣя, року гдня 1741. Іереи Іоан Козма, нотарыи кафедралнии. тпр.

Štvrtou knihou z Koromle, v ktorej sú marginálne zápisy, je tlačенá cyrilská celoročná *Mineja* vytlačená v r. 1737 v baziliánskej tlačiarňi v Počajeve. Kniha bol odborne opravovaná, má nový obal a väzbu. Marginálie boli zväčša orezané pri oprave. Na dolnej marginálii sa však zachoval donačný zápis v cyrilike z r. 1745, ktorý publikuje aj I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ... Hoci je marginálny zápis na fol. 5^r – 12^r vyblednutý a ťažko čitateľný, po elektronickom pracovaní, preskovaní rukopisu možno text lepšie prečítať. Podčiarknuté časti marginálneho zápisu I. Paňkevyč neprečítal.

Во Імѣѡ ѡца и Сѣѡ ѡ свѣтаго Дѡха. Амѣнь. // Сѣѡ книга Трефолоѡ именованѡ
// кѡплена до села корѡлаѡ до храмѡ архангела Мнѡхана. Рокѡ Бѣѡа⁴⁵ ѡѡмѣ.
Мѡѡа маѡа [...] // злотѡ кѡ вонѡ форѡѡты, // дѡ на нѡ рабѡ божѡѡ Мнѡа // [...]
десѡ вонашѡ за свое // здравѣ, ѡ свое ѡпѡщенѣ грѣхѡ // [...]рѣѡѡ родичѡв.
Дрѡгѡн // на нѡ дѡ влекса навѡше (sic) // за ѡпѡщенѡ⁴⁶ грѣхѡ десѡ златѡ // ѡ
придали ѣ до храмѡ ѣ: Мнѡхана // [...] ѡдалитѡ ѡ цркви⁴⁷ // да бѡдѣ проклатѡ
на вѣки.⁴⁸

V Koromli na fare je uložený aj *Žaltár*, ktorý podľa zachovaného titulného listu bol vytlačený vo Viedni v tlačiarňi Jozefa Kurzbecka v r. 1776. Kniha je v pôvodnom koženom obale s pôvodnou väzbou. Obal knihy od väzby odpadáva. Titulný list je značne poškodený. Asi 45% listov knihy je zašpinených, čo svedčí o jeho častom používaní. Na viacerých miestach boli niektoré listy dodatočne neodborne opravované. Na fol. 6^r – 10^r sa nachádza donačný marginálny zápis, ktorý uvádza aj I. Paňkevyč:

Сѡѡ книгѡ ѡѡѡѡ ѡлѡмѡѡ [...] // за свое здравѣ ѡ ѡпѡщенѣ грѣхѡ // и за по-
мѡшѡ родич[...] // [...] Бѣѡ все: моѡѡ оѡпокой ѡ // кѡпѡѡ ѡкѡѡѡ ѡнѡѡѡ ѡ Гѡса-
ка за [...] // [...] Корѡмѡѡѡѡѡ до храмѡ // с: Арх: Мнѡхана ѡѡѡѡ 1781 // пре-
давѡ книгѡ сѡѡ. Да кто бы // оѡкрѡ да бѡдѣ проклатѡ⁴⁹

8. Nižný Žipov (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Nižnom Žipove, Košický apoštolský exarchát)

Na farskom úrade je medzi inými cyrilskými knihami i novšími Cirkevnými zborníkmi uložený tlačенý cyrilský *Irmologion*, ktorý podľa charakteru tlače datujeme do 18. storočia. Pravdepodobne ide o fragment nejakej väčšej knihy, o čom svedčí aj to, že pôvodná paginácia knihy začína cyrilskými tlačенými písmenami бѡ (601) a končí хѡѡ (671). Na fol. 41^v, ktorá je zároveň posledným listom celej knihy, je cyrilská marginálna poznámka, ktorá sa viaže k predchádzajúcemu tlačенému

⁴⁵ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje бжго.

⁴⁶ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje отпушеніе.

⁴⁷ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje цркви.

⁴⁸ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje наѡема.

⁴⁹ I. Paňkevyč nami podčiarknuté časti marginálneho zápisu neprečítal.

А хто так чинити небуде дасть пред Богомъ всемілостивимъ рахѹнокъ.

Na farskom úrade v Porúbke je uložený tlačený cyrilský *Liturgikon* vytlačený vo Lvove v r. 1651 cirkevným bratstvom chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky. Kniha je v pôvodnej väzbe s pôvodným obalom, neopravovaná. Na začiatku i na konci knihy vypadlo viacero listov. Asi 25–30% listov je poškodených. Na titulnom liste sa nachádza marginálny zápis: **За смѣлы сѣкъ жеиѣ анна**. Donaný marginálny zápis sa nachádza na fol. 3^r – 14^r. I. Paňkevych neuvádza ani jeden z týchto zápisov.

Vo filiálnom chráme zasvätenom archanjelovi Michalovi v Ruskej Kajni je v skrini pri oltári vedľa žertveníka uložený *Evanjeljár* z r. 1770. Kniha bola vytlačená v stavropigijskom kláštore Zosnutia presvätej Bohorodičky. Je dobre zachovaná, s pôvodnou koženou väzbou a kovaním po okrajoch knihy. Nebola opravovaná.

Kniha bola veľmi málo používaná; pravdepodobne bola po celý čas uložená na oltári a na čítanie evanjelií sa pri bohoslužbách používala iná kniha. Na fol. 13^r – 38^r sa nachádza marginálny zápis, ktorý uvádza aj I. Paňkevyč:

Во ѿмено (sic) ѿца і сѣна // и стѣлаго (sic) дѣа // кѣпиль снѣ кнѣгѣ // реко-
мѣю еѣгѣ // прѣтолѣне⁵⁰ рабѣ бжѣй // еѣа его ма, и снѣ своѣ // тѣмоѣен, и же-
ною, ферѣцѣ и петрѣ,⁵¹ и братѣ // своѣ мацѣкѣ кѣпиль // ей за 12 златѣ. и да-
лѣ (sic) // ен до церкви гѣмѣской // Ѹспенѣа прѣтоѣ бѣа // за свое ѿпѣщенне
грѣховѣ // и за своѣ родичовѣ // которѣй дѣховны⁵² бѣ // де на ней ѿпрѣвлати
// повинѣ бѣде пана бѣа // просити за его потомство // и ави не бѣла затраче-
на // ѿ прѣтола гѣмѣской цѣркѣ // а хѣто би имѣ ен затратити // та не таковѣ
хочѣ на сѣрашѣ // сѣдѣ сѣдѣ имати и нехай // бѣде проклѣ анаѣема // и ма-
ранаѣа. амѣ // рѣ дѣпе,⁵³ мѣца ноебрия // дна бѣа.

12. Repejov (2001, Gréckokatolícky farský úrad, Prešovské biskupstvo)

Na oltári v chráme zasvätenom archanjelovi Michalovi je uložený *Evanjeliár* z r. 1891. Evanjeliár je v dobrom stave, s pôvodným obalom a kovaním. Kniha sa podnes používa. Na patitule Evanjeliára sa nachádza marginálny zápis napísaný graždankou z r. 1897:

Сію книгу „св. Евангеліе” приобрѣли:

Михаиль Чобикъ съ Стр. Ольки	жертвовалъ	10 долл.
Іоанн' Млей	--"--	10 долл.
Михаиль Настанович	--"--	5 долл.
Петръ Метиль	--"--	5 долл.
Георгій Андрейцо съ Гум. Ольки	--"--	10 долл.
Петръ Кучина	--"--	10 долл.

1897 года за 110 гульденовъ въ употребленіе церкви матери Стропков –
Ольчанской въ время блаженнаго царствованія Его Величества Франциска Іо-
сифа І. кесаря Австрійскаго и Апостольскаго короля Угорскаго въ время упра-
вленія Епрхією Пряшевскою боголюбиваго Епископа Д^п Кръ Іоанна Валгій.

I. Paňkevyč zápis vo svojich *Materiáloch* ... neuvádza.

13. Sedliská (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Sedliskách, Prešovské biskupstvo)

Na farskom úrade v Sedliskách je uložený *Pôstny Triodion* z 18. storočia. Kniha bola vytlačená v Počajevskej Lavre, čo dosvedčuje aj *Предисловіе къ читателю*, v ktorom sa hovorí: **Въ концѣ: да совершениѣше, и достовѣрнѣйше, твоѣмѣ, влѣгочестивѣый читателю, достѣнствѣ, врѣчимъ трѣдѣ сѣй нашою ѿновленѣ Тѣпографію Почѣевскою...** Hoci bol *Pôstny Triodion* opravený v 50-tych rokoch, pre zlé uskladnenie je teraz opäť značne poškodený. Kniha chýba titulný list a niekoľko listov vypadlo aj zo stredu knihy. Na fol. 4^r – 39^r sa na pravej dolnej marginálii nachádzajú cyrilské rukopisné poznámky donátora. Marginálne zápisy sa nachádzajú aj na fol. 196^r, 228^v, 287^v – 288^r.

Marginálny zápis na fol. 4^r – 39^r uvádza aj I. Paňkevyč:

⁵⁰ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje престольное.

⁵¹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* uvádza takto: Тимофеи, млинар гажинскіи и женою своею ма-
рією и сном своим Ференцом и Петром.

⁵² I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje дхѣвны.

⁵³ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje ako rok 1685, správne je to rok 1785.

ꙗѿѣ: мѣѣа декаѿрїа: дѣла бѣ: // за нѣх мѣло нѣ доброѣ здоровїа // выплатѣи стоѣи
книги нѣ тѣѣ ѿ: // золотѣ дзюро балажѣ церкоѿнїкомѣ // гажїскїѣ: жебї ѣго са-
мого бїла // зрї каждѣ же балажѣова книга: кто зїне[н] // бѣде ѿпраѿлїати по-
винѣ Гда Бга [...] ѿпѣщенїе // придаѣ ѣ кѣ церкви гажїской // нѣ на вѣки: аминѣ.
Na fol. 189^v – 191^r sa nachádza marginálny zápis o morovej nákeze v Uhorsku:
Перѣвы мѣрѣ вы ꙗхѣо: // ѣ теѣ оѿгаѿскеѣ зѣли болязїни бїли.

15. Vyšný Kazimír (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Sedliskách, Prešovské biskupstvo)

Na oltári v chráme sv. Paraskev postavenom v r. 1780 v obci Vyšný Kazimír je uložený cyrilský tlačený *Evanjeliár* z r. 1690. Kniha je po generálnej oprave v dobrom stave. Podnes sa používa a čítajú sa z nej evanjeliá. Kniha bola opravovaná, jej marginálie sú prevažne odrezané. Kniha má nový obal s kovaním. Na dolnej marginálii sa na fol. 1^r – 14^r nachádza zápis tohto znenia.

Рокѣ бжего ꙗѿѣ мѣѣ дѣа [nečitateľné] // изволениемѣ // сѣтого дѣа сїю книгу //
рекомѣю // евангелїе // кѣпилѣ [orezané] // Божїи // Андриї // колес[арѣ] // из
своѣѣ // женоѣ // альжовѣ // и из панѣ [Ďalej text marginálnej poznámky neexistuje, pravdepodobne bol odrezaný pri reštvorení knihy.]

Zápis publikoval Ivan Paňkevč vo svojich *Materiáloch* ... podľa odpisu získaného od Hiadora Stripského v čase, ktorý odpísal text ešte z neopraveného *Evanjeliára*. H. Stripský okrem tohto *Evanjeliára* našiel vo Vyšnom Kazimíri ďalšie tri cyrilské tlače: *Апостолѣ* zo 17. storočia, *Анѣологїонѣ* z 18. storočia a *Трїодїонѣ* z 18. storočia, v ktorých boli rukopisné marginálne zápisy. Pri našej návšteve sa tieto knihy na fare ani v chráme vo Vyšnom Kazimíri už nenachádzali. Na porovnanie uvádzame marginálny zápis z *Evanjeliára* podľa prepisu H. Stripského v *Materiáloch* ... I. Paňkevč. Odrezané alebo vyblednuté a ťažko čitateľné časti preberáme v kurzíve:

Року бжего 1702, мсѣ сеп. дѣа ... изволениемѣ стго дѣа. Сїю книгу, рекомую
Евангелїе, купилѣ раб Божїи Андриї Колесарюв из своѣѣ женоѣ Альжовѣ и
из панѣматковѣ Фе... за свое здравїе и за о(т)пущенїе грѣхов своих и за прес-
тавшогѣа небожїка Данка и Петра и дали єи до церкви казимїрской, до храму
преподобноѣи матере нашої Парасковїи, и дали за ню сумы златыхѣ 18 вю... 18
... украсти, нехаи буде проклят, анаѣема и маранаѣа и дом єго обѣбернеся во по-
гибель, ꙗко Содом и Гоморѣ.

16. Zemplínska Široká (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Zemplínskej Širokej, Košický apoštolský exarchát)

Tlačený *Evanjeliár* z r. 1875 je uložený v chráme svätých apoštolov Petra a Pavla na oltári. *Evanjeliár* sa dodnes používa, je v dobrom stave s väzbou s kovaním. Na vnútornej strane obalu knihy je zápis v maďarčine, ktorý I. Paňkevč vo svojich *Materiáloch* ... neuviedol:

Ezen sz. evangeliumot a Kráski gr. egyháznak ajándékozta Brunyák Pál Rf. vallásu Rebrini lakos, valamint neje stúletett Sámadoszký Anna erekgvermekei Branyák János, neje Anna Gr vallásnak. Kustán József Kraski lelkes mukodése alatt 1889ik eviben Január 20án.

V chráme sú uložené ďalšie liturgické knihy: *Antologion* (z r. 1731), *Oktoich* (z r. 1765) a *Evanjeliár* (z r. 1743). Všetky sú opravené v päťdesiatych rokoch. Marginálne zápisy z týchto kníh I. Paňkevč získal od Hiadora Stripského. Uvedieme ich tak, ako sme ich odpísali počas terénneho výskumu. Na sporných miestach uvádzame poznámku s prepisom podľa *Materiálov* ... I. Paňkevč:

Анѣологїонѣ (1731), fol. 9^v – 15^v:

Кни́га сіа Трифологи́и реченна // кѣписѧ⁵⁸ тѣцаніемъ Парохіановъ кра⁵⁹ // Краціанскихъ ѿ Ревринскихъ за ѿ нѣ // тецкихъ золотихъ, и за два корцѣ ярьца⁶⁰ // то ѣ: за трицѣтъ нѣмецкихъ златихъ⁶¹ // за самнихъ себе ѿ потомства своего // дочасное и вѣчное благополучіе.⁶² // Рокѣ аѿф 1803. Которѣю ѿ храма веси // предименованной кромѣ причины // канонической ѿдалити немѣти бѣдѣ: // всѣмъ, ко нимже надлежити бѣдѣ // совѣсти врѣчаем. Бывшѣ на тоє время // парохѣ мѣстномѣ Михаілѣ // Рѣсинковичѣ.

Вктинхъ (1765), fol. 5^v – 10^r:

Сіа книга вктонхъ реченна⁶⁴ // кѣписѧ тѣцаніемъ парохіановъ Краціанскихъ и Ревринскихъ за ѿ ѿ [...] // нѣмецкихъ золотихъ. За здравіе и ѿпущѣ // нѣ грѣхо- // вѣ и полученіе блаженства // вѣчнаго. Которѣю содержати, и ниже // развѣ // присѣдствующихъ причинѣ канонической: // ѿдалити и нигда⁶⁵ ко немѣже // принадлежити бѣдѣ: совѣстно⁶⁶ ѿсѣжденъ⁶⁷ бѣдетъ. // Бывшѣ на тоє время парохѣ мѣстнѣ // Михаілѣ Рѣсинковичѣ рокѣ аѿф 1803.

Евангеліи (1743), fol. 15^v – 22^r:

Сіа книга реченна ѣ ѣѿѣ // кѣписѧ трѣдомъ парохіановъ Краціан // скихъ и Ревринскихъ за ѿ ѿ // то ѣ за всемнадсѣтъ римскихъ золотыхъ // за самнихъ себе ѿ потомства своего // до чаѣ временнаго и дѣшевнаго вѣчнаго // благополучіа ради. Которѣю ѿдалити // кромѣ причины канонической не своводно бѣдѣ. // Рокѣ 1801.

17. *Zemplínska Teplica* (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Zemplínskej Teplici, Košický apoštolský exarchát)

Na korvuši v chráme Narodenia presvätej Bohorodičky v obci Zemplínska Teplica sa uchováva tlačený *Kvetný Triodion*, ktorý podľa záverečnej časti predslovu bol vytlačený vo Lvove zásluhou Bratstva Zosnutia presvätej Bohorodičky. Cyrilská tlač je z 18. storočia. Kniha je čiastočne poškodená, strany na začiatku a na konci knihy sú vytrhnuté. Poškodené je 30–40 percent knihy. Kniha nebola opravená, je v pôvodnom drevenom obale s koženou väzbou. Marginálny zápis sa nachádza v strede listu 1^v. Text je umiestnený na ľavej marginálii pri obrázku, na ktorom je znázornené Kristovo ukrižovanie. Text pri obrázku je poetického charakteru. Pravdepodobne ide o fragment nám bližšie neznámej paraliturgickej piesne.

Декретѣ тѣ // лѣкавѣ // еврѣ // рѣпалі, ты же // змѣтвѣ // вѣ // станѣ, ѿ чѣ // сіа нѣподѣва // лі Зацю ѿ невѣство // всѣмъ вѣмѣт // тіло главы // ѿ во-

⁵⁸ H. Sztripszkij prepisuje kupila.

⁵⁹ H. Sztripszkij neuviedol.

⁶⁰ H. Sztripszkij prepisuje золоты(х) за два корцѣ ярьцю.

⁶¹ H. Sztripszkij dodáva seu 30 Rfl.

⁶² H. Sztripszkij prepisuje seu 30 Rfl за самыхъ себе и потомства своего дочасное и вѣчное благополучіе.

⁶³ H. Sztripszkij v *Materiáloch* prepisuje мѣстну.

⁶⁴ H. Sztripszkij v *Materiáloch* neprečítal.

⁶⁵ H. Sztripszkij v *Materiáloch* когда.

⁶⁶ H. Sztripszkij prepisuje совѣсти.

⁶⁷ H. Sztripszkij neuvádza.

скресі // бжство // гда славы.

Na fol. 15^r – 20^r sa nachádza aj donačný marginálny zápis z r. 1711:

СїѦ Кнїга кѣплеѦа дла выгѣди своеї // раба много грїшнаго, Іѡанна Ѡтаврѣ // скаго, ѡ сїновѣ мой, котрымѣ годни бѣдѣ вѣ // хвалати Има Гдѣ, на котры ѡцѣ // зоставати бѣдѣ. Своѡ коштѣ // кѣпѣль ѣ рокѣ ѡцѣ.

Obidva marginálne zápisy sa v *Materiáloch* ... I. Paňkevyča neuvádzajú.

The Findings of Cyrillic Manuscripts in the East Slovakia I.

Peter Žeňuch

The language of the Cyrillic marginal notes of Eastern Slovak origin has been more intensively investigated only by Ukrainian linguistics. However, the influence of the Slovak linguistic consciousness as well as of the local dialect on the use of the Church Slavonic language has been but scarcely pointed out. This process of permeating the Church Slavonic by the Slovak linguistic consciousness has been a spontaneous, long-lasting and irreversible one. It is not merely a result of establishing the modern literary Slovak language as the liturgic speech of the Slovak Greek Catholics, but its roots are to be searched for in a thorough linguistic and historical analysis of all those Cyrillic manuscripts which we know had their origin in the Slovak Greek Catholic milieu. A considerable amount of these date back to the 16th century. So far, they have not been paid proper attention, although these manuscripts are often such as to testify the Slovak cultural heritage.

НАТАЛІЯ ЙОСИПІВНА ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКА

**Праці з української діалектології на
сторінках
Sborníku Matice slovenskej**

DZENDZELIVSKÁ, N. J.: Research into Ukrainian dialectology on the pages of Sborník Matice slovenskej. Slavica Slovaca, 37, 2002, No. 2, pp. 133 – 143.

Based on a comprehensive survey of the results of earlier scholars, the study appreciates their contribution to the research of Slovak-Ukrainian-Polish relations. What is more, it proposes synthetic application of these facts in a history of linguistic phenomena and linguistic changes with regard to language interference.

Linguistics. Ukrainian, Slovak and Polish languages. Dialectology. Language interference.

Матиця словацька – загальнословацька культурно-просвітня організація (далі MS), що була заснована в Мартіні у 1863 р., завжди приділяла велику увагу мовознавчим проблемам, зокрема вивченню словацької мови, дослідженню говорів словацької мови, підтримувала тісні зв'язки з багатьма культурно-просвітніми організаціями усіх слов'янських народів. Одразу ж після заснування MS був розроблений план по збору лексичного матеріалу з метою укладання словацько-угорсько-німецького словника. План цей, на жаль, реалізувати не вдалося, бо у 1875 р. MS була закрита. Свою діяльність MS відновила лише у 1919 р. після утворення першої Чехословацької республіки. Вже в 1921-22 рр. на засіданнях мовознавчого відділу MS піднімається питання спрямувати роботу дослідників у двох напрямках: дослідження словацьких говорів та укладання словника словацької мови. Дослідження говорів вважається „najsúrnejšou otázkou jazykozpytného bádania, lebo bez dôkladnej známosti všetkých slovenských nárečí nemožno pomýšľať na vedeckú gramatiku slovenčiny“ (Heřmanský, 1923, s. 27). MS пропонує ряду чеських вчених, зокрема В. Важному, Ф. Травніку, Я. Гусеку, А. Грегору розпочати вивчення словацьких говорів. У цей же час був заснований і вийшов 1 том збірника Матиці словацької (Sborník Matice Slovenskej, далі SMS). Збірник виходив нерегулярно з 1922 р. до 1943 р., усього вийшло 20 томів. До 1938 р. SMS виходив з рубриками „Pre jazykozpyt, národopis i literárnu históriu“, а в 1939 р. був розділений на 3 самостійні частини (мовознавчу, історичну та літературноісторичну). Редакторами SMS були відомі словацькі та чеські вчені Я. Влчек, В. Важний, Й. Шкультеті та Л. Новак. У SMS знаходимо дослідження таких відомих лінгвістів, як М. ван Війка, М. Трубецького, О. Ісаченка, В. Матезіуса, В. Кіпарського, Й. Вахека, В. Махека, В. Скалічаки, І. Панькевича, І. Огієнка, Зд. Штібера, В. Курашкевича, М. Малецького тощо. Праці публікуються словацькою, чеською, польською, українською, німецькою, французькою та англійською мовами. Взагалі, як

зазначає Л. Новак, „jazykovedný SMS bol určený nielen pre domácich čitateľov, ale mohol vzbudiť – a aj vzbudil – záujem v zahraničnej linguistickej obci, najmä, pravda, medzi slavistami.“ (Novák, 1940, s. 4).

Оскільки на той час SMS був єдиним словацьким науковим філологічним виданням (новий словацький мовознавчий журнал *Linguistica Slovaca* був заснований тільки в 1939-40 рр.), на його сторінках друкуються праці із загального мовознавства, порівняльної граматики слов'янських мов, велика кількість діалектологічних досліджень, діалектні тексти, рецензії тощо.

Опубліковано в SMS ряд цікавих статей з української діалектології. Всі ці праці в тій чи іншій мірі присвячені вивченню південно-західних карпатських українських говорів. Своєрідне територіальне положення цих говорів на крайньому заході української мовної території клином між східно-словацькими та польськими говорами, сприяло витворенню в них ряду особливостей, відсутніх в інших українських говорах, що призвело до їх інтенсивного вивчення в 20-30 роки ХХ ст. Дослідженню цих говорів присвячені праці таких відомих вчених, як І. Верхратського, І. Зілінського, І. Панькевича, Й. Шемлея, Зд. Штібера тощо.

Детальний аналіз фонетики української говірки села Остурня знаходимо в обширній праці чеського вченого Н. Віри „Hláskosloví osturnského hovoru“ (Vira, 1930, s. 69 – 124). Матеріали до цього дослідження збиралися самим автором у червні 1929 р. Дослідник використовує також записи польського мовознавця Л. Малиновського, зроблені ним в с. Остурня у 1886 р., хоча вважає, що тексти Л. Малиновського не зовсім достовірні. Порівняння власних записів і записів Л. Малиновського Й. Віра робив з метою встановлення, чи змінилася і наскільки змінилася згадана говірка за п'ятдесят років, що саме змінилося і чи збільшився тут вплив з боку польської мови.

Для порівняння остурнянського діалекту з іншими рівденно-західними українськими, польськими та східнословацькими говорами дослідник приймає значний фактичний матеріал, взятий ним з праць І. Верхратського, І. Зілінського, В. Гнатюка, І. Панькевича, К. Ніча, Й. Полівки, С. Цамбля. Автор подає короткі історичні дані заселення с. Остурня, дає опис сучасного стану цього села. Як і взагалі лемківські села, згадане село дуже розтягнуте, має 320 хат і для того, щоб його пройти з кінця в кінець, треба добрих дві години (див. також Райнфусс, 1972, s. 47). Говірка центра села значно відрізняється від говірки його окраїн. Справжню остурнянську говірку, зауважує дослідник, можна почути тільки від тих, хто живе в центрі села, говірки ж окраїн села Й. Віра відносить до перехідних українсько-польських говорів (Vira, 1930, s. 71).

Село Остурня є українським острівцем серед польських сіл Спіша. Однак, незважаючи на те, що остурнянська говірка відірвана від української мовної території, автор беззаперечно відносить її до групи південно-західних українських говорів (Vira, 1930, s. 125).

Так, у досліджуваній говірці збережені східнослов'янські повноголосні форми з *torot*, *toꝛot*, *teret*, *telet* (< **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*): *hoꝛos*, *soꝛóma*, *moꝛodyj*, *poroch*, *horoch*, *korova*, *sm'erek*, *b'erech*, *cerešli* (Vira, 1930, s. 96). Тут, правда, як і взагалі в українських говорах, які безпосередньо здавна

інтенсивно контактують з польською та словацькою мовами, засвідчується певна кількість полонізмів та словакізмів: *uogrodok, še dohvařam, chyop; pres, brez'ina*. Однак, зазначає автор, „...nelze však mluvit o tom, že by ost. hovor ztratil plnohlasné formy ve větší míře než hovory záp. karp. ukr.“ (Vira, 1930, s. 96).

Давні звукосполучення **tɔrt, *tɔlt, *tɔrt, *tɔlt* та **tɔrt, *tɔlt, *tɔrt, *tɔlt* виступають як *tort, tert, tart, tyrt, tert, tout, tɔut, tɔyt, tyut, tilt: korcma, herlicka, kyrv'i, s'erna, v'erb'iny, hyrm'i, zouty, byucha, syuza, v'ilk*, (Vira, 1930, s. 95 – 96), що взагалі є типовим для українських говорів цього регіону (Дзендзелівський, 1965, s. 42 – 44).

Редуковані в сильній позиції замінилися *ъ > o, ь > e: p'es, moch, džadok*. правда, перед *m, n, ŋ* тут виступають звужені варіанти *ó, é: sén, tén, d'éň, zo sobóm*. Форми з *e (< *ъ)* зустрічаються дуже рідко, в польських запозиченнях: *sén, tén* (Vira, 1930, s. 95).

Етимологічний *ę* реалізується в більшості випадків як *a: v'azat'i, m'aso, p'iňaz'i, zajac, t'ela, m'isac, vžali, jastrap, čahnuťi* (Vira, 1930, s. 91). Інші рефлекси **ę* фіксуються спорадично в окремих полонізмах та словакізмах: *tyšicy, scešča, kšanc* (Vira, 1930, s. 92).

Остурнянська говірка, як і більшість південно-західних українських діалектів, зберігає розрізнення етимологічних *i* та *y*. Послідовно фіксується у в звукосполученнях *ky, hy, chy: druhyj ras, v'elkyj, do chyzy* (Vira, 1930, s. 90). Спостерігається *y* і на місці етимологічного *i* після *č, ž, š*, які внаслідок мазування замінилися на *c, z, s: zyje, vylécylí, dofsyj* (Vira, 1930, s. 91). Дослідник зазначає, правда, що артикуляція остурнянського *y* відрізняється від артикуляції цього звука в українських говорах цього регіону і близька з артикуляцією у в сусідніх польських діалектах, „...budí často akusticky dojem blízky e“ (Vira, 1930, s. 90).

Етимологічні *u, o* послідовно збіглися у збучі *u: dva ucha, puch, břuch, hoцup, dup, polanu, ředžělu*; польські рефлекси **o* зафіксовані тільки у двох словах *chomout* та *gemba* (Vira, 1930, s. 89, 93). Збереглося в говірці епентетичне *l': z'émľa* (Vira, 1930, s. 102). Оскільки остурнянська говірка вже довгий час, приблизно 300 років, штенсивно контактує з польськими говорами, то, безперечно, вона зазнала досить сильного впливу з їх боку. Як зазначає Й. Вира, „... v žádném z ukrajinských hovorů polskoukrajinské jazykové hranice neuplatnil se vliv polský tak silně jako v osturňském“ (Vira, 1930, s. 123).

Однією з найвиразніших фонетичних рис, яка в остурнянській говірці постала під впливом сусідніх польських говорів є мазування, тобто заміна шиплячих *š, ž, č, dž* відповідно *s, z, c, dz: цосу, cas, přisoу, ze, vidzu, m'edza* (Vira, 1930, s. 100). Мазування в досліджуваній говірці має своє обмеження. Так, зокрема, *š, ž* зберігаються в окремих запозиченнях (*šturma, zo šandaram'i, v špytalu, nešumna*) та в трупах *š, ž + м'який приголосний (š'těři, niž'ňij, vyž'ňij, poš'li)*. Автор підкреслює, що „žádný z polských zjevů fonetických neujal se v ost. hovorů tak silně jako ono (mazuření)“ (Там же). Дослідник правда зазначає, що цікаве це явище тим, що в інших західних українських говорах, які безпосередньо межують з польською мовною територією, воно спостерігається лише спорадично. Однак, змішування рядів свистячих і шиплячих взагалі штироко відоме українським говіркам на українсько-

польському пограниччі і кваліфікується дослідниками як результат польського мазування (Дзендзелівський, 1965, s. 72).

Польським впливом пояснюється у праці також ряд змш, які пройшли у галузі м'якого консонантизму, хоча в багатьох випадках палаталізація приголосних у говірці відбувалася, на нашу думку, своєрідно і відрізнялася від подібних змін у сусідніх малопольських, південно-західних українських карпатських та східнославацьких говорах.

Так, м'які *t', d', s', z'* в окремих позиціях в остурнянській говірці змінилися в *c', dz', ś, ź*, звуки, ідентичні звукам польської мови. Але якщо в польській мові це явища спострігається перед усіма голосними переднього ряду, то тут згадана зміна відбулася лише в етимологічних сполученнях **iě, *dě, *sě, *zě* та **te, *de, *se, *ze*, власне, в тих позиціях, де в українських говорах засвідчується палаталізація *ð > ð', m > m', c > c'* та *z > z'*: *često, čeuo, v m'ěsí, džéfka, f'cat, u'cau ho, jédžat, šéno, v léši, na noži, m'isac, d'ěsat, vžali* (Víra, 1930, s. 106). Консонантизм говірок має і м'які *t', d', s', z'*. Причому ці звуки виступають перед *i < *i* та *e < *e*, *ь* в позиціях не типових ні більшості південно-західних українських, ні східнославацьким, ні польським говорам: *d'ika, pust'iu, id'e, v'ed'ete, teb'e, s'erna, kos'i'i, cos'i, nes'es, nes'ete, s'estřinoho syna, uoz'ero, z'erno, z'ěmlja* (Víra, 1930, s. 102; 106). Пом'якшені *m', ð', c', z'* перед *i (< *i)* та *e (< *e, ь)* зафіксовані дослідниками в українських надсянських говорах та окремих говірках українсько-славацького пограниччя (Верхатський, 1901 – 1902, s. 22; 7, 347).

В системі приголосних остурнянської говірки наявний м'який *ř*, звук близький польській мові. Як відомо, в польських говорах *r > ř* в етимологічних сполученнях **rь, *re, *rě, *re, *ri, *rj*. В досліджуваній говірці перехід *r > ř* позиційно обмежений сполученнями **rě, *re, *ri, *rj*: *řéka, řec, dobři, jastřap, zapřahnu'i, křicat'i, při, na moři, břuch*. Перед *e (< *e, ь)* м'який *r* диспалаталізувався і збігся з твердим *r*: *treba, oreц, brezina, rem'iň, sm'erek, b'erech, b'ere* (Víra, 1930, s. 103 – 105).

М'які *ň* та *l'* фіксуються не лише в етимологічних групах **ňj, *lj, *ňь, *lь, *ně, *lě, *ne, *le*, але, як і в польських та українських надсянських говорах, у сполученнях **ne, *le, *ni, *li*: *kóna, na ňu, žemin, kón, hñezdo, p'iňaz'i, ňifto, nesú* (Víra, 1930, s. 105, 116).

Результатом польського впливу вважає автор зміну давнього *o* в звужене *ó* та етимологічного *e > o, ó*. Звужене *ó (< *o)* спостерігається в новозакритих складах, але досить часто і в складах відкритих, зокрема в позиції перед приголосними *m, n, ň*: *kón, vóu, dvór, gazdóm, chцopóm, rokóf, s'ernóf, souóta, borónu, uóňi* (Víra, 1930, s. 86 – 87). Досить типова для досліджуваної говірки зміна етимологічного *e > o, ó* з пом'якшенням попереднього приголосного: *m'ót, m'odu, l'ót, l'odu, v'ecór, čotka, p'riv'od, p'riňós, p'ók* (Víra, 1930, s. 78 – 79). Спорадично зустрічаються українські форми: *rem'iň, kamiň* (Víra, 1930, s. 78).

В окремих випадках етимологічний *ě > i*. Таке і зафіксовано в граматичних формах іменників, займенників, прикметників, в прислівниках: *v léši, na dub'i, v m'ěsí, v muci, na noži, tob'i, sob'i, šumňisj, dobři*; в кореневих морфемах на місці **ě* частіше виступає звужене *é*: *zgv'ězda, lés, šv'ět, séno, v'éra, b'étyj, hñezdo, ěemyj* (Víra, 1930, s. 80 – 81). Часто паралельно

вживаються *b'ida* і *b'éda*, *šp'if* і *šp'éf*, *ňimuj* і *ňémyj* тощо (Vira, 1930, s. 83). Слів з польським *a* (< *ě) в остурнянській говірці мало: *džatku*, *džatkov'e*, *calkom* (Vira, 1930, s. 81).

Полонізмом кваліфікує Й. Віра одзвінчення глухих та оглушення дзвінких в межислівному санджі: *chlép*, *uosprav'iaц*, *jag ja*, *tag odpov'il*, *ja še ňidz ňeboju*, *ňid aňi šela* (Vira, 1930, s. 120). Взагалі ця риса найповніше засвідчується в найбільш західній частині південно-західної української діалектної групи і є наслідком західнослов'янського (польського та словацького) впливу (Дзендзелівський, 1965, s. 107 – 108).

Взагалі ж, порівнюючи свої записи із записами Я. Малиновського, які той зробив в с. Остурня п'ятдесят років тому назад (у 1886 р.), Й. Віра відмічає, що особливих змін остурнянська говірка за цей період не зазнала і „šel-li by vývoj ost. hovoru za dosavadních okolností dosavadním tempem dále, snad ani za dalších tři sta let nestalo by se z ost. hovoru nářečí spišskopolské“ (Vira, 1930, s. 124). На жаль, праця Й. Віри дає лише фонетичний аналіз говірки. Ця робота, як вказано в некролозі на смерть вченого, „...mala byt' východiskom nových pripravovaných prác, ktorých dokončenia sa nebohý bádateľ nedomočka“ (За професором dr. Jozefom, Vírom, SMS, 1930, roč. 8, s. 169). Власне і сама стаття дослідника вже вийшла посмертно.

Дослідження І. Огієнка „Словацько-українська спільнота в лемківській мові половини XVIII-го ст.“ присвячене історичній діалектології, піддає аналізу Псалтир, пам'ятку 18 ст., перекладену на лемківську говірку о. Іоаном Преслопським, який в 1786 р. був в с. Кам'яній Грибівського повіту священиком (Огієнко, 1936, s. 64 – 73). Пам'яткам як оригінальним, так і перекладним І.Огієнко присвятив окремі спеціальні монографії, статті, розвідки, де аналізував правопис і лексику, фонетико-морфологічні і синтактичні особливості пам'ятки, подав цінний матеріал з етимології, семантики та стилістики. Коротка характеристика мови згаданої пам'ятки вже була подана дослідником і опублікована в 1930 р. в „Записках Пауко-вого Товариства Шевченка“ (Огієнко, 1930, s. 97 – 140). Автор рідкреслює, що мова Псалтиря Преслопського надзвичайно цікава і цінна, оскільки вона є взірцем живої лемківської говірки, першорядним матеріалом для історії української мови взагалі, а лемківських говорів зокрема.

Оскільки о. І. Преслопський при перекладі часто користувався польським Псалтирем у перекладі Якова Вуйка, мова Лемківського Псалтиря, зауважує автор, часто дуже макаронічна, до церковнослов'янської основи тільки додаються одна-дві риси живої лемківської чи взагалі української мови, що створює дуже оригінальну „слов'яно-руську“ мову: *св'яжите и шмарте во тму кромѣину*, *вишитко промышленіє* і т. п. (Огієнко, 1936, s. 64). Говірка с. Кам'яної, як зазначає автор, західнолемківська, яка, як і взагалі лемківські говори, довгий час знаходилася під двома сильними впливами: польським на півночі і словацьким на півдні.

У згаданій праці основна увага приділяється спільним словацько-українським (лемківським) мовним явищам, підкреслюється, що метою дослідження не є „выяснения заимочень – що саме позичав, як і коли“ (Огієнко, 1936, s. 65). Оминаються тут і питання польсько-лемківської

спільноти. Можливо, це пояснюється і тим, що польський вплив в західно-лемківських говорах був менший від впливу словацького, а крім того, стаття призначалася для словацького збірника і автор вважав слушним звернути увагу саме на проблеми цікаві актуальні для словакістики.

Аналізуючи багатий фактичний матеріал пам'ятки, І. Огієнко називає 9 фонетичних та 14 морфологічних спільних словацько-українських мовних рис. Так, зокрема поряд з розрізненням етимологічних *i* та *y*, автор Псалтиря часто подає *i* там, де в українській мові маємо *и*: *квѣтами, тысячами* (Огієнко, 1936, s. 65), пор. слов. *tisíc*. У пам'ятці взагалі переважають повноголосні форми, але дуже широко засвідчені також типові словацькі форми з *-ra-*, *-la*, *-re-*: *забрањаюча, прахъ, млатомъ*. Знаходимо в пам'ятці і типові польські форми: *кroleвство, смродомъ, злотомъ* (Огієнко, 1936, s. 66). Власне, рефлекс **tort, *tolt, *telt* є яскравим свідченням впливу на лемківську говірку з одного боку словацької і з другого боку польської мови. Реалізація етимологічного *ę* як *e*: *щестя, честує, некност*, пор. слов. *pekny* (Огієнко, 1936, s. 66 – 67). Диспалаталізація приголосних, особливо кінцевих та м'якого приголосного *ц*: *день, болѣзнъ, камень, всевидецъ, столецъ, лѣвица, праца* (Огієнко, 1936, s. 67), пор. слов. *kupes, otes, ľavica, práca*. Вставні *e* та *o*: *вѣторъ, вепер* (Огієнко, 1936, s. 65), пор. слов. *viator, oheň*. Форми з *dl*: *зверцadlo, упadlo, зомдлѣлі* (Огієнко, 1936, s. 67), пор. слов. *zrkadlo, spadlo*. Відсутність епентетичного *л*: *на земи, немовять, ослабляло* (Огієнко, 1936, s. 67). Подекуди, правда, зустрічаються форми з епентетичним *л*: *мовляцим, уздоравлиять, примовляєт*. Частими в Псалтирі є приклади із складотворчим *г*, правда, автор відзначає, що, очевидно, це явище більш графічне: *затрвожиши, трвога, о трвалых, крви*. Дуже поширені форми з *ы* перед *р*: *вытырвати, гыртанъ, тырвати, хырбетъ, сылзы* (Огієнко, 1936, s. 66).

До спільних словацько-українських морфологічних рис дослідник відносить: типове словацько-лемківське закінчення *-ом* D. pl. іменників чол. р. *грѣшиникомъ, ідоломъ, образомъ*, пор. слов. *chlapom, otcom, synom*; закінчення *-ов* (-оц) для I. sing. жін. р. іменників, прикметників та займенників: *вольновъ, своїовъ, волюовъ, правдовъ, Христововъ*, пор. слов. *s tou dobrou ženou*, закінчення *-ті* в I. pl., а не загальноукраїнське *-ми*: *оковами, дѣдичами, оздобами*, пор. слов.: *dedičti, ženami, ozdobami*. В Лемківському Псалтирі поруч із закінченням I. pl. *-ами* часто фіксується колишня флексія *-ы*: *над всѣми Бogy, з дары*, пор. слов. *peknyti spôsobu*. Правда, в окремих випадках, зокрема в L. pl. іменників замість очікуваної поширеної *i* в лемківських, і в словацьких говорах флексії *-ох* спостерігається флексія *-ex* (*-ěx*): *на людех, неприятелехъ, на сынѣхъ* (Огієнко, 1936, s. 68).

Серед особливостей прикметникової та займенникової флексії І. Огієнко наводить закінчення *-ой* для G. sing. ж. р.: *з цѣлой души, от вишелякой дороги злой, з котрой* (Огієнко, 1936, s. 70), пор. слов. *dobrej, božej*. Цікаво, що Псалтир не знає чоловічого лемківського закінчення *-има* для I. pl. прикметників, однак така флексія зустрічається серед займенникових форм: *ухами нашими* (Огієнко, 1936, s. 70). Спільним словацько-українським є закінчення *-ов* в I. sing. жш. р. займенників: *всяков, с тобов, котровъ* (Огієнко, 1936, s. 69), пор. слов. *mnou, sebou*. Широко фіксується в пам'ятці частий

у лемків та словаків займенник *вишток*, *виштка*, *виштко* (Огієнко, 1936, s. 70), пор. слов. *všetku*. Серед числівників спільними словацько-українськими є форми *єдень*, *чтыри*, *дванатцет*, *єдень тисяч* (Огієнко, 1936, s. 70), пор. слов. *jeden, štyri, tisíc*.

Спільними словацько-українськими дієслівними формами дослідник вважає стягнені дієслівні форми для 2 особи і особливо для 3 особи однини теперішнього часу: *запоминаш*, *знаш*, *маиш*; *вертатъ*, *взиратъ*, *кохатъ* (Огієнко, 1936, s. 71), пор. слов. *voláš, volá*. Закінчення *-ме*, *-сме* у 1 особі множини дієслів теперішнього часу: *видите*, *вийдете*, *глядаме*, *знаме*, *отступуєме*, *повѣме* (там же), пор. слов. *táme, voláte*. Цікаво, що у Псалтирі майже не зустрічається типове лемківське закінчення *-м* (для 1 особи однини теп. часу). І. Огієнко фіксує тільки одне слово *мам*. Очевидно, такі дієслівні форми видавались перекладачеві занадто чужими, хоча жива мова, припускає дослідник, їх добре знала (там же). Форми наказового способу без кінцевого *-и*: *благословъ*, *розсудъ* (Огієнко, 1936, s. 72), пор. слов. *nes, súd*. Автор зауважує, що відпад кінцевого *-и* в наказовому способі взагалі явище відоме в українських говорах, правда, тільки в тих випадках, коли це *-и* ненаголошене.

Оскільки в лемківських говорах наголос завжди на передостанньому складі, то це *-и* тут завжди ненаголошене. У пам'ятці поряд з дієприслівниковими формами на *-чи*, типовими для української мови, зафіксовані форми на *-ч*: *глядаючъ*, *дякуючъ*, *повѣдаюч*, *рекучъ* (Огієнко, 1936, s. 73), пор. слов. *pletúc, nesúc, píšúc*. Таким чином, автор приходить до висновку, що спільних словацько-українських мовних рис досить багато, причому переважна більшість їх відома тільки лемківським говорам, частина й іншим західноукраїнським говорам. Більше таких спільних мовних явищ спостерігається в морфології, ніж у фонетиці.

Опису фонетики та морфології української лемківської говірки трьох сіл околиці Бардійова на Шариші присвячена невелика стаття польського україніста та славіста В. Курашкевича „Uwagi o łemkowskiej gwarze Polanek i Komłoszy na Szaryszu“ (Kuraszkiewicz, 1937, s. 54 – 62). Так, серед фонетичних явищ досліджуваних говірок автор наводить:

1. Розрізнення давніх *i* та *y*. Звук *ы* (< *у), зауважує дослідник, має тут більш задню артикуляцію, особливо чітко вимовляється після задньо-язикових, губних, шиплячих *š, ž* та у сполученнях *ры, лы, ыр, ыл* (< *trъt, *tlъt): *быкы, кышкы, роһы, ворһы, хыжа, блыхы, тыш, рыск, зубы, wydra, жыто, шыло, фытко, хырбет, дырва, Һырмыт, кырwy, тырwał* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 54 – 55). Після *с, з* (які тут є тільки м'якими) вживається звук переднього творення *i*: *читам, чисто, руژیкы, чуži l'ude* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 55, 59).

2. Етимологічний *ě* заступається *i* (зберігається і м'якість попереднього приголосного): *xl'ip, zel'izo, m'ir'at, b'idnyj* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 55). Інші рефлекс *ě* зафіксовані виключно в польських та словацьких запозиченнях: *bladyj, cały, cala, calkom, осуzalka, žadiуska torba*; Можливі і паралельні форми *zeуce, d'eуcatysko i diуca, diwocka, zastrelil, wystreli i zastrilil, pov'edal i pov'ida* (там же).

3. Звук *ě* у новозакритих складах перед твердим приголосним реалізується як *и* (із збереженням м'якості попереднього приголосного): *m'nut, m'ut, seleуnka, m'uzga, palunka* (там же).

4. Етимолопчний $\bar{o}$ в новозакритих складах розвинувся в переважній більшості випадків в i : *v'ičim, v'isem, v'ilxa, v'iysa, v'iutorok, v'istr'a* (там же). Спостерігається в говірці явище ікавізму, невмотивованого переходу $o > i$ у закритих складах: *brix, pidbrišyna, pidbr'ixom, na břiši, košila, ščipak, šriba* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 56). В. Курашкевич окремо зупиняється на ряді моментів, пов'язаних з розвитком у південно-західних лемківських говорах давніх o, e в новозакритих складах і висловлює думку, що ці звуки у вказаній позиції проходили стадію дифтонгів: „Ponieważ wszystkie inne samogłoski łemkowskie nie wykazują żadnych przesunięć w swym układzie pierwotnym, a tylko kontynuant $\bar{o}, \bar{e}$ przesuwa się do i lub u , należy przypuszczać, że była to niejednolicie artykułowana samogłoska, więc skłonna do zmiany artykulacji...; тут же він піддає критиці міркування І. Панькевича про їх недифтонгічний розвиток (там же).

5. В говірці добре збережений епентетичний l : *sypl'u, hrabl'u, driml'u, na zeml'u, zdrawl'a, ołowl'ana* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 58).

6. Збережене давнє розрізнення r і r' в усіх позиціях: *p'ira, mi'rat, bu'ra, k'ijače, astrap, řoxkat, na weřxu, bu'ka, peča'ka, ja'rmo, peka'ř, traga'ř, wepe'ř* (там же).

7. Фонетичне розрізнення c і c' втрачене: *stolec, jarec, palec, hornec*. Правда пом'якшене „lekko zmękczone“ c спостерігається перед i та в демінутивних формах: *mlinc'iu'ka, knijny'ci, c'ipyi; nac'a, nac'ka, anc'a, anc'ka, pac'a, dverc'ata, uyc'a, puc'ka* (там же).

8. Після ствердших губних b, p, v розвинувся епентетичний j , а після m - епентеза n : *p'iat, p'last, p'ata, *w'jul, dewiat, zam'nul. m'naso* (там же).

9. Звуки k, g пом'якшуються перед e : *gerok, m'nak'e, tak'e, k'ed* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 59).

10. Кінцеві приголосні диспалаталізувалися: *kost, k'in, jelin, dołon, janen, lokot*. Подекуди, особливо при старанній вимові, м'якість „chočby lekka, się utrzymała“ (там же).

Словозміна говірок згаданих сіл також свідчить про їх лемківське походження. Свідченням цього є: оруд. од. ж. р. іменників - *om: zo ženom, za drahom, pid borodom, хыžom*; наз. мн. чол. р. іменників - *ы (y), -ове, -е: świtkowe, družbowe, xłopy, oreły, borsugy, učitele, komłošane, c'imermane*; род. мн. чол. р. іменників - *yi: ludyi, śim dnyi*; дав. мн. чол. р. іменників - *im: družbim, gu byk'im, robotnyk'im*; род. ода. жін. р. прикметників - *oi: do jednoj хыży, do novoj домы, tyj ноці*; наз. одн. чол. р. прикметників з кінцевим i : *dorohyi, dorokšyi, xudobnyi, hordyi* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 60). Правда, зустрічаються форми і без кінцевого i , що, очевидно, постали тут під впливом словацької мови: *śwaty, stary, taky, druhy* (там же).

Широко представлені енклітичні форми особових займенників: *m'i, t'i, s'i, tu, ho, na, ta*, повні займенникові форми зустрічаються дуже рідко (Kuraszkiewicz, 1937, s. 61). Типові лемківські дієслівні форми: *šp'iwam, šp'iwáš, šp'iwat, šp'iwame, sp'iwate, šp'iwajut* (там же). Прислівникові форми на $-i$: *dobři, žl'i, hoři* (Kuraszkiewicz, 1937, s. 62).

Цікавою, на наш погляд, є невелика замітка Зд. Штібера „Wieś ruská w Gemerze“, де повідомляється, що говірка с. Пача у східному Гемері та

сусіднього з ним с. Угорня на Спиші є без усякого сумніву „ruska“ (українською) (Stieber, 1935, s. 151). Автор сам перебував у с. Пача у 1928 р. і записи робив „od niewątpliwych autochtonów“. Для підтвердження сказаного дослідник приводить невеликий, але досить переконливий матеріал: *serna, hornočok, doroha, moloko, vorona, kolotiti, douha, pouny, vouna, nuš, buk, xoditi, hutorjat, idut* (Stieber, 1935, s. 151).

Фонетиці та морфології української лемківської говірки села Завадки присвячеш дослідження І. Панькевича „Фонетика говору села Завадки на південнім Спиші на Словащині“ (Панькевич, 1936, s. 77 – 86), „3 морфології говору села Завадки на південнім Спиші на Словащині“ (Панькевич, 1937, s. 48 – 53) та „Teksti говору села Zavadki na pıvdenım Spıšči na Slovaččini“ (Pańkevič, 1940, s. 95 – 97). Матеріали до згаданих статей дослідник зібрав у серпні 1931 р. Вивчаючи говірку с. Завадки, І. Панькевич особливу увагу придляє тим фонетичним та морфологічним рисам, які відрізняють говірку цього села від усіх знаних українських говорів на Словащині та лемківських взагалі.

Даючи короткий географічно-етнографічний опис с. Завадки, І. Панькевич відзначає, що це село на південній Лемківщині є українським островцем серед сіл словацьких, і, не зважаючи на ізоляцію від української мовної території, говірка цього села в основі своїй є українська, лемківська. Так, зокрема тут спостерігаються східнослов'янські рефлексі *oro, olo, ere: korova, holova, bereza* (Панькевич, 1936, s. 80). Говірка с. Завадки зберігає розрізнєння в рефлексії етимологічних *ъ* та *ь*, тоді як східнославацькі говори такого розрізнєння не знають, пор. *došč', stolok, cerkov, kupec, deň* і східносл. *dišč, stolek, cirkeu, kupec, zeň*. В переважній більшості випадків праслов'янське *ę* тут реалізується як *a*: *timňa, z'at', mjis'ac, taško*. Правда, зустрічаються в говірці і словакізми: *zem, meso, peť, se, dvacet, tricet* (Панькевич, 1936, s. 78).

Однією з найхарактерніших рис української мови на відміну від інших слов'янських мов є своєрідна рефлексія етимологічного *o* в новозакритих складах. У говірці с. Завадки давнє *o* в названій позиції заступається *'u*, а після губних, задньоязичних приголосних та *r* дифтонгом *ju*: *poťum, d'um, n'uč', baran'um, vjuz, tot vjuľ barz_zbjuľ, k'jun', dajte pok'juľ, šk'jurn'i* (Панькевич, 1936, s. 81). Дослідник зауважує, що артикуляційно це м'яке *'u* дуже близьке до голосного переднього ряду *i*. Він висловлює припущення, що завадська говірка зберігає одну із стадій переходу етимологічного *o > 'u > 'ib > i* (Панькевич, 1936, s. 80 – 82).

У говірці с. Завадки досить багатий набір м'яких приголосних, що також є свідченням про її українське походження. Так, зокрема, м'якими тут є приголосні *t', d', n', č', dž', r', s', z'*, позиційну м'якість (перед *i*) зберігають задньоязичні *k, g*. Якість *s', z'* в завадській говірці відрізняється від м'яких *s', z'* в лемківських говорах, де вони на слух сприймаються як шепеляві. В говірці фіксується трояке *l*: тверде, середнє та м'яке. Губні приголосні втратили свою палатальність, але в позиції перед *i (< *e, ě)* після губних розвинувся епентетичний *j*: *pjisn'a, bjily*, а після *m* вставний *n'*: *mn'id, mñi* (Панькевич, 1936, s. 84 – 85). Не спостерігається тут типова для лемківських говорів диспалаталізація кінцевих приголосних (там же).

Говірка с. Завадки, зауважує дослідник, зазнала значного впливу з боку сусідніх словацьких говорів і таким чином набула ряду рис, які відзначають її від лемківських говорів. Так, зокрема, у цій говірці збережені типові західнослов'янські сполучення *dl, ti: midlo, jedl'ička, modlili se*, спорадично, правда, фіксуються *saló, krilo, zamjúl* (Панькевич, 1936, s. 86). В праслов'янських трупах *kv, gv* не відбулась палаталізація перед *i* та *ě*, що є також типовим для західнослов'янських мов взагалі і для словацької зокрема: *kvitka, hvízda* (там же).

Завадська говірка поступово втрачає розрізнення етимологічних *i* та *y*: *sin, dim, gazdiňa, hiža*. Звук *y* спостерігається лише в окремих дієслівних, прикметникових та займенникових формах: інфінітивних формах *spivaty, oraty*; формах множини минулого часу *daly, maly*; закінченнях однини прикметників чоловічого роду та закінчення множини для всіх трьох родів: *bjily, bjilym - bjily, bjilych*; закінчення однини та множини займенника *tot. s tym, na tym, toty, totych* (Панькевич, 1936, s. 79).

Східнославацьким, власне впливом спішських говорів, дослідник вважає часткову втрату в говірці приголосного *ch* і зміну його на *h*: *hiža, hrobač'ki, muha* (Панькевич, 1936, s. 86).

Аналізуючи морфологічну систему говірки, І. Панькевич подає цілий ряд рис, які вказують на її українську природу. В іменникових флексіях сюди слід віднести закінчення *-om* в I. sing. іменників жіночого роду: *rukóm, gazdin'óm, cerkvóm, k'irvóm, mat'ir'óm* (Панькевич, 1937, s. 48 – 49). В східнославацьких говорах відповідно поширена флексія *-u*. Закінчення *-am* D. pl. та *-ach* L. pl. іменників жіночого роду: *rukám, gazdin'am, cerkvam, mat'er'iam, rukach, gazdin'ach, cerkvach, mat'er'jach*. В східнославацьких говорах внаслідок вирівнювання парадигм іменників жіночого роду з парадигмами іменників чоловічого та середнього роду пройшла уніфікація закінчень, відповідно в D. pl. *-om* та L. pl. *-och*: *bratom, sinom, zefčetom*, L. pl. *od bratox, z ribox, v ustox, pri Košicox* (Štolc, 1994, s. 107 – 108).

В D. та L. sing. іменників жіночого роду, основа яких закінчується на *k, h*, подекуди ще збережені давні форми з палаталізацією: *ruc'i, noz'i* (Панькевич, 1937, s. 49).

В галузі морфології найбільшою мірою вплив словацької мови виявився в структурі числіників та в особових формах дієслів теперішнього часу: *petnac, šesnac, dvacet noz'i* (Панькевич, 1937, s. 51); 1 особа однини теперішнього часу *zrobim, vlijem, rozbijem*, 3 особа множини теперішнього часу *pasu, spivaju, hraju, plaťa, doja, muča* (Панькевич, 1940, s. 96 – 97). Як і в словацькій мові, в досліджуваній говірці не спостерігається зміни *l > ʎ* в минулому часі дієслів чоловічого роду однини: *bul, pisal, vojoval, zamjúl*. (Панькевич, 1937, s., 51). Словацьким впливом І. Панькевич вважає стягнені форми прикметників чоловічого роду *dobry, bjily*, закінчення *-ej* в Gen. sing. прикметників жіночого роду: *dobrej, bjilej, vušnej* (Панькевич, 1937, s. 50).

Безумовно, праця з української діалектології в SMS не багато, але вони безперечно є цікавими і важливими для історії української мови, української діалектології, для вивчення українсько-словацьких, українсько-польських, українсько-словацько-польських мовних зв'язків.

LITERATÚRA

- HEŘMANSKÝ, F.: Činnost' jazykového odboru Matice Slovenskej. In: Sborník Matice slovenskej. 1, 1923, s. 27.
- NOVÁK, L.: Druhá etapa vo vývine jazykovednej časti Sborníka Matice slovenskej. In: Sborník Matice slovenskej. 18, 1941, s. 4.
- VÍRA, J.: Hláskosloví osturňského hovoru. In: Sborník Matice slovenskej. 8, 1930, s. 69 – 124.
- РАЙНФУСС, П.: Народная архитектура лемков. In: Карпатский сборник. Москва, 1972, s. 46 – 52.
- ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, И.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. ч. 1. Фонетика. Ужгород, 1965.
- ВЕРХАТСЬКИЙ І. Знадоба до пізнання угорськоруських говорів ч. 2. Говори з наголосом сталим. In: ЗНТШ, т. XL, XLIV, XLV, Львів, 1901 – 1902.
- ЗЛИНСЬКИЙ, И.: Проба упорядкування українських говорів. In: ЗНТШ. т. CXVII – CXVIII, s. 333 – 375.
- Za profesorom dr. Jozefom Vírom. In: Sborník Matice slovenskej. 8, 1930, s. 169.
- ОГІЕНКО, І.: Словацько-українська спільнота в лемківському говорі половини XVIII-го ст. In: Sborník Matice slovenskej. 1936, 9, s. 64 – 73.
- ОГІЕНКО, І.: Псалтир половини XVIII в. в лемківському перекладі. In: ЗНТШ, т. XCIX, ч. 1, Львів 1930, s. 97 – 140.
- KURASZKIEWICZ, W.: Uwagi o łemkowskiej gwarze Polanek i Komłoszy na Szaryszu. In: Sborník Matice slovenskej. 15, 1937, s. 54 – 62.
- STIEBER, Z.: Wieś ruska w Gemerze. In: Sborník Matice slovenskej. 13, 1935, s. 151.
- ПАЊКЕВИЧ, І.: Фонетика говору села Завадки на південнім Спиші на Словачині. In: Sborník Matice slovenskej. 14, 1936, s. 77 – 86.
- ПАЊКЕВИЧ, І.: З морфології говору села Завадки на південнім Спиші на Словачині. In: Sborník Matice slovenskej. 15, 1937, s. 48 – 53.
- PAŇKEVIČ, I. Teksti govoru sela Zavadki na pıvdennim Spišči na Slovaččini. In: Sborník Matice slovenskej. 18, 1940, s. 95 – 97.
- ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. Bratislava, Veda 1994.

Праці з української діалектології на сторінках Sborníku Matice slovenskej

Наталія Йосипівна Дзендзелівська

The author has undertaken the task of conveying to the reader a comprehensive overview of the dialectal supply of certain sites of the Slovak language area. These had once attracted attention of earlier scholars whose results were published in the linguistic review of *Matica slovenská*.

After presenting a continuous survey of the scholars and their works, the author considers the Ukrainian language enclave of Spiš-Osturňa as well as the way J. Vira applicated his research methods to it. The author underlines Vira's contribution to a more profound knowledge of how Slovak and Polish (Goral) dialects exerted their influence on the Ukrainian dialect of Osturňa. Equal importance is rendered to the results of I. Ogienko (Slovak-Ukrainian influence in the Lemkian dialect), Z. Stieber (Uhorná, Spiš; and Pača, Eastern Gemer) as well as I. Paňkevych (Zavadka, Spiš).

The paper conveys a well-based overview of the acquired facts that can be a significant contribution to further research in the field of Slovak-Ukrainian-Polish relations. At the same time, it suggests synthetic application of these facts in a history of linguistic phenomena and linguistic changes with regard to language interference.

JÁN KERĎO*

Je *kračún* latinsko-románskeho pôvodu?

KERĎO, J.: Is *kračún* of Latin-Romanic origin? *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 1, pp. 144 – 147 (Bratislava).

The paper is an analysis of the disputable lexeme of a religious nature (name of Church holiday) occurring in a relatively wide geographical area of the South-Central to Eastern Europe – in Romanian and Slavic languages. The analysis is based on and supported by linguistic and extralinguistic arguments. After a comparative analysis the conclusion is reached that the lexeme has its origin in the southern Proto-Slavic macrodialect still from the pagan times.

Linguistics. *Kračún* (Craciun) creatio-nis. Comparative linguistics. Linguistic and extralinguistic arguments. Etymological indicators and proposals.

V tomto prípade máme dočinenia s lexémou, ktorá má vo svojej neskoršej, druhotnej konotácii pietny, kresťansko-náboženský sémantický príznak (sému), ktorý v mysli a vedomí mnohých ľudí (kresťanov) vyvoláva dojemné city a spomienky súvisiace s detstvom, snežením, koledami, darmi, skrátka so sviatočnou, ľudsky dojemnou a preteplenou atmosférou či náladou.

V súčasnom význame *Vianoc* sa táto lexéma ako generalizovaný a spisovný tvar vyskytuje v rumunčine (*crăciun*), v maďarčine (*karácsony*) a ako okrajová, regionálna forma v slovenčine (Zemplín, časť južnostredoslovenských nárečí), u južných Slovanov, u Rusínov z Podkarpatskej Ukrajiny a u novgorodských Rusov. Táto lexéma sa v uvedených jazykoch vyskytuje – v niekoľkých formálnych variantoch – nielen ako apelatívum, ale aj ako toponymum a antroponymum: *kračún*, *karačun/koročun*, *kračon/kračunec*, *Kračunište*, *Kračunovce*, *Karácsony*, *Crăciunescu*, *Crăciunești*, *Kračunovský* atď.

Aký je teda pôvod tohto slova? Absolútna väčšina rumunských lingvistov, počínajúc S. Puscariu a končiac Al. Rosetti, sú toho názoru, že lexéma *crăciun* by bola latinského pôvodu. Stačí spomenúť takmer fantazmagorický „návrh“ *crăciun* < *colatio-nis* s rotacizovaným -l- (Puscariu, 1976, s. 281), aby sme došli k ďalšiemu, na prvý pohľad vynaliezavejšiemu výkladu: *crăciun* < lat. *creatione/creationis*, resp. *cre-a-ti-one/-onis* (Rosetti, 1978, s. 618 – 624), až po príliš sofistický a špekulatívny výklad P. Beneša, podľa ktorého pôvod tejto lexémy treba vidieť v gréckej syntagme: *en hemera ton christougennon* (Beneš, 1971, passim), ktorá mala prejsť príliš mnohými a absolútne nereálnymi transformáciami: 1. eliptický tvar *christougennon* (narodenie Krista); 2. palatalizácia (kedy?) na *christouiennon*; 3. disimilácia sufíxu *-iennon* > *-ieon*; 4. kontrakcia *-ieon* > *-ion*; 5. asimilácia *christouion* > *christuiun*; 6. synkopa -u-: *christuiun* > *christiun*; 7. strata aspirácie: *christiun* > *kristiun*; 8. otvorenie *i* > *e*: *kristiun* > *krestiun*;

* Doc. PhDr. Ján Kerďo, CSc., Katedra romanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava.

9. nová palatalizácia *krešun* > *krečun*; 10. analógia s *cra i* < sl. *kralji* (pretože vraj Kristus bol rovný s kráľom). Celá táto argumentácia, okrem príliš vysokého stupňa sofizmu a špekulatívnosti, hypotetickosti, má navyše aj niekoľko veľmi slabých a neudržateľných bodov: 1. ako mohlo dôjsť k otvorenosti *i* > *e*, keď v protorumunčine (ale aj neskôr) pôsobila veľmi intenzívne práve opačná tendencia k zatvorenosti vokálov: viď lat. *bene* > rum. *bine*; 2. kedy sa udiali tie dve palatalizácie?; 3. v rumunčine a v jej dialektoch nemáme ani jediný doklad na prechod *cre-* na *cră-* (porovnaj lat. *crescere*, *crista/cresta*, *credere* a rum. *crește*, *creastă*, *crede*), nehovoriac už o tom, že v prípade *cre-a* máme dočinenia s hiátom v neprízvučnej slabike!!! Uvedomujúc si túto nepopierateľnú skutočnosť, P. Beneš sa snaží „navrhnuť“ že tvary *krešun/krečun* by boli v rum. iba dialektálne. Ale potom ako sa mohli stať takými rozšírenými v celom balkánskom regióne a v obklopujúcom slovanskom svete – okrem oblasti Novgorodu, ktorá je predsa len dosť vzdialená od Balkánu. Navyše tvar *creciune* nie je doložený v nijakom rumunskom dialekte (Rosetti, ib.)

Al. Rosetti, vychádzajúc z analógie: rum. *colindă* < sl. *koleNda* < lat. *calendae*, rum. *Rusalii* < sl. *Rusalka* < lat. *Rosalia* tvrdí, že religiózny termín **Crăciun** z pôvodnej latinsko-románskej formy *creatione* by bol býval prevzatý južnými Slovanmi, u ktorých sa mal pretvoriť na *kračun*, ktorý potom prenikol do dakorumunských dialektov a následne aj do spisovnej rumunčiny (Rosetti, 1978, s. 305, 618 – 624).

K latinskému pôvodu termínu *kračun* sa prikláňali aj A. Vaillant, H. Schuchardt (Rosetti, 1978, s. 618), no ich „návrhy“ z tvaru * *quartum jejunium* sú, a to nielen podľa nášho názoru, absolútne neprijateľné.

Rubom tejto otázky, resp. predmetnej lexémy je názor, že je so svojou sekundárnou nábožensko-kresťanskou konotáciou južnopraslovanského pôvodu, pričom jej geneticko-sémantické korene siahajú až do pohanského, predkresťanského obdobia. Slovanský, presnejšie praslovanský pôvod tejto lexémy obhajovali aj takí lingvisti ako Fr. Miklosich, G. Weigand, I. Kniezsa, M. Vasmer, pričom vychádzali zo základnej sémy „zimného slnovratu“, resp. *najkratšieho* dňa v roku (porov. Rosetti, 1978, s. 621).

2.0. Lingvistické, resp. foneticko-fonologické argumenty.

Vyššie sme uviedli, že transformácia latinsko-románskeho koreňa *cre-a* s hiátom v neprízvučnej slabike na *cră-* bola nemožná a nie je ani doložená v tzv. ľudovej balkánskej latinčine, resp. v rumunčine. Tento fakt je všeobecne uznaný (Rosetti, 1978, s. 619). Avšak ešte výrečnejší argument spočíva v tom, že tvary lexémy *creatio/creationis/creationem* ani ako apeletívum, ani s nábožensko-kresťanskou konotáciou ľudová balkánska latinčina nepoznala, pretože to bol západný ekleziastický kultizmus. Inak by ho bola totiž rumunčina zdedila priamo, a nebola by ho prevzala ako neologizmus dakedy v 19. storočí z francúzštiny (porov. DEX, 1975, s. 507). Stará rumunčina v tomto význame používala lexémy lat. *făurire* a sl. synonymum *zămislire*.

2.1. Takže je viac ako pravdepodobné, že lexéma *kračun* pochádza z južnopraslovanského koreňa **kark-*, ktorý po metatéze **krak-* a následnej 1. slovan-skej palatalizácii **krak-j-un* vyústila do absolútne logického tvaru *kračun*. Tieto transformácie sa udiali zhruba do 8. storočia, teda ešte v južnopraslovanskom

období, kým v oblasti východopraslovanského makrodialektu musel byť ekvivalentný tvar **kork-j-un*, z čoho potom logicky vyplynuli formy *koročun/karačun*, doložené aj v Novgorodskej kronike z r. 1143. Aj význam týchto východoslovanských termínov je jednoznačný: vianočný pôst, čiže obdobie 24. 12. – 6. 1. Pritom sú zachované aj staršie rezíduá sémy zimného slnovratu. O slovanskom pôvode sufixu *-un*, podľa nášho názoru, nemôžu byť nijaké pochybnosti.

Aby sme sa nevracali k nemožnosti zmeny *cre-a > cră-*, treba naopak upozorniť na fakt, že koreň *kra-* je typicky južnoslovanský: *krak/kraka/kral* i> rum. *crac, cracă, crăci, crăcan, crăcit, crăccănat, crai, crăiasă, crăesc* atď. Očividná je tu práve aj zmena vokálu *a* na *ă* v predmetnom koreni! Na dôvažok treba vari uviesť aj základnú sému tohto praslovanského koreňa: *vracanie, krátenie, krčenie* (porov. Ondruš, 1994, s. 18), čo je vlastne istou syntézou generického a symbolického významu zimného slnovratu – najkratšieho dňa, vracania sa svetla, slnka.

3.0. Mimojazykové argumenty

Zo sémantického hľadiska primárna konotácia termínu *kračún/crăciun* predstavuje teda syntézu symbolického významu zimného slnovratu – skrátenie, maximálne „skrčenie“ dňa a začiatok návratu, „vratu“ slnečného svetla. Táto primárna konotácia súvisí priamo s pohanskou oslavou zimného slnovratu, ktorá bola ešte veľmi živá v začiatkoch kresťanstva jednak u severogermánskych, ako aj praslovanských kmeňov. S touto oslavou sa viaže aj pohanská obyčaj pálenia kmeňov a konárov (rum.*crăci* < sl. *kraki*). A tu sa skytá ďalšie možné sémanticko-fonetické vysvetlenie rum. termínu: *crac- > crăci-!!*

3.2. Al. Rosetti odmieta spájanie termínu *crăciun* so zimným slnovratom, ale P. Caraman (významný rumunský etnológ a folklorista) pripúšťa, že sémantika a symbolizmus termínov *crăciun* a *colindă* sú úzko spojené s pohanskými oslavami navracania svetla, slnka: *Dies Natalis Solis Invicti* (Caraman, 1983, s. 335 – 337). Naopak, u Protorumunov nie je táto obyčaj nikde doložená a kresťanské zvykoslovie, spojené s oslavou narodenia Krista bolo postupne úplne „slavizované“ (ibidem).

3.3. Pritom nie je vôbec zanedbateľný historický fakt, že kresťanská cirkev, v snahe pritiahnuť ešte pomerne veľký počet pohanov ku kresťanskej viere, presunula v 4. stor. n. l. oslavu Vianoc zo 6. januára na 24. – 25. december, čiže úplne blízko k pohanskej oslave zimného slnovratu, čím šikovne spojila pohanské oslavy s kresťanskými (porov. Caraman, 1983, s. 339).

3.3. Iný logicko-sémantický argument v prospech južnopraslovanského pôvodu termínu *kračún* je fakt, že vo všetkých neorománskych jazykoch (práve okrem rumunčiny) kresťanský termín *Vianoc* je jasne a jednoznačne spojený s *narodením* Krista, čiže s „*Dies natalis de J. Christi*“, a nie s „*Dies creationi Christi*“. Aj neo-grécky termín „*christougenna*“ znamená „*la nativité de Jesus Christ*“! Navyše – a to nie je vôbec zanedbateľný fakt – termín *creatione* už bol obsadený v zmysle *stvorenia sveta!!!*

3.5. Aj vo väčšine slovanských jazykov prevláda séma *narodenia*: rus. *Рождество*, pol. *Boże Narodzenie*, bg. sr. hr. *božik/božić*, sl. *Boží hod* (okrem Vianoc). Termín *kračún* sa vyskytuje – ako apelatívum, toponymum a antroponymum – nielen v rumunčine, ale aj v srbčine, bulharčine, ruštine, ukrajinčine, rusínčine, maďarčine a v južno- a východoslovenských nárečiach vo viacerých variantoch:

kračun, karačun/koročun, kračon/kračunec, Kračunište, Kračunovce, Kračunovský, Crăciunescu, karácson, Karácsony atď.

3.6. Záverom konštatujeme, že termín *Crăciun/Kračún*, jednak s kresťansko-náboženskou, ako aj toponymicko-onomastickou konotáciou treba vykladať ako sémanticko-lexikálny relikť južnopraslovanského pôvodu ešte z dôb pohanstva. Táto lexéma bola prevzatá Protorumunmi, resp. balkánskou romanizovanou populáciou a starými Maďarmi. Hlboko prenikla, vzhľadom na starobylú tradíciu spojenú s *narodením a vítaním* Krista, aj do pastierskeho zvykoslovía. Je veľmi pravdepodobné, že do oblastí Podkarpatskej Rusi, ako aj do východného a južnostredoslovenského dialektu tento lexikálny južnopraslovanský petrifikát prenikol cez karpatsko-pastiersku filiáciu, podobne ako viacero južnopraslovanských pastierskych termínov.

LITERATÚRA

- BENEŠ, P.: Sur l'origine de Crăciun. In: Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică. Vol. 2. București, Editura Academiei RSR 1971, p. 1305 – 1310.
CARAMAN, P.: Colindatul la români, slavi și la alte popoare. București 1983.
COLECTIV: Dicționarul explicativ al limbii române. București 1975.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957.
ONDRUŠ, Š.: Kračún-Hody-Vianoce. Slovenská republika, 1994, 1, č.16, s. 18.
PUȘCARIU, S. Limba română. București, Minerva 1976.
ROSETTI, A.: Istoria limbii române. București 1978.

Is *kračún* of Latin-Romanic origin?

Ján Kerďo

The subject of this paper is the evaluation from the linguistic and extralinguistic point of view of the disputable question of the origin of the Cristian term (name of Church holiday) *kračún*. This lexeme occurs as a noun and anthroponym in almost the whole area of the Balkans Peninsula, especially with the Southern Slavs, Romanians, Ukrainians, Ruthenes, Hungarians, as well as in some Russian, East- and South-Central Slovak dialects. After a linguistic and extralinguistic analysis of this concept our conclusion is that the element is a South Proto-Slavic relict from the pagan times connected with the celebrations of the winter solstice, which consecutively penetrated also into the Balkan vulgar Latin, the vocabulary used in the shepherds' customs connected with the birth of Christ and the Carpathian pastoral filitation and passed also into mentioned Ruthene-Ukrainian-Slovak dialects.

ROZHĽADY

VINCENT BLANÁR*

Cenný príspevok k dejinám spisovnej slovenčiny

(Na okraj monografie L. N. Smirnova Словацкий литературный язык эпохи национального возрождения)

BLANÁR, V. A Precious Contribution to the History of the Slovak Literary Language (In margin of L. N. Smirnov's monography entitled *Словацкий литературный язык эпохи национального возрождения*. Москва, Российская академия наук, Институт славяноведения 2001, 204 str.) *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 2, pp. 148 – 154. (Bratislava).

The first part of the book bears a pattern of synthesis. It is a profound description of the nature of the national revival period. The discourse is based upon linguistic, historical and literary works as well as source material. The following five chapters deal with these topics: a) the problem of the initial period of the Slovak literary language is being solved (i.e. the question of its chronology is being discussed); b) the problem of the vernacular basis of both Bernolák's and Štúr's language codification is being explicated; c) the problem of development of both Bernolák's and Štúr's lexics becomes the object of the next three chapters. Whereas Štúr and his companions did not compose any such dictionary as is represented by Bernolák's *Slovár*, when dealing with Štúr's lexics, the author relies on the analysis of published texts.

1. Slovenčina vstúpila v epoche slovenského národného obrodzenia medzi slovanské spisovné jazyky ako nemalý slavistický problém. Hoci sa v epoche slovenského národného obrodzenia utvárali a upevňovali v strednej a juhovýchodnej Európe moderné slovanské spisovné jazyky ako podstatný znak konštituujuúcich sa novodobých slovanských národov (v podmienkach cudzej štátnej nadvlády), normotvorné kodifikácie na Slovensku sa nestretli so spontánnym uznaním a celospoločenským používaním. Kodifikácia spisovného jazyka je totiž široký kultúrohistorický a sociolingvistický fenomén. Kontroverzné ohlasy na kultúrohistoricky dôležité a odvážne kroky A. Bernoláka a neskôr i Ľ. Štúra (a ich spolupracovníkov) vychádzali z domácich i zahraničných radov. Do ohňa kritiky sa dostala otázka odôvodnenosti samotného kodifikačného aktu (diskutabilným sa zdalo začlenenie literárne nevypestovanej slovenčiny do rodiny slovanských spisovných jazykov; prejavovala sa sila dlhoročnej literárnej tradície češtiny u slovenských evanjelikov; proces uvedomovania si národnej identity stál ešte na slabých nohách; nebol preskúmaný osobitný vývin slovenčiny po rozpade prasloviančiny atď.) a pri neskorších hodnoteniach sa neraz pochybovalo o primeranej odbornej pripravenosti hlavných predstaviteľov týchto kodifikačných úsilí. Pritom sa uplatňovali aj ideologické postoje, ktoré celú problematiku skôr zatemňovali, ako objasňovali, a odvádzali ju na politickú koľaj (porov. napr. M. Weingart

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingová 67, 811 09 Bratislava.

o Pastrnkovi; Weingart, 1923, s. 7). Medzi bádateľov, ktorí hodnotia otázku kodifikácie spisovnej slovenčiny v epoche národného obrodzenia na základe dôkladného poznania daného obdobia, jazykovedného diela popredných kodifikátorov i jazykovej praxe svojej doby, ako aj výsledkov súčasnej slovenskej jazykovedy, patrí nedávno zosnulý známy moskovský slavista a slovákista Lev N. Smirnov. K zhrnutiu svojich výskumov Smirnov pristúpil po takmer štyridsaťročnom pracovnom úsilí, zameranom na dielo A. Bernoláka (a bernolákovcov) a L. Štúra (a štúrovcov) v širších slavistických a kultúrohistorických súvislostiach. (Priložená bibliografia Smirnovových príspevkov k tejto téme obsahuje 48 jednotiek.) Predmetom práce *Spisovná slovenčina epochy národného obrodzenia* je časový úsek rokov 1780 – 1848, ktorý znamená pre dejiny spisovnej slovenčiny i Slovákov prelomové obdobie.

2. Práca, členená na 6 kapitol, pozostáva vlastne z dvoch častí. Prvá časť má syntetický ráz. Je to dôkladná charakteristika celej obrodenskej epochy. Vyznačuje sa dobrou znalosťou odbornej (jazykovednej, historickej a literárnovednej) i pramennej literatúry. Smirnovove výklady sú písané z nadhľadu skúseného znalca problematiky a jeho syntéza predstavuje jednu z najlepších jazykovedných analýz tejto epochy. Nasledujúcich 5 kapitol patrí do troch tematických okruhov: a) autor rieši otázku začiatkovej etapy spisovnej slovenčiny; ide teda o otázku jej periodizácie; b) osvetľuje otázku nárečovej osnovy bernolákovskej a štúrovskej kodifikácie; c) predmetom troch nasledujúcich kapitol je problematika rozvíjania bernolákovskej a štúrovskej lexiky (nová lexika: abstraktá, neologizmy, preberanie cudzích slov). Pretože štúrovci nenapísali slovník typu Bernolákovho Slovára, Smirnov vychádza z jazykovej praxe, opiera sa o analýzu publikovaných textov. – V ďalšom pripojíme aj niekoľko poznámok a komentárov, ktoré smerujú k doplneniu, resp. prehĺbeniu spracúvanej tematiky.

V súlade s novším výskumom autor zaraďuje Bernolákovu teoreticky i prakticky zdôvodnenú kodifikáciu spisovnej slovenčiny do začiatkovej fázy slovenského národného obrodzenia, v ktorej sa začal proces postupného utvárania sa novodobého slovenského národa. Vedúca osobnosť, ideológ a organizátor slovenského nacionálneho a protifeudálneho hnutia L. Štúr so svojimi spolupracovníkmi vstúpil do dejín spisovnej slovenčiny vo vrcholnej fáze obrodenskej epochy. Pokračoval v smere, ktorý vyznačil A. Bernolák, a vypracoval teoreticky premyslenú kodifikáciu, ktorá osvedčila – podporená vynikajúcou umeleckou tvorbou – svoju životaschopnosť v zložitej politickej situácii nasledujúceho desaťročia a po hodžovsko-hattalovskej úprave (nehľadiac na slabšie miesta tejto úpravy) stala sa zjednocujúcim tmelom nábožensky rozčesnutého slovenského spoločenstva. L. Smirnov venuje pozornosť aj jazykovej situácii, ktorá predchádzala vystúpeniu A. Bernoláka, i polstoročnému ideologickému a spoločensko-politickému varu medzi bernolákovskou a štúrovskou normotvornou kodifikáciou. Všíma si postavenie češtiny na Slovensku, ktorá sa nestala živým komunikačným prostriedkom a čoraz výraznejšie podliehala rozličným stupňom slovakizácie.

Od čias protireformácie sa vykryštalizovali dva vývinové prúdy. Evanjelická vrstva vzdelancov sa usilovala zachovávať neporušenú českú spisovnú normu („bibličtinu“), u katolíckych vzdelancov slovenčiace tendencie smerujú k cieľavedomému presadzovaniu slovenčiny aj v písomných prejavoch. Takýto vývin

však nebol priamočiary. Napr. Juraj Ribay (podobne ako Jiří Palkovič, Bohuslav Tablic – s. 20) odmietal bernolákovskú kodifikáciu. Žiada sa však pripomenúť, že Ribay v korešpondencii s J. Dobrovským oboznamoval patriarchu slavistiky so špecifickými jazykovými znakmi slovenčiny v porovnaní s češtinou a veľa rokov venoval príprave slovenského Idioticonu. V tomto rukopisnom slovníku zozbieral okolo 15 000 lexikálno-sémantických a frazeologických slovakizmov, ktoré nemajú paralelu v súčasnej spisovnej češtine (Blanár, 1994). Na podobných pozíciách stáli neskoršie J. Kollár a P. J. Šafárik. Ako ukazuje ich korešpondencia (najmä z mladších rokov), Slovákov pokladali za osobitnú vetvu slovanského kmeňa a slovenčinu za osobitný slovanský jazyk („nárečie“), ale jej spisovno-jazykové osamostatnenie neprijali. Usilovali sa vytvoriť akýsi kompromisný útvar, modifikovaný „spisovný štýl“ (s. 30 n.), ktorý by v českej gramatickej stavbe využíval typicky slovenskú lexiku. Avšak ani nové jazykovo-etnické chápanie pojmu národ (ktorého podstatným znakom je jazyk) neprivedlo Kollára k zmene postoja k štúrovskej kodifikácii. Pri tom je zaujímavá skutočnosť, že slovenské ľudové a mestské piesne a spievanky, o ktorých publikovanie sa zaslúžil P. J. Šafárik a najmä J. Kollár, stali sa Štúrovi a štúrovcom svetlým vzorom pri ušľachťovaní spisovného jazyka.

Druhý vývinový prúd vyústil do Bernolákovej normotvornej kodifikácie. L. Smirnov nakrátko analyzuje problematiku a postupné utváranie kultúrnych jazykov (hovori o kultúrnych interdialektoch) najmä západoslovenského typu, ktoré už prekračujú rámec slovakizovanej češtiny. V predspisovnom období vznikali – ak nemyslíme na individuálne pokusy napr. H. Gavloviča a J. I. Bajzu – centrá jazykovej a grafickej normalizácie textov; pravda, táto normalizácia nemala ešte celospoločenskú platnosť. Na východnom Slovensku vzniklo redakčné centrum pastoračnej tlače kalvínskych vzdelancov, ďalším významným centrom bol kláštor kamaldulskej rehole (porov. Kačala – Krajčovič, 2001, s. 30 n.). Hoci významné diela, ako kamaldulský preklad Biblie a latinsko-slovenský Syllabus z r. 1763, ostali v rukopise, signalizujú už blížiacu sa novú éru v dejinách nášho spisovného jazyka. Táto nová éra sa spája s ideológiou osvietenského racionalizmu, ktorý výrazne zasiahol do myšlienkového varu a spoločenského i politického života v Rakúskej monarchii (tu dostáva podobu osvietenského absolutizmu). Viedenský dvor síce tlmil radikálne západoeurópske osvietenské myšlienky, ale základy feudálneho hospodársko-spoločenského systému boli nahľodané a národnoobrodenské pohyby sa hlásili o slovo. S utvárajúcou sa postfeudálnou ideológiou sa aj na Slovensku začína proces formovania novodobého národa a do popredia sa dostávajú otázky celospoločenského spisovného jazyka ako podstatného symptómu národného spoločenstva. Do tohto národnoobrodenského ovzdušia zasadzuje aj autor bernolákovské hnutie. Nový ideologický ruch badáme napr. v poštátnených bohosloveckých učilištiach (Bratislava, Trnava). Dobrým svedectvom rodiaceho sa moderného nacionalizmu sú *Prešpurské noviny* (1783 – 1787). Hoci vychádzali na žiadosť Viedne v češtine (s bohatými slovakizmami), zo stránok týchto novín hovorí živé slovenské vlastenectvo (porov. napr. „slavný Slowenský Národ k wzdelánj našj milé Slowenčiny...“; „každý chteje opravdovým Slowákem byti...“). Prešpurské noviny vrelo uvítali Dizertáciu s pripomienkou, že na diele pracovalo „wjce milowníků Řeči Slowenské“ (list č. 49,

s. 286). Vedúcou osobnosťou kolektívneho diela bol A. Bernolák. Je zaujímavé, že v Prešpurských novinách sa používa zátvorkový spôsob výkladu novej domácej i cudzej lexiky, s ktorým sa neskôr stretáme v štúrovských publikáciách, určených širšej čitateľskej obci.

K charakteristike bernolákovskej epochy a Bernolákových kodifikačných diel pripojíme ešte niekoľko poznámok. Novšie výskumy umožnili poznať väčšiu viazanosť teoretických východísk A. Bernoláka s anglickou osvietenskou filozofiou. Podľa G. Berkeleya uplatňuje pri skúmaní jazyka hľadisko jazykovej analógie a hľadá v jazyku zákonitosti; usiluje sa formulovať gramatické pravidlá, ktoré by boli v súlade s požiadavkami logiky a zdravého rozumu. V úvode k Slováru modifikuje Lockovu myšlienku o potrebe rozvíjať slovnú zásobu predovšetkým tvorením nových slov z domácich fondov. V podtitule k Slovenskej gramatike (1790) Bernolák uvádza, že *Grammatica slavica* a *Orthographia* boli „(celkom) prispôsobené sústave národných škôl zavedenej v cisársko-kráľovských krajinách“. H. Keipert zistil, že A. Bernolák sa podstatným spôsobom oprel o vtedajšiu oficiálnu učebnicu nemčiny, o Schlögelovo dielo *Grammatica germanica* z r. 1786. Ukázalo sa (Blanár, 2000), že Schlögelova Nemecká gramatika bola vzorom asi trom pätinám Slovenskej gramatiky. O filiáciu so Schlögelom nejde pri Dizertácii, Etymológii (t. j. slovotvorbe) a, pravdaže, pri šesťzväzkovom Slovári. Podstatné je, že Bernolák podal širokým záberom dosiaľ neprekonaný opis preskriptívnej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Štúrovskou kodifikáciou, ba ani hodžovsko-hattalovskou reformou sa celkom nekončí éra bernolákovčiny. Na mnohých (základných) školách sa vyučuje podľa učebníc písaných v bernolákovčine v druhej polovici 19. stor.

L. Smirnov sleduje, ako sa Bernoláková a Štúrova kodifikácia uplatňuje a ďalej rozvíja v umeleckom, prakticky odbornom a rečníckom štýle. K fundovanému pohľadu na štúrovskú problematiku pripojíme niekoľko poznámok. Za normotvornou kodifikáciou stáli Štúrove ďalekosiahle sociálno-politické a národnobuditeľské ciele. Celonárodná spisovná slovenčina mala byť rozhodujúcim konsolidačným činiteľom slovenského spoločenstva, rozhodujúcim prostriedkom pri odstraňovaní negramotnosti a pri uvedomovaní si národnej identity prostého slovenského ľudu (Smirnov, s. 43). Pri prenikavom hodnotení politicko-ideologických, spoločenských, kultúrnych i jazykových javov (napr. jazyk – podstatný príznak pojmu národ; odmietnutie Kollárovho statického chápania slovenskej literárnej vzájomnosti; Slovanstvo – jednota v rozmanitosti; rozvojom jednotlivých zložiek sa rozvíja slovanský kmeň ako celok atď.) sa Štúr opieral o hegelovskú dialektiku. Hegelovská dialektika a Humboldtova funkčná teória jazyka boli filozofickou základňou aj Štúrových jazykovedných diel (bližšie Blanár, 1956, 1957, 1993, 1997). Štúr chápe jazyk ako systémový celok; ukázal vnútornú spätosť gramatických kategórií slovesa. Jazyk vytvára materiál (slovná zásoba) a gramatika – forma, v ktorej sa môže slovná zásoba jazyka („hmota“) spisovnej slovenčiny obohacovať tvorením nových slov a preberaním zo slovenských nárečí i z iných jazykov (napr. z češtiny – tak aj M. M. Hodža), kým jej gramatická stavba („forma“) je zaokrúhlený celok, ktorý stojí na jednotnom jazykovom základe. Miešanie gramatických tvarov by narúšalo celistvosť spisovného jazyka. Väčšiu pozornosť zasluhuje spis *Nárečia slovenskuo*, ktorý je svojím filo-

zofickým a sociolingvistickým nábojom Štúrovým východiskovým spisom. L. Štúr v ňom formuluje ideológiu moderného slovenského národa. Pre pozdvihnutie a zjednotenie rozčesnutého národa má základný význam celonárodný spisovný jazyk. Konfrontácia spisovnej slovenčiny a češtiny priviedla Štúra k presvedčeniu, že ide o dva osobitné slovanské jazyky (porov. Blanár, 1997).

3. S otázkou určenia začiatkovej etapy formovania spisovnej slovenčiny sa L. Smirnov vyrovnáva v 2. kapitole. Uvádza, že v poslednom čase L. Ďurovič a K. Lifanov dokazujú, že o vývine kodifikácie spisovnej slovenčiny sa dá hovoriť už pred Bernolákom. Rozdielne sa hodnotí osobitný slovenský variant spisovnej češtiny v Doležalovej gramatike (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746); K. Lifanov pokladá za najdôležitejší medzník v dejinách spisovnej slovenčiny rekatolizáciu. L. Smirnov argumentuje, že kultúrna západoslovenčina ešte nedosiahla status spisovného jazyka, i keď zohrala pri utváraní prvého variantu normovaného spisovného jazyka, bernolákovčiny, významnú úlohu. V článku *Ku kritériám periodizácie dejín spisovnej slovenčiny* (Blanár, 2000) som sa usiloval ukázať klasifikačné kritériá, ktoré – prehodnotené na obsahové parametre – utvárajú obsahové prvky pojmov spisovný jazyk, jeho norma a kodifikácia. Analýza potvrdila odôvodnenosť periodizácie dejín spisovnej slovenčiny, ktorá sa vypracováva v slovenskej jazykovede a ktorú zdôvodňuje aj L. Smirnov. V nasledujúcej kapitole sa autor zamýšľa nad otázkou nárečového základu bernolákovskej a štúrovskej formácie spisovnej slovenčiny. Namiesto používaného termínu „kultúrny jazyk“ zdôvodňuje vhodnosť pojmu a termínu „kultúrny interdialekt“.

3.1. Bernolákovská a štúrovská normotvorná kodifikácia sa viaže na rozličné epochy nášho národného obrodzenia, na odlišnú hospodársku, spoločenskú a jazykovú situáciu. Bernolákov monumentálny Slovník nenašiel svoj štúrovský pendant. Spoločenské požiadavky kladené na spisovný jazyk formujúceho sa slovenského národa sa za posledné polstoročie podstatne zvýšili. Odôvodnene venuje L. Smirnov tejto aktuálnej a zložitej problematike tri kapitoly svojej práce. Zaoberá sa v nich dynamickými procesmi rozvíjania slovnej zásoby abstraktnými substantívami. Vývinové tendencie pri rozvíjaní lexiky z domácich zdrojov a preberaním boli v obidvoch spisovných variantoch sčasti zhodné (do popredia sa dostáva abstraktná lexika a terminológia), sčasti odlišné (základom bernolákovčiny bola hovorená reč západoslovenských vzdelancov, štúrovčina sa opiera o živú ľudovú reč stredoslovenského kultúrneho „interdialektu“). Smirnov najprv analyzuje slovo tvornú variantnosť substantív z abstraktnej lexiky v bernolákovčine. Ukazuje typy slovo tvorných variantov a produktivnosť jednotlivých sufixov. Prameňmi jazykového materiálu bol mu Bernolákov Slovník a diela popredných predstaviteľov bernolákovského hnutia (J. Fándly, J. Hollý). Zisťuje tendenciu k unifikácii slovo tvorných variantov: synonymné útvary na *-ost'* a *-ot(a)* sa lexikálno-sémanticky alebo štylisticky diferencovali, prípadne jeden z členov sa stal archaizmom. Charakteristickou črtou bernolákovskej lexiky boli variantné vzťahy a konkurencia medzi abstraktnými substantívami na *-ost'* a *-ot(a)*, ktoré patrili k najproduktívnejším slovo tvorným typom. V ďalšom vývine sa nadbytočná variantnosť odstraňovala. V piatej kapitole autor opisuje slovo tvorné typy odvodených substantív s abstraktným významom príznaku, kvality, vlastnosti v bernolákovčine i štúrovčine. Rozšírený pohľad na celé obrodenské obdobie umožnil uká-

zať, ako sa synonymné vzťahy prejavujúce sa v slovotvornej variantnosti postupne odstraňujú; funkčne slabé lexikálne prvky sa dostávajú na perifériu slovotvorného systému. Odvođené substantíva priberajú popri abstraktných významoch aj významy konkrétne. Predmetom analýzy je materiál získaný z publikovaných textov. V jazykovej praxi L. Štúra a jeho spolupracovníkov vidieť úsilie, aby sa do spoločensko-kultúrnej komunikácie dostala nová lexika z rozličných odborov materiálnej a duchovnej kultúry (s. 196 n.). Pre spôsob uvádzania novej málo známej alebo cudzej lexiky do širšieho spoločenského vedomia sú v štúrovskej spisbe príznačné rozličné spôsoby tzv. zátvorkovej praxe. V porovnaní s bernolákovskou lexikou v štúrovskej slovnej zásobe je charakteristická početná vrstva cudzích slov, najmä europeizmov, bohatšie sa využívajú abstraktné substantíva, odvodené od poslovenčených cudzích základov príponou *-ost'* (napr. *schematičnosť*, *abstraktnosť*). Štúrovci cieľavedome obohacovali spisovnú lexiku slovami z miestnych nárečí i prevzatými lexikálnymi prvkami.

3.2. Otázka dynamického vývinu slovenskej lexiky v období národného obrodnenia je však taká zložitá, že by si zaslúžila samostatné monografické spracovanie. K takémuto spracovaniu prináša Smirnovova monografia pomerne bohatý materiál i mnohé podnetné výklady a pozorovania. No kým nemáme k dispozícii štúrovský slovník (aspoň v kartotékach), vypracované analýzy sú predbežné. K danej problematike pripojíme niekoľko metodických poznámok.

Prehlbený lexikálno-sémantický výklad predpokladá uplatniť systémový prístup pri analýze väčších vrstiev slovnej zásoby (makrosystémov) i mikrosystémov (tu treba vychádzať z paradigmatických a syntagmatických vzťahov významovo blízkych lexikálnych jednotiek a ich dynamických vzťahov v čiastkových systémoch).

Pri rekonštrukcii a analýze jednotlivých mikrosystémov treba najprv poznať lexikálnu platnosť jednotlivých prvkov tohto mikrosystému. Slová, ktoré sa v tejto práci uvádzajú ako rovnoznačné alebo blízkoznačné v synonymných radoch, sa neraz lexikálnou platnosťou odlišujú. Napr. v bernolákovskej i štúrovskej lexike sú doložené abstraktá *mokrosť*, *divota*, ale v predbernolákovskej lexike sú doložené (ako ukazuje *Historický slovník slovenského jazyka*) varianty *mokrosť*, *mokrota*, doložená je podoba *divosť*, ale nie je *divota*; len z bernolákovčiny poznáme abstraktné substantívum *dávnota* (v HSSJ iba *dávnosť*); slovo *lichota* je doložené v bernolákovskej lexike, ale HSSJ ho zaznamenáva už zo 16. stor. Dá sa predpokladať, že podoby *divota* a *dávnota* sú individuálne novotvary, ktoré ostali na periférii slovnej zásoby.

Dostávame sa k jednej z podstatných otázok. Iba poznanie stavu v predbernolákovskej epoche umožňuje zistiť – s väčšou dávkou pravdepodobnosti – či ide o novotvar obrodenskej lexiky. Ak áno, núka sa otázka, aké miesto zaujalo nové slovo v príslušnom mikrosystéme, t. j. ako sa v neskoršom vývine začlenilo do synonymných, antonymných, homonymných, slovotvorných a iných vzťahov, aké významové posuny nastali pri porovnaní s dnešným stavom v spisovnej i nespisovnej lexike. Na tieto metodické požiadavky pri lexikálno-sémantickej rekonštrukcii som poukázal v monografiách z r. 1961, 1989, 1993 (porov. aj Venediktov, 1983). Dôležitú súčasť historickej analýzy slovnej zásoby aj v danom prípade tvoria rozmanité postupy pri odstraňovaní nadbytočnej variantnosti. Napr. v ďal-

šom vývine sa častejšie udržali také slovotvorné varianty, ktoré sa významovo diferencovali a napokon začlenili do rozličných čiastkových systémov. Porovnaj:

chudost' // chudoba ›

1. *chudost'* – *chudý, chudnúť, chudorľavosť, chudorľavý...*

2. *chudoba* – *chudobný, chudobnosť, chudobniť...*

starost' // staroba ›

1. *starost'* – *starat' sa, starostlivý, starostlivosť...*

2. *staroba* – *starý, starobný, starnúť...*

Naznačený vývin dokumentuje zmenená spájatelnosť, ktorú možno sledovať v kontexte. Prednosťou práce je fakt, že významovú stavbu slov a mnohé významové posuny autor dokladá kontextmi vyexcerpovanými z dobových literárnych diel. Pravda, aj L. Smirnov pripomína, že dôsledným porovnávaním s HSSJ treba zisťovať, či v jednotlivých prípadoch ide, alebo nejde o novotvar.

Detailné určovanie skutočných novotvarov, ako aj rekonštrukcia ďalšieho vývinu celých mikrosystémov sú perspektívne úlohy, ktoré presahujú rámec recenzovanej monografie. Na samom začiatku syntetického spracovania lexikologického vývinu obrodenskej lexiky však stojí príprava lexikálneho archívu obrodenskej, prípadne len štúrovskej lexiky. L. Smirnov svojou monografiou nepriamo nastolil túto závažnú úlohu slovenskej jazykovedy.

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. Slovenská reč, 21, 1956, s. 146 – 168.

BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra. In: Ľudovít Štúr. V. zväzok diela. Slovenčina naša. Edične pripravil a poznámky a vysvetlivky napísal Jozef Ambruš. Doslov napísal Vincent Blanár. Bratislava 1957, s. 383 – 397.

BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Slovníkový rozbor početových kníh z banickej osady Boce. Bratislava 1961.

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984.

BLANÁR, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava 1993.

BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 4 – 14.

BLANÁR, V.: Juraj Ribay ako jazykovedec. In: Juraj Ribay – život a dielo. Zborník z vedeckého seminára konaného pri 240. výročí narodenia dňa 23. apríla 1994 v Bánovciach nad Bebravou. Red. C. Žuffa. Martin 1994, s. 27 – 31.

BLANÁR, V.: Štúrov spis Nárečja slovenskou (1846). In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 45. Red. P. Žigo et al. Bratislava 1997, s. 49 – 57.

BLANÁR, V.: Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka. Slavica Slovaca, 35, 2000, s. 5 – 25.

BLANÁR, V.: Ku kritériám periodizácie dejín spisovnej slovenčiny. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzzáßsyová. Bratislava 2000, s. 71 – 80.

Historický slovník slovenského jazyka I., II. Red. M. Majtán et al. Bratislava 1991, 1992.

KÁČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín spisovnej slovenčiny. Bratislava 2001.

VENEDIKTOV, G. K.: K izučeniju istorii leksiki sovremennogo bolgarskogo literaturnogo jazyka. In. Slavianskoje i balgarskoje jazykoznanie. Problemy leksikologii. Moskva 1983.

WEINGART, M.: Život a dílo Františka Pastrnka. In: Slovanský sborník, Praha 1923.

**LUBOR MATEJKO – TATIANA
RYMARENKOVÁ***

**Neznáma kapitola zo života profesora Valerija
Alexandroviča Pogorielova**

MATEJKO, L., RYMARENKOVÁ, T. An Unknown Chapter from the Life of V. A. Pogorielov. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 2, pp. 155 – 161. (Bratislava).

The paper contains one part of the memoirs of Bronislava Pogorielovova, the wife of the Russian slavist V. Pogorielov (21. 3. /3. 4. 1872 – 2. 9. 1955) who in the years 1923-1945 held a position at the Comenius University, Bratislava, but escaped to Germany before the invasion of Russian troops. These memoirs have not been published so far. The manuscript has app. 40 pages and is divided into three parts: the first part shows the vicissitudes of the early months of exile the Pogorielov family had to endure, the second part describes their stay in Passau which lasted for several years, and the third part depicts their life in Prien, Dornstadt and Munich. In this paper, the whole of the first part is published. The manuscript original is preserved in the family archives of D. V. Kirilčuk, V. Pogorielov's grand-son, who lives in Cleveland, USA. One copy, nevertheless, is in possession of the professor's grand-daughter T. Rymarenková from Bratislava.

Premenlivosť politických pomerov v 20. storočí pocítil v slovenskej slavistike hádam každý, kto sa jej venoval dlhšie, ako sa udržal jeden režim. Nepriazeň osudu, ktorá mala v rozličných obdobiach rozličné podoby a rozličné dôsledky, nevyhla sa ani osobnostiam, ktoré prekračovali horizont slovenskej kultúry. Dotkla sa aj priekopníka profesionálnej rusistiky na bratislavskej univerzite, profesora V. A. Pogorielova, ktorý tu pôsobil vyše dve desaťročia, no po r. 1945 sa vytratil z pamäti našej vedy tak rýchlo, že generácie rusistov, nastupujúce v časoch socializmu, už o ňom nevedeli prakticky nič. Za celé desaťročia nevznikla ani jediná štúdia, ktorá by komplexnejšie zhodnotila jeho pôsobenie na Slovensku. Sumarizujúce príspevky k dejinám slavistiky na bratislavskej Filozofickej fakulte sa preto zväčša obmedzujú iba na základnú informáciu o tom, že V. A. Pogorielov viedol Oddelenie ruského jazyka a literatúry, ktoré sa v šk. r. 1922/1923 vyčlenilo v rámci Slovanského seminára, že od r. 1924 pôsobil ako profesor ruskej reči a literatúry na FiF a že v zoznamoch prednášok pod jeho menom figurujú lektorské cvičenia z ruštiny, kurzy dejín ruského jazyka a literatúry, ruskej ľudovej slovesnosti, cyrilskej paleografie a ruskej dialektológie.¹ Ucelenejší prehľad najdôležitejších životopisných a bibliografických údajov

* Mgr. Ľubor Matejko, PhD., Katedra ruského jazyka a literatúry, Gondova 2, 818 01 Bratislava.

Tatiana Rymarenková, Krížna 58, 821 08 Bratislava.

¹ Por. napr. Švagrovský, Š.: Slovanská jazykoveda na Univerzite Komenského v rokoch 1921-1945. In: Zborník FiF UK. *Philologica*, roč. XXXIX, 1989. Bratislava 1992, s. 121; Baláž, G. - Eliáš, A.: Rozvoj rusistiky. In: *Slavistika na FiF UK Komenského v Bratislave*. Bratislava 1993, s. 47; Švagrovský, Š.: Eliáš, A.: Ruský jazyk a literatúra. In: *Štúdium slovanských filológií na FiF UK v Bratislave*. Bratislava 1996, s. 33n., 40; Blažek, R.: Jazykovedná rusistika na FiF UK v Bratislave - tradícia a súčasnosť. In: *Ruský jazyk*

podáva len Slovenský biografický slovník. Pravda, niektoré fakty z jeho života pred odchodom z Ruska, ako aj okolnosti, za akých sa dostal do emigrácie, ostávajú nejasné. On sám uvádza vo vlastnom životopise, ktorý r. 1931 vyhotovil pre Maticu slovenskú, že r. 1920 bol „poslaný na študijnú cestu do slavianskych zemí“. Z iných prameňov je známe, že r. 1920 už bol v Sofii, no jeho rodina ostala v Rusku. Keď potom zomrela jeho prvá manželka Marija Nikolajevna Savinič, museli sa deti pretĺkať v búrlivých časoch občianskej vojny sami. Za otcom do Sofie sa dostali až r. 1922 s pomocou Červeného kríža.

Ako vyplýva z dokumentov uložených v archíve Univerzity Komenského, v tom čase sa už pripravoval príchod profesora Pogorielova do Bratislavy, keďže ešte koncom r. 1921 rozhodol profesorský zbor o jeho pozvaní na Filozofickú fakultu. Sofiu však opustil až v r. 1923.² Do Bratislavy pricestoval spolu so šiestimi deťmi 6. marca a prvú prednášku konal 17. marca ešte v starej budove na Kapitulskej ulici. O niekoľko mesiacov nato, 2. 12. 1923, sa oženil s Bronislavou Runtovou, švagrinou ruského básnika Briusova.³ V r. 1924 získal štátne občianstvo ČSR a bol vymenovaný za zmluvného profesora bratislavskej univerzity. Riadnym profesorom sa stal od 1. novembra 1939.⁴ Na jeseň 1944 odišiel do dôchodku, no naďalej prednášal. Pred hroziacim príchodom sovietskych vojsk sa aj s manželkou vysťahoval koncom januára alebo začiatkom februára 1945 do Nemecka. O tomto období jeho života hovoria dosiaľ nevydané rukopisné spomienky Bronislavy Pogorielovovej, ktorých časť tu uverejňujeme.⁵

Spomienky majú cca 40 strán a sú rozdelené na tri kapitoly. Prvá podáva život Pogorielovovcov v bližšie neidentifikovanej obci „V.“ počas prvých mesiacov exilu, druhá sa sústreďuje na niekoľkoročný pobyt manželov v utečeneckom tábore v Passau a tretia vykresľuje ich život v starobincoch v bavorskom Priene, v Dornstadte pri Ulme a v katolíckom domove Caritas v Mníchove. Vďaka literárnemu nadaniu autorky sú spomienky viac ako iba výpočtom dát o osude profesorovej rodiny a podávajú obraz búrlivých povojnových čias zaľudnený množstvom postáv a postavičiek, záľah i dúfajúcich, farizejsky vypočítavých i úprimných, hrdinsky odolávajúcich i podliehajúcich v každodenných zápasoch o život a zachovanie vlastnej tváre. Záverečné časti sú ladené osobnejšie a do popredia vystupuje tragika strastiplného a dojímavého príbehu utečencov, ktorú umocňuje i chorľavosť staručkého profesora v posledných rokoch života. V tomto duchu vyznieva aj povzdych Bronislavy Pogorielovovej v závere rozprávania: „Neviem, čo by nás čakalo, keby sme zo Slovenska neemigrovali, no s istotou môžem povedať, že náš exodus bol nekonečným utrpením.“

a literatúra na Slovensku po roku 1918. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie rusistov. Prešov 1997, s. 122; Žigo, P.: Osemdesiat rokov slovakistiky na FiF UK. In: Studia Academica Slovaca, 30, 2001, s. 486; relatívne najpodrobnejšie údaje por. Univerzita Komenského. Prehľad profesorov 1919-1966. Prehľad pracovísk 1919-1948. Spracoval O. Dolan. Bratislava 1968, s. 114n..

² O pobyte V. A. Pogorielova v Bulharsku por. najmä Маринов, М.: Проф. Валерий Александрович Погорелов и неговият „Опис на старите печатни български книги (1802-1877)“. In: Известия на Народната библиотека Кирил и Методий, XIII (XIX), 1973, s. 555-571.

³ Slovenský biografický slovník uvádza jej priezvisko ako Rundová, ale na sobášnom liste V. A. Pogorielova je zapísaná ako Runtová.

⁴ Por. osobný spis prof. Pogorielova v archíve UK. Niektorí autori tu nesprávne uvádzajú až r. 1940.

⁵ Originál rukopisu je v rodinnom archíve vnuka V. A. Pogorielova, Dr. Vladimíra Kirilčuka, žijúceho v Clevelande, USA; jeho kópia je u profesorovej vnučky T. Rymarenkovej z Bratislavy.

О нашем Исходе*
Изобразуль в картине верной?
А. Пушкин

Быть может, вы еще не забыли о гимназии, где, проходя литературу раннего периода, ученикам предлагалось запомнить о „Хождении Богородицы по мукам”. Так вот, с того самого момента, как мы очутились в том вагоне, который должен был увезти нас из милой, уютной Словакии в нечто Неизвестно-Немецкое, о нашей жизни можно было бы без преувеличения сказать: „Хождение Погореловых по мукам.”

После чистой комфортабельной квартиры с центральным отоплением мы сразу очутились в грязном вагоне III класса. Твердые узкие скамьи, теснота. Окна без стекол. Сквозь кое-как налаженные фанеры продувал холодный ветер и про-никал снег. Наше место у окна. Два узких сидения, одно против другого. Дело в том, что к моменту, когда подали нам состав, вагоны уже оказались набитыми „новыми эмигрантами”. А г. Кавезо сидел уже в теплом халате и ночных туфлях. У него с женой – две широких скамьи, все заставлено их багажем. То же и с Поповыми... и т. д.

От Братиславы до Вены мы ехали почти сутки. Вену узнать было нельзя: развалины, грязь, щебень. Это все там, где когда-то возвышался монументальный вокзал. Продвижение по пути в Германию шло страшно медленно. Из-за постоянных бомбардировок с неба поезд задерживался в поле, опасаясь приближаться к населенным центрам, где бомбежки почти не умолкали... Когда мы на четвертые сутки пути очутились в городе Пассау, к нам в вагон вошел какой-то крупный железнодорожник. Тоном безапелляционным и резким он пролаял, обращаясь к проводнику – немцу (его как раз мы все угощали первым завтраком – с вином, салом, свининой, кофе и прочими прелестями, вывезенными нами из сказочно-прекрасной и щедрой Словакии): „Все города забиты беженцами, этот поезд направляется в деревню „В.”, в 30-ти километрах отсюда.” Никто не возражал. Я посмотрела на папу. Исхудавший и побледневший от непривычной примитивной жизни в вагоне, при постоянном немолчном гвалте, при то и дело возникавших недоразумениях между „новыми”, папа услышав решительное распоряжение, сразу еще более осунулся и еще более побледнел. Ведь он только что выслушал приговор, которым казнилась его последняя мечта об университетском городе, о возможности продолжать научную деятельность среди коллег – профессоров одинаковой с ним специальности.

Часам к 2-м нас привезли в В. – огромную деревню у самой Австрии. Там почти беспрестанно дули холодные ветры и немцы называли свое село „Немецкая Сибирь”. Все было покрыто снегом. Взяв в муфту пачку сигарет и 1/2 литра коньяку, я отправилась к бюргермейстру, коль скоро нам стало известно, что именно он распределяет помещения. Этот жирный и важный наци оказался на-редкость сговорчивым дядей. Бутылку он стремительно убрал в стол, а коробку сигарет стал тут же распечатывать: „Как это одну комнату?” – улыбнулся он. Сердце у меня застучало: неужели они будут помещать нас целыми группами в одном помещении? –

* V úplnosti tu uverejňujeme prvú kapitolu spomienok. Prepis textu je prispôsobený súčasným pravopisným normám. Okrem toho sme považovali za vhodné rozpísať skratky slov, ktoré sú v rukopise pomerne časté.

„Я считаю, – продолжал он после затяжки с явным упоением, – что профессору нужно 2 комнаты, тем более, что я уверен, эта коробка у вас не последняя, да и вероятно, бутылочка тоже?” Тут бюргермейстер шельмовски стрельнул в меня глазами и фамильярно похлопал по плечу. В дальнейшем, и до самого прихода американцев, бюргермейстер был нашим защитником. Снабжал – не бескорыстно, конечно – топливом, карточками на продовольствие и даже присылал своего секретаря на предмет укрощения нашей квартирной хозяйки, 73-летней старой барышни, учительницы в отставке. Она была настоящей ведьмой. Даже занималась оккультизмом, главным образом с целью оповещения немецкого населения о том, что „якобы наступает предвиденное духами время, когда немецкая нация примет на себя власть над всем миром”. Это было в 1945 г., после Сталинграда и когда даже немецкое радио сообщало о возможности битвы при Берлине в ближайшие дни. Что бы мы ни делали, наладить хорошие отношения с квартирной хозяйкой – на длительный срок – было невозможно. Ее раздражало все в нас: то, что я ежедневно готовила обед и ужин (она варила только кофе-эрзац и целебные травы и лишь по воскресеньям изготавляла суп из маги), то, что у папы на столе лежали бумаги, то, что люди, посещавшие нас, садились в ее кресла („Эту мебель я унаследовала от матери, она – от своих родителей. Как вы думаете? Во что бы мебель обратилась, если бы моя покойная родня и их знакомые позволяли себе просто так, ни с того, ни с сего расслаживаться на этих дорогих креслах” и т. д. и т. д....) У нас были целые ящики с продуктами. Я давала ей всего, не считая. Этого было ей мало. Пользуясь нашим отсутствием, она часто лазила в наши ящики и крапа продовольствие для снабжения им своих друзей...

Приблизительно через месяц после нашего прихода появилась Маня с Ирочкой⁶ и Дарьей Петровной. Их поместили в деревне, находившейся в 12 верстах от нас. Папа был тогда еще настолько бодрым, что несколько раз отправлялся навестить дочку с внучкой. Уходил рано утром и в тот же день – вечером – возвращался домой. Иногда посещал нас, живший там же где Маня, отец Михаил.⁷ Худой, прямо иссохший от тревожных мыслей, он ел мало, но говорил с большим подъемом. Начинал с тем чисто религиозных, а потом очень быстро переходил к земному, причем его политические взгляды мало в чем разнились от убеждений нашей хозяйки.

Папа всегда неизменно тревожился и молился о своих детях. Об этом я сужу вот почему. После утренней и вечерней молитвы он, садясь за кофе или ложась спать, постоянно заводил такие разговоры: „Как там Светик?”⁸ Храни его, Господи.” или „Как здоровье Ниночки?”⁹ Есть ли у них там все, что нужно.” А иногда вдруг скажет: „Что-то Шурик делает?”¹⁰ Вероятно, не пишет больше стихов, да и не до живописи ему теперь...”

Суровый, резкий климат неблагоприятно отразился на папином здоровье. Он непрерывно кашлял. Привезенные лекарства подошли к концу. Новых купить было

⁶ Mária, najstaršia dcéra V. A. Pogorielova (vydatá Ovčínikovová) a jej dcéra Irina.

⁷ Bratislavský pravoslávny kňaz Michail Dikoj.

⁸ Oleg, najmladší syn V. A. Pogorielova, žijúci dodnes v Bratislave.

⁹ Nina, dcéra V. A. Pogorielova, po roku 1968 sa vysťahovala do Kanady.

¹⁰ Alexander, syn V. A. Pogorielova. Blížšie o ňom Slovenský biografický slovník.

нельзя. В местной аптеке не было даже валерьяновых капель. Врачей тоже не было. Они все были на фронте. А об „совестских” говорить не приходилось. Они налаживали отношения с немецкой деревенской публикой, у которой были тайные запасы свинины, масла и яиц. . . Иные пациенты им были не нужны.

Так прожили мы около трех месяцев, с тоскою думая о том, что нас ждет, выслушивая всевозможные вздорные слухи, не имея даже немецких газет (в начале они еще доходили до нас, но тот благополучный и хвастливый вздор, которым они были наполнены, никого не удовлетворял). Был один слух, которому мы невольно верили, хотя ни в немецком радио, ни в прессе подтверждения ему не находили: это слух о приближении высадившихся американских войск, соединенных с прочими союзниками. . . Не знаю, каким таинственным путем, но до нас доходил какой-то шопот, становившийся все упорнее, все бодрее: „американцы идут по Европе, они приближаются к нам”. Думаю, что эти слухи заносились немецкими дезертирами скрывавшимися по лесам и сараям. Случалось, что к нам нет-нет да заходили сердобольные женщины, умолявшие пожертвовать какую-нибудь штатскую мужскую одежду, чтобы спасти чью-то жизнь. . . А нам самим приходилось о спасении собственной жизни думать. Продовольственные запасы, привезенные нами из ЧСР таяли. Пытались мы, в сущности, только ими, да еще воровка – хозяйка замечто подтачивала наши склады. Приобретать что-либо можно было лишь в обмен на вещи. Наших понаехало много, немки выказывали равнодушие к предлагаемым товарам и давали до смешного мало яиц, масла или муки за наши чулки, платки и комбине. Нередко мы сидели с папой по вечерам, обсуждая, взвешивая и ни к чему утешительному не приходили. . . Кроме того удручало сознание, что на меня возлагаются хозяйственные работы для меня непривычные и для моего возраста не подходящие. Топить печку (приносить из подвала топливо), мыть полы, стирать белье – все эти работы невероятно изнуляли меня. Разговоры на эту удручающую тему кончались обычно так: „Только чудо, только Господь Бог сможет нам помочь!” . . . И эта Божия помощь подготавливалась исподволь. Но раньше пришлось пережить немало бурного и неожиданного. Однажды пришло определенное известие: американцы заняли деревню верстах в 15-ти на запад от нас. Об этом рассказывали люди, которые сами их видели. Они тут же прибавляли: „Ждите их на завтра”. И поучали население: „Вывешивайте белые тряпки из окон, портреты фюрера и прочей банды уничтожьте. . .”

У нас в общих комнатах этого добра было хоть отбавляй. Просыпалась я и сразу мой взгляд падал на жирную рожу Геринга на противоположной стене, а правее был Хитлер, а там еще какие-то нацистические проминенты. Валерий Александрович, который тоже слушал беглого солдата, взял и снял со стены весь „иконостас”, а я завернула в бумагу и вышвырнула в сени под лавку. Когда хозяйка вошла и увидела, что произошло, она упала на кресло и зашипела: „Варвары! За ваш вандализм вы ответите перед нашими лучшими людьми, перед работниками Гестапо. Я сейчас иду к бюргермейстру.” Вернулась она довольно быстро: никого не застала. И „лучшие люди Гестапо” и сам бюргермейстер догадались уже скрыться. Более того, старушку, вероятно, по дороге поучили. В кухне, передней и в собственной спальне она стала снимать со стены все признаки нацизма. Медали с изображением фюрера, свастику и мелкие портреты она нашла на свои нижние юбки и вечером показала мне: „Если мне судьба перестать жить, я хочу умереть вместе с фюрером.” Потом

она мне рассказала, что от американцев было обращение – предлагали сдаться. „Эти негодяи не знают, что немецкий солдат никогда не сдается. В. укреплен. Наши солдаты тут.” А Валерий Александрович еще утром видел этих „солдат”. Несколько мальчиков лет по 15 – 16, столько же усталых мужчин с проседью, лет 50 – 60! Как бы то ни было, ясно было одно: на утро ожидается осада В. И действительно. Часам к десяти утра раздался первый оглушительный пушечный выстрел. Захватив с собою заранее приготовленный чемоданчик с провизией, мы спустились в прачечную, помещавшуюся в подвальном этаже. Канонада раздавалась непрерывно. Дом сотрясаясь. Вскоре из окошек посыпалось стекло, весь пол был засыпан осколками. Иногда я подни-малась по лестнице и, стоя на площадке, смотрела на ближайшие дома. Многие из них были охвачены пламенем. Улица тоже была покрыта осколками щебня и стекол. Не было видно ни души. В подвале сделалось холодно, так как окна со всех сторон выбило от сотрясения воздуха. От волнения я не могла ни говорить, ни молиться, ни есть, ни пить. Но папа был изумителен. Время от времени он открывал чемоданчик, отрезал себе кусок хлеба, намазывал его паштетом или мармеладом, наливал из термоса чашечку кофе и весьма аппетитно и аккуратно подкреплял свои силы. . . . Время от времени он произносил: „На все Его святая Воля!”

А снаружи раздавались жуткие раскаты под аккомпанемент не умолчного воя. Стало смеркаться. Сидеть на твердой узкой скамье становилось все невыносимее. Решила подняться в нашу квартиру. В одном месте, вдоль всей стены была застекленная галерея. Оттуда была видна добрая половина В. У некоторых домов стена обрушилась и обнаружились тайные чуланчики, в которых, словно огромные факелы, пылали свиные туши. Их скрывали от хитлеровских ищеек, от соседей, но случилось по Писанию „Нет ничего тайного, чтобы не стало явным. . . .” Никогда не забыть мне той картины разрушительной силы при грохоте всяких орудий. Тут же я заметила, что от одного здания на другое перелетают эти змейки сантиметров на 25 – 30; они прикасались к стене или крыше и в том месте сразу вспыхивал огонь. И вижу: несколько змеек летят явно по направлению к нашему дому (и хозяйка, наблюдаящая с чердака, потом подтверждала то же самое). . . . И тут-то проявилась защита Всевышнего. Вдруг полил как из ведра страшный ливень, канонада прекратилась. Побежала вниз за папой. Поели и легли спать. А с утра к нам поток посетителей: 80 % домов уничтожено, у некоторых русских погибло имущество все, до последней нитки, немало и местных жителей погибло вместе с продовольствием и пожитками. Появились американские солдаты. Как-то не верилось, что это те самые, что накануне слали на нас огонь разрушающий и губительные ядра. Стройные, безукоризненно-опрятные, прямо элегантные (*tires à quatre épingles*, как говорят французы), они своей свежестью и молодостью производили впечатление победителей – спортсменов, но отнюдь не солдат после боя в нашем европейском смысле слова. Не успели мы вдоволь полюбоваться через окно красавцами, как к нам в квартиру ввалилось их трое: „Дается вам 15 минут на приготовление. . . . потому вы должны покинуть эту квартиру, сюда въезжает такая-то часть! . . .” Пока они говорили, я смотрела в окно: шел дождь, смешанный со снегом и градом, слякоть невообразимая, много домов разрушено. „Куда же идти?” Словно во сне собирала я одежду в узлы, еду в чемодан. . . . Едва могли мы спускаться по лестнице с неудобными тяжелыми ношами. На улице нам взялся помочь какой-то немец. Он же нам сообщил, что людей в нашем положении немало и что все они направляются „на

фару”. Эта обитель католического духовенства представляла собой очень старинную постройку обнесенную, словно крепость, высокой толстой стеной. При входе в жилище находилась обширная, крытая площадь или подобие огромной квадратной передней. Часть стены была снесена снарядом, попавшим накануне при бомбардировке. Помещение это тем не менее густело от народа – это были люди, подобно нам, выселенные из уцелевших квартир и расположившиеся на каменном полу. Нам пришлось устроиться как раз у снесенной части стены. Было видно небо и нас засыпал мокрый снежок. Мы сидели на своих вещах и слушали жалобы соседей. Узнали тут, что многим пришлось расстаться со своими часами: их поносили американские солдаты. Сын профессора Новикова тоже пострадал. Ему, по его словам, особенно жаль было своих часов, так как это была очень старинная золотая вещь, доставшаяся ему от бабки...

Согреть кое-какую пищу нам разрешили на кухне. Там ко мне подошла дама, заговорившая по словенски. Этот язык сам по себе зазвучал как музыка, забытая и волнующая. Дама оказалась супругой одного профессора – словака. (Думаю, что он был с медицинского факультета, фамилия показалась незнакомой. Но о том, что в свое время в В. приехал с женой и шофером некий словацкий профессор в автомобильном вагоне с прицепной вагонеткой, я знала и экипаж этот видела несколько раз.) Дама одолжила мне кое-что из посуды, так как у нее все это было под рукой. Они с мужем давно проживали на фаре. Сидя на холодном твердом полу, мы с Валерием Александровичем кое-как поели и прислушиваясь к гулу вокруг нас, стали следить в огромное отверстие за небесами, начинавшими скрываться под наступающими сумерками. Мы оба были в шубах, теплых ботинках и все же мы так продрогли и нервы так были натянуты, что было вполне ясное сознание – нам не заснуть... Наш оригинальный бивуак стал стихать: замолкли разговоры, перестали раздаваться детские крики и плач. В конце концов не сон, а какое-то оцепенение сковало нас... И вдруг я слышу, как кто-то коснулся рукой моих плеч: надо мной склонилась „пани профессорова”. „Неговорите ни слова. Возьмите тихонько ваши вещи и идите со мной. Есть для вас иное помещение. Я помогу вам нести...” Папа не сразу сообразил, в чем дело. Но в конце концов вскочил и последовал за нами. Оказалось, пани профессорова не могла помириться с мыслью, что старый русский профессор обречен на столь неподходящий ночлег и выхлопотала для нас, как только священник вернулся от обхода всех умиравших и раненых, настоящую комнату на 2-м этаже. Убого было там все: и соломенный матрац и сеном набитые подушки и отсутствие печи и крошечный размер комнатухи, но нам все это показалось раем. Окно и стены не были разбиты и можно было закрыть дверь. Так мы прожили три дня. Вернувшись домой, мы не узнали своих комнат. Солдаты расставляли все по своему. Печи топили папиными рукописями и книгами. Каким-то девушкам, заходившим к ним, они дарили кое-что из моей одежды. Не успели мы „сосчитать эти раны” как нам снова приказали новые квартирьеры убираться из помещения. Так повторилось 3 раза. А тут вскоре подоспело время переезда в Пассау в специальные лагеря. Нам беженцам дали название Перемещенных лиц (Displaced Persons, сокращ. D. P., Ди-Пи) и началась новая норма жизни, о которой постараюсь вам рассказать в следующий раз.

Б. Погорелова

SPRÁVY A RECENZIE

Životné jubileum profesorky Vesy Kjuvlievovej-Mišajkovovej

Koncom augusta (28.VIII.2002) oslávila v plnom rozkvetе tvorivých síl svoje sedemdesiatiny profesorka Vesa Kjuvlievová-Mišajkovová, DrSc. – popredná osobnosť bulharskej jazykovedy. Slovenskej odbornej verejnosti je známa nielen ako významná bádatelka v oblasti frazeológie, lexikológie a lexikografie, ale i ako lektorka bulharského jazyka na Katedre slavistiky FF UK v Bratislave (v rokoch 1974 – 1976).

Po ukončení štúdií na Sofijskej univerzite Klimenta Ochridského (odbor bulharská filológia) pôsobila istý čas ako pedagogička na gymnáziu a v učiteľskom ústave v rodnom Chaskove.

Úspešná obhajoba kandidátskej dizertácie (*Frazeologické spojenia v beletrii Ivana Vazova, 1966*) jej vykliesnila cestu do Ústavu bulharského jazyka Bulharskej akadémie vied, kde dodnes pôsobí ako vedúca vedecká pracovníčka oddelenia lexikológie a lexikografie.

Ťažiskom analytickej práce prof. Kjuvlievovej sú mnohé sporné a v slavistickej teórii diskutované otázky z oblasti frazeológie, ktoré sa premietli do celého radu štúdií a príspevkov (*Tracinnite sravnenija v bălgarskija ezik - mnogoznačnost, variantnost, sinonimija, 1982; Frazeologičnoto značenie - osnova za vāznikvane na leksikalna mnogoznačnost, 1986; Za podchoda kām spornoto i bezspornoto vāv frazeologijata, 1989; Frazeologija i leksikografija, 1997 a iné*). Vo svojom minucióznom analytickom výskume sa nevyhýba ani diachrónnemu pohľadu (*Kām proučvaneto na bălgarskata frazeologija ot epochata na Vāzraždaneto. Po material ot rākopisnija „Slovār bălgarsko-grāckij v starite i novi narečija ot Neofit Rilski“, 2002*) či konfrontačnému výskumu dvoch frazeologických systémov (*Tradicionnīte sravnenija v bălgarskija i slovaškija ezik, 1978*). Najvýznamnejším a materiálovou zbierkou najreprezentatívnejším frazeologickým dielom jubilančky je jej monografia *Ustojčivite sravnenija v bălgarskija ezik (1986)*, v ktorom sa odkláňa od prijatých teoretických stanovísk svojich predchodcov o podstate ustálených prirovnaní.

V roku 1993 obhájila hodnosť doktorky filologických vied rozsiahlou prácou zaplňajúcou biele miesta v dejinách bulharskej lexikografie, ktorá vyšla aj knižne pod názvom *Bălgarskoto rečnikovo delo prez Vāzraždaneto (1997)*. Za toto svojho druhu ojedinelé faktografické a prenikavou jazykovou analýzou popretkávané dielo bola ocenená najvyšším vyznamenaním Bulharskej akadémie vied.

Prof. Kjuvlievová stála aj pri zrode a aktívne sa podieľala na príprave impozantného mnohozväzkového *Slovníka bulharského jazyka* (zatiaľ vyšiel len po písmeno H, (X. zv., 2000) nielen ako spoluautorka, ale aj ako redaktorka i hlavná redaktorka (IX. zväzku).

Svojimi bohatými skúsenosťami erudovanej a precíznej lexikografky sa v spolupráci s doc. Deziderom Kollárom, CSc. ako vedúca vedecká redaktorka podieľala na realizácii trojzväzkového *Bulharsko-slovenského slovníka*, ktorý sa pripravuje v Slavistickom kabinete Slovenskej akadémie vied.

Vedecké záujmy prof. Kjuvlievovej poznamenané obdivuhodnou pracovnou aktivitou majú širší záber. Okrem procesov vývinu bulharského jazyka, významu a úlohy bulharských vzdelancov v tomto procese boli predmetom jej výskumu i otázky štylistiky, lingvodidaktiky a kultúry slova.

Nie na poslednom mieste medzi jej aktivitami je výchova mladých adeptov vedy ako aj činnosť vysokoškolského pedagóga.

Pri príležitosti vzácného jubilea milej jubilantke želajú priatelia a kolegovia zo Slovenska veľa zdravia, životodarnej energie, optimizmu a tvorivej inšpirácie.

Mária Košková

Etnológia a kultúrne dedičstvo.

Zborník venovaný jubileu Soni Kovačevičovej. Vedeckí redaktori

O. Danglová a R. Stoličná. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001, 184 s.

Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied s podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky predstavil koncom minulého roku zborník vedeckých štúdií *Etnológia a kultúrne dedičstvo*. Editori i autori príspevkov ním chceli vyjadriť vďaku a uznanie slovenskej etnografke Soni Kovačevičovej, ktorá sa dožíva významného životného jubilea. Úvod zborníka tvorí krátky predhovor editoriek Olgy Danglovej a Rastislavy Stoličnej, ktoré výstižne charakterizujú prácu jubilančky a zameranie zborníka. Curriculum vitae v dátach a peripetie osobného a pracovného života dopĺňa oslávenkyňa v reflexívnom článku *Zážitky jedného života ako mikrodoklad zmätkov 20. storočia*. Najbližší kolegovia a spolupracovníci (G. Kiliánová, M. Leščák, Z. Matula, E. Dohňanská, E. Drábiková) pripájajú želania, pozdravy, spomienky i slová vďaky pre pani Kovačevičovú, ktoré zdôrazňujú hodnoty jej vedeckej práce i cenné osobné vlastnosti.

Autori vedeckých štúdií vychádzajú z kvalitných výsledkov práce oslávenkyne. Tematické bloky zborníka nadväzujú na bádateľské okruhy, ktoré boli predmetom širokého vedeckého záujmu pani Soni Kovačevičovej. Kartografická metóda, práca na príprave Etnografického atlasu sú osou jej vedeckej práce a zároveň aj základom pre prvý okruh recenzovaného súboru. Formou podrobnej retrospektívy približuje nemecký etnológ H. L. Cox zrod myšlienky o príprave Etnologického atlasu Európy i okolnosti správdzajúce jeho vznik. Jadro príspevku tvoria správy zo siedmich pracovných konferencií Organizačnej komisie pre Etnologický atlas Európy. Autor oceňuje impulzy a výrazný vplyv Etnografického atlasu na rozvoj vedeckého výskumu v európskych krajinách. Rakúsky vedec K. Beitzl vo svojom príspevku prichádza s myšlienkou, že etnografické i nárečové atlasy sú tiež vhodnou pomôckou pri poznávaní susedných krajín. Vychádza pritom z faktorov, ktoré spolupôsobili pri vytváraní hraníc medzi jednotlivými jazykovými a kultúrnymi priestormi. Vyzdvihuje kartografické spracovanie jazyka i kultúry, ako „žiadaného sprievodcu na cestách po poznávaní susedných krajín.“ (s. 52) Úvodný blok referátov uzatvára tretí zahraničný prispievateľ – Poliak Z. Kłodnicki. Načrtáva genézu etnografických atlasov jednotlivých európskych krajín a ich význam pre porovnávacie štúdium, metódy, problémy i perspektívy využitia kartografickej metódy v etnológii.

Hodnotenie kartografickej metódy, možnosti jej praktického využitia v etnografickom výskume prináša príspevok I. Faltánovej *Migrácia poľnohospodárskych robotníkov*. Autorka v úvode približuje získavanie výskumného materiálu pre EAS a jeho vplyv na ďalšie smerovanie etnografie i etnológie nielen v oblasti migrácie obyvateľstva. Na základe výskumov pre koncipovanie Etnografického atlasu Slovenska vymedzuje smery, východiskové a cieľové oblasti migrácie poľnohospodárskeho robotníctva v rámci Slovenska ale aj za jeho hranicami. Autorka samostatne vyčleňuje južné a juhozápadné Slovensko, ako dôležité regióny v zamestnávaní miestnych poľnohospodárskych robotníkov ale aj ako spádovú oblasť z celoslovenského hľadiska. Príspevok v skrátenej podobe analyzuje aj situáciu na východnom Slovensku. Záver príspevku tvorí komplexné hodnotenie výskumných údajov EAS v oblasti migrácie poľnohospodárskych robotníkov.

Využitiu kartografickej metódy pri štúdiu obyčajov venovala svoj príspevok K. Jakubíková. V chronologickom poradí charakterizuje doterajšie prístupy k štúdiu obyčajov, postihuje aj súčasné trendy výskumu, čím poukazuje na to, „čo sa tu dá a márobiť, a v čom a ako možno využiť etnokartografickú metódu.“ (s. 77) Jadrom a cieľom práce Kornélie Jakubíkovej je vymedziť, ktoré problémy možno objasniť, ak zvolíme ako prameň pri štúdiu obyčajov etnografické mapy. Autorka prezentuje názory významných vedcov (N. K. Gavriljuka, V. Belaja, J. Vince-Pallua a L. Petránovej), ktoré poukazujú na vhodnosť ale aj na nedostatky tohto prístupu pri výskume obyčajovej tradície. Po krátkom uvažovaní o etnografických atlasoch niektorých krajín (Nemecko, Rakúsko, Poľsko) sa pokúša určiť, čo sa môžeme dozvedieť z etnografických máp o výskyte jednotlivých foriem obyčajov na príklade materiálov a výsledkov EAS. Ide predovšetkým o regionálnu diferenciáciu, etnické charakteristiky, izofunkcionálne a polyfunkcionálne javy, dynamiku vývoja, regionálne diferencie vo frekvencii výskytu niektorých foriem obyčajov a určenie spoločných prvkov pre dané územie. Možno súhlasiť so zistením a skúsenosťou autorky, že existujúce mapy nám popri svojich jedinečných možnostiach nenapomáhajú sledovať kontextuálne, sémantické, komunikačné a hodnotové aspekty obyčajovej tradície, na ktoré súčasná etnológia kladie osobitý dôraz.

Tradičný svadobný obrad ako jeden z tzv. rodinných prechodových obradov je predmetom záujmu príspevkov dvoch autorov – Stanislava Dúžeka a Rastislavy Stoličnej. S. Dúžek si všima svadbu

z etnochreologického hľadiska ako „najobsažnejšiu tanečnú udalosť.“ V základných rysoch charakterizuje tanečnú náplň slovenskej tradičnej svadby. Popri pozitívnom hodnotení výsledkov výskumu posledných desaťročí upozorňuje na absenciu kompletného súpisu svadobných tancov, ale najmä na absenciu ich kritickej analýzy a vyhodnotenia, ktoré by nám umožňovalo presne a zodpovedne zhodnotiť jestvovanie a premeny tradičných svadobných tancov. Z iného uhla pohľadu sleduje svadobný obrad R. Stoličná vo svojom príspevku *Sémantika potravín v svadobnom obrade*. Štúdia otvára okruh troch príspevkov (štúdie R. Stoličnej, V. Feglovej a Z. Profantovej), v ktorých sa kladie dôraz na aspekt funkcie, komunikatívnosti a znakovosti. Autorka v scenári svadobného obradu vyčleňuje štyri fázy a pri každej z nich analyzuje svadobné jedlá a potraviny ako významnú súčasť rituálov a symbolov so širokou škálou magických funkcií, ktoré podľa pravidiel ľudovej viery mali zabezpečiť prosperitu a plodnosť budúcej rodiny.

Príspevok V. Feglovej je dôkazom toho, že výskum obyčajov je od obdobia sformovania vied o ľudovej kultúre stále hlavnou a atraktívnou témou. Pri svojom štúdiu vychádza z tézy, že obyčaje (obrad a rituály) nie sú izolovaným javom ľudovej kultúry, ale tvoria systém kultúrnych tradícií, v ktorom sa zrkadlia hospodárske, ekonomické, sociálne, náboženské a mytologické faktory jednotlivých typov spoločenstiev, resp. spoločností (s. 98). Príspevok V. Feglovej predstavuje zaujímavý pohľad na zmeny súvisiace s uvedenými dimenziami – s kategóriou času, s ekonomickými a hospodárskymi aspektami, s pôsobením ideológie (kresťanstva), s vekovou a rodovou štruktúrou obyvateľstva, s pohlavím a pod.

Pozoruhodným je príspevok Z. Profantovej s poeticky ladeným názvom *Domov sú ruky, na ktorých smieš plakať* (K antropologickým aspektom štúdia domu). Rozvíja obľúbenú tému S. Kovačevičovej – dom a jeho znakovosť. V úvode príspevku autorka cituje známy úryvok z básne Miroslava Válka, čím naznačuje základný cieľ svojho príspevku, ktorý sa nezaobrá iba problematikou domova, domu v materiálnom zmysle ako priestoru na bývanie. Všíma si tri základné antropologické aspekty domu – materiálny, spoločenský a kultúrny. Autorka kladie dôraz na symboliku domova, na znakovosť jednotlivých etáp budovania domu i domova, na praktické úkony v dome a jeho kultové miesta (ohnisko, pec, komín, dvere, okná, prah), ktoré mali podľa ľudovej viery slúžiť na zachovanie a upevnenie jeho primárnych funkcií. Štúdia Zuzany Profantovej tvorivo dopĺňa názory filozofov, religionistov, etnológov, sociológov a antropológov na tento úctyhodný fenomén. Záver príspevku patrí aktuálnej varovnej výzve: „Človek domov potrebuje!“ Výzva pramení zo súčasnej krízy, autorkou označovanej ako „kríza z dostatku,“ ktorá narušá základné funkcie domova vybudované mnohoročnou tradíciou.

Jednou z oblastí, ktoré S. Kovačevičová príkladne spracovala, je tematika sakrálnych stavieb. J. Vářka a A. Plessingerová nie náhodou prispeli do zborníka na počesť S. Kovačevičovej štúdiou *Drevené kostely, kaple a zvonice v Čechách, na Morave a ve Sliezsku*. Cieľom autorov bolo vytvoriť náprotivok jubilantkinej štúdie (*Drevené kostoly na Slovensku*). In: Národopisný vestník československý, 7, 40, 1972, s. 29 – 102), ktorý by ozrejmil daný fenomén v pomeroch Českých krajín. Príspevok je doplnený bohatým obrázkovým materiálom, mapami sakrálnych stavieb a súpisom existujúcich drevených, polodrevených a polohrázdených kostolov v Čechách, na Morave a v Sliezsku na prelome 20. a 21. storočia a taktiež výpočtom tamojších drevených, polodrevených a hrázdených kaplniek.

Leitmotívom ďalšieho bloku štúdií je etnicita a etnická identita, ktorej v poslednom čase venovala pozornosť aj jubilantka. Prvý príspevok A. Divičanovej analyzuje proces akulturačných premien na Slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Autorka nám umožňuje nahliadnuť do Zadunajskej obce Tárnok, kde žije slovenské katolícke obyvateľstvo, pochádzajúce z oblasti západného Slovenska; v porovnaní s inými dedinami si tu slovenská societa vedome chráni zvyky tradičnej slovenskej kultúry.

Podrobuje analýze kontinuálne zachovaný zvyk nosenia Judáša v Tárnoku v troch etapách: 1. opis zvyku – funkcie, priebeh a choreografia 2. genéza textu piesne a naznačenie jeho rozšírenia v európskom a stredoeurópskom kontexte a 3. príčina zachovania zvyku a jeho fungovanie v jazykovo duálnom kultúrnom systéme society. Cenná a zaujímavá je genéza zvyku a jeho zaradenie do kontextu slovanského sveta s naznačením rozdielov a jednotlivých národných špecifik. Autorka vyslovuje tvrdenie, že tradícia Judáša má priame korene so stále živou moravskou tradíciou iba v hypotetickej rovine, lebo sa zatiaľ nepodarilo dokázať moravský pôvod tárnockých obyvateľov.

P. Slavkovský sleduje prejavy etnicity v oblasti materiálnej kultúry a vplyv civilizačných trendov v materiálnej kultúre. Význam týchto zmien zdôrazňuje na príklade slovenských vystáhovalcov na území Maďarska, Rumunska a Juhoslávie v porovnaní s vystáhovalcami do západnej Európy a zámoria.

V štúdiu pod názvom *Vlast' v múzeu?* sa M. Paríková zamýšľa nad kultúrou a etnickou identitou českých a slovenských karpatských Nemcov, ktorí boli v rokoch 1945 – 1947 nedobrovoľne vysídlení zo svojich rodísk a žijú dodnes rozptýlení v rôznych častiach Nemecka. Obráz o nemeckej kultúre vhodne dopĺňa B. Beněš príspevkom o funkciách nemeckého kroja na južnej Morave v rokoch 1918 – 1945.

M. Benža zaraďuje S. Kovačevičovú do skupiny tých odborníkov, ktorí počas svojho života pravidelne obmieňajú témy a po určitom období sa k nim stále vracajú (s.160). Takéto miesto u jubilantky zaujíma téma tradičného ľudového odevu; M. Benža v chronologickom poradí uvádza prácu Pani Kovačevičovej týkajúcu sa ľudového odevu s krátkou charakteristikou, čím veľmi výstižne sumarizuje a hodnotí jednu časť jej zásluhnej práce. V závere zaznievajú z pera odborníka na ľudový odev a jej nasledovníka Mojmiru Benžu hodnoty práce S. Kovačevičovej. Prvou je presadenie komplexného monografického prístupu, druhou, ktorá, žiaľ, nemá pokračovateľov, je snaha o využitie historického prístupu v slovenskej etnológii.

Preferovanou témou jubilantky bolo aj tradičné výtvarné umenie, ktorému sú zasvätené dva záverečné príspevky prezentovaného zborníka. Prvý z nich od K. Čiernej výstižne informuje o fenoméne insitného umenia a jeho základných školách (Hlebinská, Oparická, Uzdinská), pričom podrobne opisuje charakter a vývoj Kovačevičovho insitného maliarstva. O. Danglová zas rozoberá nápisy ako súčasť ornamentov v knihách, na náhrobných kameňoch, na križoch, na domoch, na nábytku, na výzdobe keramiky, nápisy na krasliciach apod., ktoré možno vnímať ako dôležitý prameň etnografickej informácie. Zborník štúdií uzatvára výberová bibliografia S. Kovačevičovej, ktoré opäť vyzdvihuje šírku a prínos jej diela k poznaniu kultúrneho dedičstva vlastného národa, ako i jej podiel na založení a profilácii etnologickej vedy na Slovensku.

Rozmanitosť tematických okruhov predstavených v zborníku *Etnológia a kultúrne dedičstvo* odzrkadľuje náročnosť a obsažnosť práce pani Sone Kovačevičovej. Štúdie sú zároveň aj podnetom a bádateľským impulzom pre pokračovateľov práce významnej osobnosti slovenskej etnografie, ktorá sa zaslúžila o polozenie teoretických a materiálových základov etnografického výskumu.

Katarína Žeňuchová

Sakrale Grundlagen slavischer Literaturen.

Hrsg. von Hans Rothe, Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik, hrsg. v. Peter Thiergen, Bd. 43). München : Verlag Otto Sagner, 2002. 133 s.

V tomto roku mnichovské vydavateľstvo Otto Sagner predstavilo už štyridsiaty tretí zväzok zo série *Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik* v podobe monotematického zborníka venovaného „sakrálnym základom slovanských literatúr.“ Základom tejto publikácie sa stali príspevky piatich renomovaných, predovšetkým nemeckých slavistov – spolupracovníkov Bonnského pracoviska Patristickej komisie pri Akadémii vied Severného Porýnia-Vestfálska v Düsseldorfe, ktoré odznali na 8. dni nemeckých slavistov na jeseň 2001 v Postupimi. V užšom slova zmysle sa príspevky jednotlivých bádateľov venujú sakrálnnej literatúre, respektíve jej podžánrom spojeným určitým spôsobom s liturgiou, predovšetkým pravoslávnu. Vo všeobecnosti sa príspevky venujú trom hlavným témam – liturgickým knihám, Biblii a cirkevným piesňam organicky spojeným do jednoliateho celku.

Úvodná zastrešujúca štúdia je od profesora H. Rotheho (s. 1 – 26), jedného z vedúcich projektu Patristickej komisie, ktorá sa v súčasnosti zaoberá publikovaním kritických a faksimilných vydaní spisov cirkevných otcov v slovanskej tradícii pod názvom *Patristica Slavica* (podrobnosti sa čitateľ môže dozvedieť na internetovej stránke <http://www.akdw.nrw.de/Seiten/Forschung-Patri-Bonn.html>). Rotheho základná téza vychádza z kritiky romantizujúcich predstáv Herdera ako aj Goetheho o pôvode literatúry (či už umeleckého básnictva alebo cirkevného písomníctva) v tzv. ľudovej slovesnosti (*Volksdichtung*), ktoré dominovali 19. storočiu a v 20. storočí sa tejto koncepcii dostalo štátno-ideologickej podpory v Rusku po roku 1917, kde sa ľudová tvorba stávala do ostrého protikladu so sakrálnou literatúrou. Vo svojej analýze tejto premisy a z nej odvodennej problematiky dochádza H. Rothe k dvom dôležitým faktom negujúcim takýto výklad. 1. Ako bolo už viacerými bádateľmi dokázané a potvrdené, prekladová sakrálna literatúra nepredstavuje iba korpus mechanicky preložených textov, ale dokazuje aj tú skutočnosť, že slovanskí prekladatelia zúročili aj vlastné schopnosti a takpovediac pridali aj „niečo navyše“ k už existujúcim textom. 2. Pramenná báza ešte zjavnejšie dokazuje, že duchovná kultúra každého zo slovanských národov načerpala svoju počiatočnú silu predovšetkým z kresťanského písomníctva a iba v menšej miere z ľudovej slovesnosti, ako o tom svedčia mnohé príklady. Druhá skutočnosť autor podopiera detailnou enumeráciou rukopisov pred príchodom kníhtlače, z ktorej vyplýva, že napríklad v Kyjevskej Rusi, t.j. medzi 11. až 13. st. zo 348 dochovaných rukopisov východoslovanskej proveniencie malo 338 liturgický charakter, t.j. 94,6%! Podobná situácia je pozorovateľná u Bulharov, Srbov, Chorvátov, v menšej miere Čechov a Poliakov.

Špeciálnou kapitolou sú biblické knihy uchované v množstve rukopisov. Nástup kníhtlače spolu s reformáciou prispel k masovejšiemu používaniu Biblie a k jej početným prekladom a vydaniam v národných jazykoch.

S konštatovaním Rothého o pozitívnej a stimulujúcej úlohe reformácie v prekladaní Biblie do národných jazykov Čechov, Slovincov, Poliakov, východných Slovanov či Lužických Srbov zaiste možno súhlasiť, avšak voči formulácii „Wo die Reformation nicht durchdrang oder nichts bewegte, bei Kroaten, Serben und Slovaken, kam bis zum 19. Jahrhunderts nichts zustande,” (s. 23) treba vzniesť vážne výhrady v prípade Slovákov. Dané konštatovanie, mimochodom príliš paušálne sformulované, totiž vyznieva v tom zmysle, ako keby reformácia Slovákov v Uhorsku ani nezasiahla. Je pravda, že k prekladu Biblie do slovenčiny došlo v porovnaní s Čechmi či Poliakmi relatívne neskoro, až v 18. storočí, avšak v tomto prípade treba zobrať do úvahy špecifickú jazykovú situáciu slovenských evanjelikov. Historicky sa čeština na dnešnom Slovensku udomáčkuje už v 15. storočí ako jazyk písomnej komunikácie. Neskôr, s príchodom Lutherovej reformácie do Uhorska sa bohoslužobným jazykom ako aj jazykom cirkevnej spisby slovenských evanjelikov stala čeština v podobe, ako ju „kodifikovala” *Bible Kralická*. Paradoxne „zotrvávanie slovenských evanjelikov pri češtine ako obradovom jazyku a isté narušenie jazykovo-historického vývinu na Slovensku smerom k domácejmu jazyku možno vysvetliť nástupom protireformácie v 17. storočí.” (Pozri: Skladaná, J.: *Jazyk slovenských katechizmov zo 16. – 18. storočia*. In: Ján Doruľa, ed. *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu*. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 1997. s. 157 – 167.) Preto sa čeština vo svojej tzv. biblickej podobe stala symbolom viery a zároveň vzdoru voči protireformácii, ktorá sa prispôsobila konkrétnym podmienkam doby a začala využívať domáci jazyk, ktorý už nadobúdala podobu kultúrneho jazykového útvaru, ako to bolo napríklad v prípade vydania spevníka *Cantus Catholici* z roku 1655. Reformácia medzi Slovákami teda nepriniesla porovnateľný vývoj ako u Čechov, Slovincov alebo Poliakov, najmä vďaka špecifickej jazykovej situácii, ktorú spôsobil historický vývoj regiónu. (Podrobnejšie pozri: Doruľa, J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava, Veda 1977. s. 34 – 46, 104 – 110. Idem. *Tri kapitoly zo života slov*. Bratislava, Veda 1993. s. 57 – 71.) Čo sa však základov našej literatúry ako aj literatúr ostatných Slovanov týka, treba dať za pravdu Rothemu, že liturgické texty sa stali fundamentom duchovnej kultúry takmer všetkých Slovanov. Ak chceme toto tvrdenie naplno rešpektovať, „nemáme právo vykladať počiatky našej kultúry na základe *našich* predstáv, ale musíme zobrať na vedomie to, o čom vypovedajú vtedajšie pramene.” (s. 26)

Významnou časťou publikácie je obsiahla štúdia (s. 27 – 76) od popredného nemeckého slavistu N. Trunteho o prehistórii a počiatkoch slovanskej hymnografie. V prvej časti svojej analýzy dospieva k záveru, že od prvopočiatkov bola pre kresťanskú bohoslužbu typická hymnografia a práve ňou sa odlišovala od synagogálnej bohoslužby. Spev v tomto prípade splňal popri oslavnej predovšetkým exegetickú a dogmatickú funkciu. Trunte poukazuje na ten fenomén, že v dôsledku narastania nebiblických textov došlo v priebehu 5. až 6. storočia k vyčleneniu tzv. typikálneho materiálu, ktorý sa stal neskôr základom pre knihy nazývané typikon, resp. synaxarion, zatiaľ čo hymnografický materiál sa vyčlenil to tzv. hymnáríí. V gréckej jazykovej oblasti, Byzancii, sa súbor hymnografických textov od 9. storočia začal nazývať tropologion. V tejto súvislosti Trunte poukazuje na existenciu hymnáríí v gruzínskom písomníctve a predpokladá analogickú situáciu aj v arménskej jazykovej oblasti. Autor poukazuje na určité jazykové paralely prekladu medzi staroslovienskym tropologiom nazývaným *Iljina kniga* a gruzínskym hymnariom *ladgari* a zamýšľa sa nad potrebou či možnosťou využiť napríklad aj gruzínsku písomnú tradíciu, najmä v tých prípadoch, kde chýba akýkoľvek grécky vzor, ktorý by bol sprostredkovaný južnoslovanskými prekladmi. V tejto súvislosti Trunte berie do úvahy tiež možnosť pôvodnej východoslovanskej tvorby v prípade minejí.

Problematike tradície starobulharských hymnien v staroruskom prostredí sa venuje štúdia od D. Christiansovej (s. 77 – 91). Na príklade dvanásťzväzkových novgorodských bohoslužobných minejí (menea) dochádza k záveru, že v prípade liturgických textov týkajúcich sa veľkých sviatkov nedošlo k recepcii starobulharských prekladov, aj keď boli s najväčšou pravdepodobnosťou na Rusi známe, ale sa opieralo o grécke vzory. Najzjavnejšie sa to prejavilo v monastickom prostredí, pre ktoré bol preklad dvanásťzväzkového korpusu minejí životne dôležitý pre liturgické účely. Naopak, hymny na oslavu slovanských apoštolov poukazujú na prenos bulharskej tradície na Rus.

Zborník uzatvárajú dva príspevky. V. Springfield Tomelleri sa zamýšľa nad tzv. *Gennadijevskou Bibliou* (1499) a jej dôležitosťou pre slovanskú filológiu (s. 93 – 106). Toto dielo sa pokladá za základ ruskej biblickej tradície a autor podáva prehľad štruktúry textu a jeho edícií, v jazykovej analýze upozorňuje na niektoré zdroje jej prekladu. Tomelleri taktiež poukazuje na fakt, že bude nevyhnutné

zrealizovať prvé kritické vydanie tejto dôležitej pamiatky ruského písomníctva, aby sa mohlo pristúpiť k ďalšiemu podrobnejšiemu výskumu. D. Stern podáva zhustený výklad pôvodu a rozšírenia *cantiones* a kancónálov vo východoslovenskej piesňovej tradícii v 16. – 19. storočí, ktoré predstavujú jedinečný prameň predstáv o ľudovej zbožnosti ako aj o kultúre všedného dňa u východných Slovanov v 17. – 19. st. (s. 107 – 133). Poukazuje na dôležité impulzy, ktoré vyšli z poľského katolíckeho prostredia a na význam ukrajinskej a bieloruskej tradície v sprostredkovaní tejto piesňovej tradície v Rusku. Dôležitou črtou tejto piesňovej tvorby je jazyk, ktorý predstavuje tzv. „prosta mova“, t.j. *Bildungssprache* pravoslávnych duchovných u „Ruténov“. V tejto súvislosti poukazuje aj na výskyt tohto fenoménu u gréckokatolíckych Slovákov a Rusínov v Uhorsku. Štúdiu dopĺňa, aj keď, ako sám autor podotýka, sotva kompletný zoznam 345 východoslovenských kancónálov (s. 119 – 133).

Predkladaný zborník patrí k dôležitým príspevkom o koreňoch slovanských literatúr a v detaile prináša pozoruhodné a objavné poznatky o liturgickej spisbe a náboženskej piesňovej tvorbe v slovanskom prostredí byzantského spoločenstva.

Marek Klatý

KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny.

Bratislava, Vydavateľstvo Univerzity Komenského 2002. 249 s.

Disciplína, ktorá sa zameriava na výskum dejín spisovnej slovenčiny, má svoje vlastné dejiny a tak ako samotná spisovná slovenčina vo svojom formovaní prešla rozličnými obdobiami a vyvíjala sa nielen v závislosti od charakteru a stupňa vedeckého poznania, ale aj v závislosti od meniacich sa politických a spoločenských podmienok. Tento odbor azda viac ako ostatné čiastkové lingvistické disciplíny musí svoj predmet skúmania – konštituovanie a vývoj spisovnej formy národného jazyka a jej kodifikácii – chápať v širokých domáciach i zahraničných spoločenských a politických súvislostiach, ich vývinu a dobového odborného hodnotenia.

Aj keď ide o odbor, ktorého vývin je kontinuálny a historicky (v zmysle pojmu syntetické dejiny spisovnej slovenčiny) pokrýva formovanie kultúrnej a neskôr spisovnej slovenčiny na širokom časovom priestore – od 9. storočia až po súčasnosť – nie všetky kapitoly dejín nášho spisovného jazyka boli, resp. mohli byť v minulosti v rovnakej miere predmetom vedeckého záujmu. Možno práve preto sme v posledných rokoch svedkami toho, že okrem tém, ktorým bola venovaná veľká pozornosť už v skorších obdobiach (staroslovenčina, predspisovná slovenčina, bernolákovské a štúrovské, resp. reformné obdobie), sa do pozornosti dostávajú tie témy a obdobia, ktoré boli doteraz spracúvané len čiastkovo, resp. nesystémovo a niektoré skutočne len sporadicky (biblická slovenčina, matičné a martinské obdobie, osobnosti ako Samo Czambel, Henrich Bartek, povojnové obdobie, téma purizmu a čechoslovakizmu a pod.). Je len prirodzené, že so vznikom nových čiastkových prác z oblasti najmä novších dejín spisovnej slovenčiny sa začínala pociťovať absencia uceleného spracovania vývinu spisovného jazyka v 20. storočí a tiež nového aktuálneho monografického diela ako syntetického východiska k ďalšiemu rozvoju disciplíny. Snáď reakciou aj na tento nedostatok bolo vydanie nových prác – Kačala, J.: *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava 1998, Kačala, J. – Krajčovič, R.: *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*. Bratislava 2001 a predovšetkým najnovšia monografia Krajčovič, R. – Žigo, P.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava 2002. Koncipovaniu tejto monografie – učebnice, ktorá je predovšetkým určená študentom slovenčiny na Filozofickej fakulte UK, predchádzali vydania vysokoškolskej textovej príručky *Dejiny spisovnej slovenčiny. Študijná príručka a texty* (1990, 1994, 1996) a *Príručky k dejinám spisovnej slovenčiny* (1999) od tých istých autorov so slovníkom základných pojmov a osobností.

Ak sme povedali, že kniha reaguje na novšie práce rozširujúce poznanie v oblasti disciplíny, neznamená to, že nenadväzuje na už vypracované a ustálené základy vytvorené staršími prácami. Predovšetkým to boli Paulinyho práce k dejinám spisovnej slovenčiny – *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1948, 1966 a 1971) a *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (1983), ďalej *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974) od V. Blanára, E. Jónu a J. Ružičku a ďalšie monografické diela spracúvajúce vybrané úseky či osobnosti dejín spisovnej slovenčiny.

Už tradične sa autori opierajú o zaužívanú periodizáciu, ktorá rozlišuje rané obdobie (do roku 1000 – obdobie Veľkej Moravy), predspisovné obdobie – s delením na staršie a mladšie (do roku 1787) a napo-

kon obdobie spisovné, ktoré sa začína prvou kodifikáciou bernolákovskej slovenčiny roku 1787, štúrovským obdobím (1943 – 1852) a pokračuje obdobím reformným (od roku 1852), maticným datovaným založením a zánikom Matice slovenskej (1863 – 1875) a martinským (1875 – 1918). V dvadsiatom storočí sa vyčleňuje len obdobie medzivojnové (1918 – 1940) a od roku 1945 sa hovorí o období súčasnom. Inú periodizáciu obdobia druhej polovice 19. storočia a prvej polovice 20. storočia použil napr. J. Kačala v štúdiu *Martinská a maticná norma spisovného jazyka* (Slovenská reč, 65, 2000, č. 4, s. 193 – 202), kde za martinské obdobie považuje obdobie rokov 1860 – 1914, prípadne 1918 a maticným obdobím nazýva obdobie po znovuoťvorení Matice slovenskej v roku 1919 do vydania nových *Pravidiel slovenského pravopisu* v roku 1940, prípadne do skončenia 2. svetovej vojny v roku 1945. Avšak práca určená študentom slovakistiky na Pedagogickej fakulte UK – Kačala, J. – Krajčovič, R.: *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny* (Bratislava 2001) – kde obdobie 19. storočia spracoval prof. R. Krajčovič, sa vracia k pôvodnej periodizácii.

Uvedenej periodizácii zodpovedá aj členenie učebnice na kapitoly, pričom časti spracúvajúce ranné a predpisovné obdobie, ako aj obdobie bernolákovské napísal Rudolf Krajčovič a obdobie od štúrovskej kodifikácie až po súčasnosť spracoval Pavol Žigo. Obaja autori rozšírili doterajšie charakteristiky sledovaných období o nové súvislosti a poznatky čerpajúc jednak z vlastných prác a výskumov, ako aj z najnovších prác iných autorov spracúvajúcich čiastočne niektoré témy z oblasti dejín spisovnej slovenčiny a jej historických variantov.

V predpisovnom období (a v ranom období) sa autor R. Krajčovič pri výklade charakteru historických variantov slovenčiny v jej „bežnej“ i „kultivovanej podobe“ opiera o spoločensko-historické súvislosti a fakty (kontakty s inými etnikami a sťahovanie etník, zmeny v náboženskom živote, postupný ústup predkresťanských kultúr a nástup kresťanstva, tiež zmeny v celkovom postavení a hospodárskom význame slovenského územia v rámci Uhorska atď.) a dopĺňa ho množstvom dokladov etymologicky interpretovaných toponým a ukážkami z cirkevnej i svetskej literatúry, ale aj administratívnej a epištolárnej spisby staršieho a najmä mladšieho obdobia, ako aj ľudovej slovesnosti.

Spracovanie dejín slovenčiny predpisovného (a bernolákovského) obdobia – teda od „procesu uedomovovania si osobitnej staroslovenskej etnicity starých Slovákov“ až po „formovanie novodobého slovenského národa“ – svedčí o širokej rozhľadenosti a odbornej historicko-jazykovednej erudovanosti autora, ktorý problematike vývinu slovenčiny v predpisovnom i staršom spisovnom období a „dejinám jazykovej kultúry“ venoval veľkú časť svojej vedeckej práce.

Časť spracúvajúca spisovné obdobie štúrovskej kodifikácie a jej postupného vývinu cez kodifikáciu reformnú (tzv. hodžovsko-hattalovskú), Czamblovu kodifikačnú prácu až po prvé vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* v medzivojnovom (1931, 1939, 1940) a povojnovom období neprináša len analýzu samotných kodifikovaných pravidiel a úprav, ale obohacuje tieto etapy vlastného vývinu spisovnej slovenčiny o množstvo faktov a údajov, ktoré na poli spoločensko-politickom a kultúrnom sprevádzali, ovplyvňovali a v mnohom motivovali postupné smerovanie kodifikácií až k dnešnej podobe spisovnej slovenčiny. Podstatne rozsahom i obsahom rozširuje zapracovanie problému vzniku a charakteru hodžovsko-hattalovskej pravopisnej reformy, kultúrnych, jazykovedných i jazykových procesov maticného a martinského obdobia a najmä doteraz len v čiastkových štúdiách spracované udalosti a zmeny týkajúce sa troch rôznych vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931, 1939, 1940), a v súvislosti s nimi i spoločenskej a kultúrnej situácie poznačenej myšlienkami „čechoslovakizmu“ a „purizmu“ v medzivojnovom období a jeho kľúčovým osobnostiam, do syntetického monografického diela o dejinách spisovnej slovenčiny. Väčšia pozornosť sa tu venuje aj iným, menším pokusom o čiastkové úpravy spisovnej slovenčiny (Bajza, Radlinský, Godra a i.). Prínosom pri týchto výkladoch je tiež fakt, že autor opiera svoj výklad o množstvo údajov a dokumentov pochádzajúcich z pramenného materiálu, odborných prác a publicistických článkov a zachovanej korešpondencie osobností jazykovedného i širšieho kultúrneho diania.

Zaujímavou pomôckou pre študentov sú aj záverečné časti jednotlivých kapitol (z predpisovného i spisovného obdobia), ktoré prinášajú stručné charakteristiky najvýznamnejších osobností a ich diela toho ktorého obdobia.

Podrobnejšie spracovanie by si žiadalo len posledné, povojnové (súčasnú) obdobie vývinu spisovnej slovenčiny (najmä obdobie druhej polovice 20. storočia). Z hľadiska objektívneho historického zhodnotenia a komplexnej interpretácie sú práve najnovšie dejiny akéhokoľvek predmetu najkritickejšími a problematickými obdobiami. Podobne aj v dejinách spisovného jazyka je interpretácia najnovšieho obdobia jeho vývinu, ktoré je bezprostredne späté s jeho súčasným stavom, podriadená osobnému postoju a chápaniu postavenia, podoby a funkcií spisovného jazyka samotným autorom, preto je prirodzená snaha o pomerne skrátený a výberový postup pri jeho zaradení do syntetického diela. Neznamená to však, že nie je predmetom

čiasťkových prác a štúdií, často odchodných a odporujúcich si v mnohých hodnoteniach a záveroch, ktoré sú nevyhnutné pre postupné objektívne odhalenie skutočného stavu a vývinu. Na väčšom priestore sa podrobnejšie tejto etape venuje práve Ján Kačala v dielach *Spisovná slovenčina v 20. storočí* (Bratislava 1998), a *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny* (Bratislava 2001 – v spoluautorstve s R. Krajčovičom) a jeho názory by mohli viesť k akémusi základnému východisku pre širšiu diskusiu a komplexné i objektívne zhodnotenie.

Ak sme na začiatku spomínali, že sa predmet výskumu dejín spisovnej slovenčiny v tejto najnovšej a zatiaľ najrozsiahlejšej monografii rozširuje a dopĺňa o doteraz menej spracované témy a obdobia, neznamená to, že viac takýchto nepreskúmaných a neznámych miest v dejinách spisovnej slovenčiny nie je. Za mnohé by sme radi pripomenuli aspoň tie, ktorých „nepoznanie“ pociťujeme ako brzdu alebo prekážku v ďalšom poznaní dejín jazyka na pozadí najnovších trendov moderného jazykovedného skúmania.

V prvom rade by sme na tomto mieste chceli načrtnúť úvahu o tradične sa už vyskytujúcej disproporcii v predmetnom zameraní tejto disciplíny v porovnaní predpisovného a spisovného obdobia spisovnej slovenčiny. Tak ako sa spracúvanie predmetu dejín spisovného jazyka v predpisovnom období zameriava na podobu a charakter slovenčiny v jej „kultivovanej“ i „bežnej“ forme, a teda sa opiera o rôzne slovesné formy a útvary (umelecká i cirkevná produkcia, administratívno-právna spisba i ľudová slovesnosť), v spisovnom období sa predmet zužuje na formovanie spisovného jazyka v procese meniacich sa kodifikácií a jeho východiskom sa stávajú najmä diela odborné (jazykovedné), príp. umelecká literárna tvorba a publicistická produkcia. V slovenskej historicko-lingvistickej literatúre chýbajú výskumy a analýzy napr. administratívno-právnych dokumentov, mestských kroník či úradných alebo súkromných listov po roku 1787, a najmä v 19. storočí (domnievame sa, že práve v týchto útvaroch sa najživšie odráža podoba a formovanie reálneho jazyka v jeho „bežnej“ forme), ktoré by nám priblížili proces postupného prenikania, uplatňovania a ušľachťovania prvých (a vari najmä tých neskorších – reformnej a martinskej) kodifikácií spisovnej slovenčiny v širšom okruhu písomnej a tiež ústnej komunikácie v jednotlivých regiónoch Slovenska. Dejiny spisovnej slovenčiny sa v spisovnom období zameriavajú už viac menej len na slovenčinu v jej „kultivovanej“ forme a tak sú to viac dejiny „spisovnej“ a už menej „slovenčiny“.

Ešte by sme chceli spomenúť na tomto mieste aj tému konfrontačných dejín spisovného jazyka, ktorá sa tiež v našej odbornej slovakistickej literatúre otvára len sporadicky. Pritom konfrontácia vývinu kultivovanej formy slovenčiny a neskôr vývinu a zmien jej kodifikácií s inými slovanskými i neslovanskými (maďarským, nemeckým a pod.) spisovnými jazykmi, ktoré mali bezprostredný vplyv na vývin slovenskej jazykovej situácie v dejinách, by mohla priniesť nové poznatky o príčinách a motíváciách istých javov a procesov, ako aj o všeobecných zákonitostiach jazykového vývinu.

Každá práca určená svojím obsahom slúžiť ako vysokoškolská učebnica musí nevyhnutne siahnuť po istom výbere informácií a zjednodušenej interpretácii, aby bola prístupná a zrozumiteľná svojim prvotným adresátom – študentom daného odboru. No neznamená to, že nemôže byť zároveň prínosom k rozvoju samotnej vedeckej disciplíny. Aj táto učebnica dejín spisovnej slovenčiny, ktorá je nepochybne vítaná a potrebná pri súčasnom nedostatku aktuálnej odbornej študijnej literatúry, môže zároveň slúžiť ako inšpiratívny základ pre ďalší rozvoj samotnej disciplíny tak v jej čiastkových otázkach, ako aj pre možnú syntetickú a vedeckú (akademickú) monografiu dejín spisovnej slovenčiny.

Gabriela Múcsková

Jazykovedná rusistika na počátku nového tisíciletí

Editor: Jiří Gazda. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2002. 233 s.

Pri príležitosti nedožitých osemdesiatich narodenín významného predstaviteľa českej rusistiky a slavistiky profesora Romana Mrázka sa konala koncom novembra 2001 na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne konferencia pod názvom *Jazykovedná rusistika na počátku nového tisíciletí*. O záujme o toto podujatie svedčí početná účasť referentov nielen z Česka, ale aj zo susedného Slovenska, Poľska, Ruska a Rakúska. Príspevky z tejto konferencie boli uverejnené v rovnomennom zborníku.

Zborník obsahuje 30 štúdií rôzneho tematického zamerania (od hodnotiacich cez historizujúce až po súčasné konfrontačné), týkajúce sa všetkých jazykových rovin, no priamo korešpondujúce so širokými záujmami prof. Mrázka. V našom príspevku sa dotkneme len niektorých z nich.

V úvode zborníka sa môžeme v krátkosti oboznámiť s bohatou vedeckou a pedagogickou činnosťou prof. Mrázka v podaní A. Brandnera. O perspektívach rusistiky ako vedeckej a pedagogickej disciplíny, ktorá po posledných rokoch útlmu zaznamenala oživenie v podobe zvýšeného záujmu zo strany študentov, ale aj lexikografov a autorov rôznych učebníc a skript, informuje v príspevku *Česká jazykovědná rusistika na přelomu tisíciletí* S. Žažka, ktorý okrem iného poukazuje na nevyhnutnosť spolupráce s ruskými lingvistami, ale nabáda aj k zintenzívneniu neformálnych kontaktov so slovenskými rusistami.

Slovensko na tejto konferencii reprezentovali rusisti s bohatými pedagogickými skúsenosťami. J. Svetlík v príspevku *К прошлому и будущему сопоставительного изучения русского и словацкого языков* podáva chronologický prehľad vývinu rusistiky na Slovensku, pri zrode ktorej stáli dve významné osobnosti ruskej lingvistiky (prof. V. A. Pogorielov a prof. A. V. Isačenko), ktoré po sebe zanechali kvalitných nasledovníkov. Perspektívy do budúcnosti vidí autor v pokračovaní tradície, a predovšetkým v tvorbe slovníkov, učebníc a v porovnávacom rusko-slovenskom výskume. Komparatívny charakter má príspevok M. Jankovičovej *Минималне фраземы в рустине а словенчине*. Autorka poukazuje na rozdielnú interpretáciu termínu minimálna fráza v ruskej a slovenskej frazeologickej literatúre. V súvislosti s problematikou identifikáciou minimálnych frázem autorka vyčleňuje konštrukčné typy, podľa ktorých sú tvorené minimálne frázy v ruštine a slovenčine, so zreteľom na ich zhodné a rozdielne konštrukčné vlastnosti.

Z ruských príspevkov zaujala štúdia G. Morozovovej *Некоторые наблюдения над колебанием удадения у существительных мужского рода*, zaoberajúca sa variantnými podobami typu *заговёр – згвор, договёр – дгвор, фундамјнт – фундһмент, скульптһр – скһльптор* a pod., no žiaľ bez pokusu hlbšie osvetliť tendenciu presúvať prízvuk z konca slova bližšie k jeho začiatku, a príspevok G. Mironovovej, traktujúci rôzne chápania jazyka v dejinách lingvistiky 19. – 20. storočia.

Dva poľské príspevky sú zamerané vyslovene konfrontačne. A. Charciarek (*К вопросу о лексическом выражении вежливости в польском и русском языках*) sa zaoberá porovnávaním lexikálneho vyjadrenia úctivosti v poľštine a ruštine a K. Kusaľ otázkami obsahu a princípov spracovania rusko-poľského slovníka medzijazykovej homonymie.

Z domácich príspevkov by sme chceli upozorniť na štúdiu A. Brandnera *К одному случаю развития назального согласного в рустине а чештине*. Autor vychádza z konštatovania, že súčasné štúdium filologických odborov, zamerané viac-menej na pragmatické a komunikatívne aspekty tohto štúdia, zužuje priestor pre historické lingvistické disciplíny, ktoré boli srdcovou záležitosťou prof. Mrázka. Význam a možnosti využitia poznatkov z historického vývoja jazyka v prednáškach a seminároch zo súčasného ruského jazyka ilustruje na prípade náslovných zoskupení v ruštine a češtine, konkrétne praslovanskej skupiny *ob-+v-* a jej osudov vo vývoji súčasnej ruštiny a češtiny. Predstavuje repertoár asi 15 slovných základov, ktoré mali pôvodne v násloví spoluhlásku *v-* prefigovanú predponou *ob-*, typu: **ob-val, ob-velk/volk, ob-ver/vor* a pod. a uvádza zaujímavé, najmä pre študenta, etymológie takých českých slov ako *balit, vitaj*, resp. rus. *облачить, обет, обетованный* a pod. Vyslovuje názor, že historický komentár k preberaným jazykovým javom by mal oživovať teoretické výklady a zároveň sledovať aj praktické ciele.

R. Grenarová v príspevku *Русские протейскы českých ustálených прировнání se словом черт* konštatuje (v súlade s Bečkom) ustálenosť a významovú a formálnu viazanosť prirovnání, ako aj skutočnosť, že intenzita prirovnania býva ovplyvňovaná výberom slov, citovou expresivitou a používaním synonym. Prirovnania so slovom *čert* sú rovnako frekventované v češtine, ako aj v ruštine a sú využívané používateľmi jazyka bez ohľadu na ich vierovyznanie. Expresivita prirovnání sa pohybuje na škále od nadšenia, sympatie až po kategorický nesúhlas. Porovnávané ruské prirovnania majú analogické české varianty s výnimkou prirovnania *как у черта на куличках – být někde jako na ztracené vartě*.

Zaujímavý je aj príspevok B. Rudincovej *Процессы универбизации в современном русском языке*, v ktorom autorka konštatuje, že veľké zmeny, ktoré nastali v 80. – 90. rokoch 20. stor. v strednej a východnej Európe našli svoj špecifický odraz aj v spisovných jazykoch tejto oblasti. Na ruskom a českom materiáli ukazuje, ako jedna zo základných vývinových tendencií lexiky smerujúca ku kondenzácii pomenovaní a v literatúre nazývaná univerbizáciou (termín A. V. Isačenka), nachádza v súčasnosti široké uplatnenie najmä v oblasti derivácie a abreviácie (popri komparácii a substantivizácii adjektív). Tieto slovotvorné postupy sú typické najmä pre hovorový štýl (poukazuje na neobyčajnú produktivnosť sufixov *-ик, -ка*). Špecifickou črtou univerbizácie v podobe hláskovej abreviácie je nielen lexikalizácia abreviatúr, ale aj ich schopnosť byť odvodzujúcim základom pre nové pomenovania. Tieto procesy ilustruje zaujímavým vlastným excerpčným materiálom.

Zborník svojím obsahom i vedeckou úrovňou príspevkov je dôstojným uctením si pamiatky veľkého českého rusistu a slavistu, a treba dodať, že aj oddaného priateľa Slovenska.

Tatiana Grigorjanová

Serbščina.

Ved. red. H. Faska. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998. 338 s.

Ako štvrtý zväzok významného projektu Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky *Súčasná zmeny v slovanských jazykoch* vyšiel zborník štúdií o lužickej srbčine. Vydal ho Ústav poľskej filológie na Univerzite v Opole (1998). Zborník pozostáva zo šiestich tematických celkov, v ktorých prevládajú sociolingvisticke otázky založené na kultúrohistorickom pozadí. Jednotlivé celky zborníka sú skĺbené tak, že svojou štruktúrou vytvárajú ucelenú monografiu o jazykovej situácii Lužických Srbov v druhej polovici 20. storočia.

V prvom úvodnom celku pod všeobecným názvom *Zawod* (s. 13 – 22) sa vedúci redaktor publikácie H. Faska sa zaoberá najmä terminologickými otázkami. Termín „serbščina“ sa prvý raz objavil až v roku 1866 (Pful) a v dolnej lužičtine až v roku 1961 (Šwjela). Nemci používali vždy termín „Wendisch“, len po roku 1945 používali oficiálne „Sorbisch“. Sami Lužickí Srbi hovorili o svojom, srbskom jazyku. V tomto názve sa odráža starý kmeňový názov „Sorbi“ alebo „Surbi“, ktorý je známy už z Fredegarovej kroniky z roku 631. Toto etnonymum sa zachovalo v tvare „Serbja“ resp. „Serby“ dodnes a používa sa aj pre potomkov ďalších slovanských kmeňov, nielen Srbov.

Jazykovú oblasť lužickej srbčiny hodnotí H. Faska ako značne diferencovanú. Tvoria ju skupina hornolužických nárečí na juhu a skupina dolnolužických nárečí na severe s pásom prechodných nárečí medzi nimi, ako aj skupina východolužických nárečí. Rozdiely medzi jednotlivými nárečiami sú niekedy značné a veľmi zjednodušene sa dá povedať, že dolná lužičtina je príbuznejšia poľštine a horná lužičtina češtine. Jazykovedci si až do 20. storočia boli vedomí toho, že ide o jeden jazyk, ktorý však z politicko-ekonomických a kultúrno-historických príčin vytvoril dve spisovné formy. Jednotnosť lužickej srbčiny prvý vedecky zdôvodnil Ruský slavista L. V. Ščerba. (1915), ale v rovnakom čase sa u poľských jazykovedcov začína presadzovať termín „lužické jazyky“. Bola to reakcia na tézu o dvoch lužických národnostiach, čo má napokon i svoje historické opodstatnenie. Tu treba zdôrazniť, že problém etnickej jednoty alebo dichotómie Lužických Srbov nie je problém lingvistický, ale je to otázka etnosociálna. S postupujúcou germanizáciou počet Lužických Srbov klesal a podľa sondážnych etnosociologických výskumov Institutu za serbski ludospyt z roku 1987 žije v obidvoch Lužiciach spolu približne 67 000 ľudí, ktorí sa hlásia sa k tejto národnosti.

V druhom celku pod súhrnným názvom *Prawniski a socialni status serbsčiny* (s. 23 – 73) rozoberá L. Ela. právne a sociálne otázky lužickej srbčiny. „Útrpné národnostné právo“ (Kloss) a od roku 1933 priame represie a zákaz akýchkoľvek prejavov národnopolitického a kultúrneho života menšiny tak v Sasku, ako aj v Brandembursku, vystriedali po roku 1945 priaznivé podmienky pre rozvoj Lužických Srbov. Obidve Lužice pripadli NDR a Domowina, ako hlavná národná organizácia, začala úzko spolupracovať so SED. (Nie preto, že by bola s ňou ideologicky totožná, ale pre svoje antifasistické zmýšľanie a zo sympatií k slovanským osloboditeľom.) Krajinský snem v Sasku schválil v marci 1948 *Zákon o zachovaní práv srbskej národnosti*, ktorý nebol dodnes prekonaný. Vznikli potrebné organizácie a inštitúcie (Štátny súbor srbskej ľudovej kultúry, Ústav srbskej etnológie pri Akadémii vied NDR, Sorbistický ústav na univerzite v Lipsku, školy pre vzdelávanie dospelých v Minakale a Dešanku, rozhlasová redakcia, Srbské národné divadlo) a vychádzali viaceré časopisy. A tak sa na začiatku 50. rokov okrem samozrejme práva na používanie jazyka vo všetkých sférach privátnej komunikácie zabezpečilo aj štúdium tohto jazyka na základných a vyšších školách, právo na používanie jazyka na verejných úradných rokovaniach, v umeleckej tvorbe, literatúre i v médiách, výchova nových učiteľov v rodnom jazyku a jeho vedecký výskum. Vytýčilo sa hlavné politické heslo: „Lužica bude dvojazyčná“. Na konci 50. rokov sa však situácia podstatne zmenila v dôsledku etnodemografických zmien v oblastiach Lužice (pohybom obyvateľstva prílivom vojnových utečencov a presídencov, industrializáciou i kolektivizáciou).

Najvýznamnejšiu úlohu pri zachovaní funkcií lužickej srbčiny zohralo školstvo. Už v roku 1946 vznikol v Radwore učiteľský ústav a o rok neskôr v Budyšine *Srbská vyššia škola*. Mnoho detí navštevovalo po vojne lužickosrbské gymnáziá v Čechách (Varnsdorf a Česká Lípa) a od roku 1948 vychádzal časopis *Serbska šula*. Začali vychádzať noviny *Nowa doba*. Oficiálne boli zavedené dvojazyčné názvy a nápisy. Od roku 1968 neboli prijaté žiadne nové „jazykové“ zákony. V roku 1989 bolo takých zákonov schválených 15 a podľa dohody o prístupe NDR k NSR mali byť všetky zohľadnené. Článok 35 Dohody hovorí, že Lužickí Srbi majú právo na slobodné vyjadrenie svojho vzťahu k národnosti a kultúre, na zachovanie jazyka, kultúry a tradícií a že sa zachovávajú kompetencie medzi spolkovou republikou a krajinami (vrátane platnosti všetkých zákonov z čias NDR). Zaručuje sa právo na výučbu jazyka v predškolských aj školských zariadeniach a školách pre dospelých. I ďalšie zákony sa dotýkajú života Lužických Srbov. Nedostatočne je však riešená ochrana (len vo

federálnej ústave sa všeobecne hovorí, že akákoľvek diskriminácia „podľa pôvodu, rasy, domoviny, viery alebo svetonázoru“ je zakázaná). Lužickosrbský jazyk sa strácal z mnohých sfér života krajiny (pošta, železnice, administratíva, dvojazyčné názvy, ekonomika).

Národné školstvo sa v dobách NDR rozvíjalo. Komunikácia v lužickej srbčine však nebola primeraná novým potrebám a možnostiam, a tak sa začalo diskutovať o zmysle národného školstva. Roku 1962 došlo k odstráneniu lužickej srbčiny ako vyučovacieho predmetu v prírodovedných predmetoch, objem výučby v materinskom jazyku sa tak znížil. Napriek všetkým nedostatkom lužickosrbské školstvo zásadnou mierou prispelo k tomu, že v Lužiciach sa jazyk zachoval ako materinský jazyk. V roku 1991 boli prijaté nové školské zákony v oboch krajinách, ale úroveň z čias NDR sa už nedosiahla. Počet žiakov sa znížil na 4.000 až 4.500. Najlepšia znalosť jazyka je v tzv. katolíckych obciach v Hornej Lužici. Počet žiakov so znalosťami materinského jazyka však klesá.

M. Wałda si v štúdiu o lužickosrbskom jazyku v cirkvi a v náboženskom živote (s. 58 – 67) všima nepochybne veľkých zásluh cirkví na národnom živote tohto malého národa, ale vidí aj ich veľkú zodpovednosť za jeho neblahý vývoj. Lebo nemecký štát mal vždy eminentný záujem germanizovať Lužických Srbov, a tak robili aj obidve veľké cirkvi. Cirkev mala v rukách základné školstvo, a tak aj obsah výučby. Keďže v minulosti bol jazyk ešte značne rozšírený najmä na vidieku, museli cirkvi vo svojej pastoračnej činnosti používať jazyk ľudu a tak, hoci nepriamo a paradoxne, vplývať na jeho zdokonaľovanie, normalizáciu, kodifikáciu a celkový rozvoj. Najmä v Dolnej Lužici išlo cirkvi o úplné zničenie lužickej srbčiny. A už v 19. st. sa v celom kraji kázalo len po nemecky, hoci niektoré osady boli takmer čisto lužickosrbské.

Lepšie postavenie mali evanjelici v Sasku, kde im prítomnosť katolíkov umožňovala vydávať konkurenčnú náboženskú literatúru. V roku 1949 vznikla dokonca Srbská superintendentúra v Budyšine, ale srbský superintendent bol podriadený nemeckému. V trojuholníku miest Budyšin (Bautzen) – Kamjenc (Kamenz) – Wojerecy (Hoyerswerda) majú v 8 osadách konfesijnú väčšinu katolíci. Tu je užická srbčina živým komunikačným médiom v rodine a v živote dediny. Cirkevno-administratívne patria do Meissenského biskupstva (slov. Miešno; Meissen), od roku 1921 so sídlom v Budyšine. Katolicizmus tu treba chápať ako národnoidentifikačný prvok. Keďže okolo žili buď evanjelici alebo Nemci, nedochádzalo ani ku zmiešaným manželstvám. Prispelo k tomu to, že kraj je poľnohospodársky a bez priemyslu, a teda bez nemeckých imigrantov.

O vydavateľskej činnosti u Lužických Srbov píše F. Šěn (s. 67 – 71). Už roku 1574 vyšla prvá lužickosrbská kniha – Mollerov katechizmus v dolnolužickej srbčine a v roku 1595 aj Warichiov katechizmus v hornolužickej srbčine. Následne vychádzali v Dolnej Lužici desiatky kníh náboženského charakteru, ktoré dala však vrchnosť roku 1667 zničiť. Až na pár príležitostných básní išlo až do konca 18. stor. len o náboženskú literatúru. Významným predelom bolo založenie Lužickosrbskej matice (*Maćica Serbska*) v roku 1847, ktorá začala vydávať spisy pre ľud. Roku 1851 vzniklo Smolerovo kníhkupectvo a vydavateľstvo v Budyšine a roku 1875 aj vlastná tlačiareň. Napriek relatívne bohatej vydavateľskej činnosti, najčítanejšími, a teda aj najvydávanjšími knihami boli kalendáre – *Předženak* (evanjelici v Hornej Lužici), *Pratyja* (evanjelici v Dolnej Lužici) a *Krajan* (katolíci). Roku 1937 fašisti zakázali vydávanie lužickosrbskej literatúry, ktoré v roku 1941 ustalo celkom. Opäť sa knihy a kalendáre začali vydávať až roku 1947 v obnovej *Domowiny*. Roku 1952 bola v Budyšine otvorená pobočka berlínskeho vydavateľstva Neues Leben, ktoré vydávalo detské časopisy *Plomjo/Plomje* a *Chorhoj měra*. Vo veľkých nákladoch sa vydávali učebnice pre nové školy; celkom po roku 1945 vyšlo 1100 školských učebníc. Roku 1958 sa všetky vydavateľstvá zlúčili do Ludoweho nakladníctva Domowiny, v ktorom vychádzali diela klasikov lužickosrbskej literatúry (Handrij Zejler, Jakub Bart-Ćišinski, potom Jurij Brězan, Marija Młynkowa), antológie, odborná literatúra, napr. *Prawopisny słownik* M. Völkela. Takúto literatúru tlačil najmä *Institut za serbski ludospyt* (od 1992 len Serbski institut). V 60. rokoch malo *Kolo přechelow serbskeje knihi* až 1500 abonentov (roku 1994 bolo, žiaľ, rozpustené). Od roku 1990 sme svedkami pomalého upadania vydavateľskej činnosti, dokonca aj obľúbených kalendárov. Kým v roku 1987 vyšla *Serbska protyja* a *Serbska pratyja* spolu v 5730 exemplároch, v roku 1993 to bolo už len 2520 exemplárov.

V tretej časti monografie pod názvom *Etnosociolinguistická situácia srbčiny* (s. 73 – 120) etnolingvistikú a sociolingvistikú situácii lužickej srbčiny rozoberá L. El a (s. 73 – 88). Jazyk je podľa neho stále najvýraznejším etnodiferenčným i integrujúcim znakom. Bez znalosti jazyka by bolo lužickosrbské národné povedomie len folklorizmom. Táto tendencia po roku 1990 ešte zosilnela. V Lužiciach dnes vládne stopercentná dvojazyčnosť. Je však asymetrická; obidva jazyky ovládajú Lužickí Srbi, nie Nemci. Ale ani sami Lužickí Srbi nevyužívajú všetky možnosti používať na verejnosti svoj jazyk, ani tam, kde je to možné. V posledných rokoch sa silnejšie prejavujú materiálne aj ideologické aspekty tohto problému. Obce nemajú finančné prostriedky na dôležitejšie veci, ako sú napr. dvojazyčné nápisy. Ani vzťah Nemcov k používaniu lužickej srbčiny nie je priaznivý.

Vo štvrtom súbore statí pod záhlavím *Serbščina we wšědnym žiwjenju* (s. 89 – 125) sa rozoberá používanie lužickej srbčiny vo všednom živote. I. Kellero wa sa zaoberá lužickosrbským jazykom v srbských a národnostne zmiešaných rodinách (s. 89 – 94) vysvetľuje, ako sa zmiešané manželstvá stali germanizujúcim prvkom. V mnohých obciach až do druhej vojny bola srbčina hlavným a v rodinách často výlučným komunikačným prostriedkom. Ku zmiešaným manželstvám dochádzalo najmä v Dolnej Lužici a v evanjelickej časti Hornej Lužice, lebo im nebránili konfesijné prekážky. Situácia sa zhoršila po vojne, keď prisťahovalci z východu tvorili až 20 % obyvateľstva. Komunikačným prostriedkom zmiešanej rodiny sa celkom prirodzene stala nemčina. Svoje urobila aj vysoká zamestnanosť žien, ktoré dávali deti do jasli a materských škôl, kde prevládala nemčina.

Zvláštnym fenoménom katolíckej Hornej Lužice sa v statí *Lužickosrbský jazyk v katolíckej Hornej Lužici – na príklade osady Ralbicy* (s. 94 – 101) zaoberá M. Walda. V dedine, rovnako ako v ostatných katolíckych dedinách, vládne vysoký stupeň národného povedomia. Hornolužická srbčina je prirodzeným prostriedkom komunikácie nielen doma a na ulici, ale aj v miestnych úradoch a zariadeniach. Situácia sa nezmenila ani po druhej svetovej vojne. Dnes je v obci len 8 nemeckých rodín. Po roku 1990 však všetok miestny priemysel zanikol a nový sa nevytvára, ľudia už na poli pracovať nechcú a etnická monolitnosť je ohrozená. Obec je známa zvláštnym etnodiferencujúcim prejavom – cintorinom, na ktorom sú všetky kríže rovnaké a biele, výlučne s lužickosrbskými nápismi. Na podobnom príklade vykresľuje situáciu v evanjelickej časti Hornej Lužice L. El a (*Lužickosrbský jazyk v evanjelickej časti Hornej Lužice – na príklade Budyšínskeho okresu a obce Kubšicy*, s. 101 – 110). Táto oblasť patrila k hlavným centráм národného a kultúrneho života, hoci bola skoro industrializovaná. Osobitný charakter má mesto Budyšin. Má asi 50.000 obyv., z toho len 2.500 Lužických Srbov. Ešte v roku 1987 80 % starších Lužických Srbov v celých Lužiciach používalo lužickú srbčinu ako prvý jazyk, ale medzi mladými do 25 rokov to bolo len 10,4 %. V 9 školách mimo mesta bolo v roku 1995 už len 1502 žiakov, z toho sa len 193 učilo po lužickosrbsky. V časoch NDR sa lužická srbčina používala aspoň ako symbolický akt prezentácie národnostnej politiky na schôdzach a pod. Dnes už nie je ani to. Situáciou v Dolnej Lužici sa zaoberá M. Norbergowa (*Lužickosrbský jazyk v Dolnej Lužici – na príklade dediny Hochoza*, s. 110 – 117). Hochoza patrí ešte stále k asi 40 dedinkám, ktoré tvoria súčasť aktívneho jazykového územia. V roku 1956 mala 1251 obyvateľov, z nich 666 dospelých používalo lužickú srbčinu aktívne a ďalších 253 (vrátane detí a mládeže) pasívne. Dnes už lužickosrbský jazyk vôbec nepočuť, hoci mnoho ľudí ešte jazyk ovláda a rozumie mu. Jazyk je tu ignorovaný, opovrhovaný, sami Lužickí Srbi ho pokladajú za menejcenný. Dolná Lužičina v krátkom čase celkom vymizne.

Lužickosrbskou onomastikou a toponymiou sa v príspevku *Lužickosrbské mená a pomenovania* (s. 118 – 124) zaoberá E. Rzetelska – Feleszko. Geografické názvy a názvy organizácií majú v krajoch, kde ešte žijú Lužickí Srbi, dve pomenovania – lužickosrbské a nemecké. Aj hodonymá a nápisy na obchodoch sú ešte sčasti dvojazyčné, ale ich počet klesá. Aj osobné mená majú dva tvary. Oficiálne existujú len nemecké mená, ale väčšina má svoju lužickosrbskú podobu. Napr.: *Georg - Jurij, Paul - Pawol, Marie - Marija* a i.) Ináč je to s rodinnými menami. Často ide len o nemecký zápis lužickosrbských mien. Napr.: *Nowak - Noack, Mróz - Mros, Rječka - Retschke*, ale mnohé sa prekladajú. Napr.: *Wićaz - Lehmann, Šewc - Schuster, Krawc - Schneider*.

Piaty celok štúdií sa uvádza pod súhrnným záhlavím *Stratifikacija řeče a řečneje towaršnosće* (s. 125 – 167). O sociálnych zmenách v Lužiciach po roku 1945 v ňom píše (s. 125 – 134) F. Förster. V NDR sa nerobili sčítania podľa etnickej príslušnosti. Už vtedy bola veková štruktúra nevýhodná. ISL urobil roku 1987 nový prieskum, ktorý ukázal na starnutie lužickosrbského obyvateľstva, čo samozrejme nie je biologický, ale asimilačný problém. Hlavnými príčinami boli industrializácia a kolektivizácia. V poľnohospodárstve už pracovalo necelých 20 % ľudí.

O štruktúre foriem lužickej srbčiny a jej komunikačných úlohách píše H. Faska (s. 134 – 151). Lužickosrbský jazykový areál predstavuje kontinuum, ktoré sa prejavuje v mnohých lokálnych dialektoch, ale aj v dvoch nadregionálnych podobách, hornolužickosrbskom a dolnolužickosrbskom spisovnom jazyku. Nie sú iba „zospisovnením“ niektorého dialektu. Pre obidva je charakteristické vyrovnanie nárečových rozdielov a zvláštností, kodifikovanosť noriem všetkých rovín jazykového systému a ich relatívna stabilita a invariabilita a diferenciácia v závislosti od sféry komunikácie. Lužickosrbský jazyk žije všade v konkurencii s nemčinou. V administratíve sa čiastočne uplatnila po druhej svetovej vojne. Napriek jej skromnému postaveniu v školstve, v periodickej tlači, bola však vedecky dobre prepracovaná a zverejnená. Platí to predovšetkým pre dolnolužickú srbčinu vďaka vedeckému dielu A. Muku. Po roku 1945 sa jej postavenie v spoločnosti očividne zlepšilo. Nastal rozvoj lužického školstva, žurnalistiky, literatúry, vedy a umenia (1948 Srbské národné divadlo, od 1962 Nemecko-srbské národné divadlo). V jazyku existuje od roku 1948 rozhlasové vysielanie, ale televízia, napriek dlhoročným prípravám, ešte po lužickosrbsky nevysiela. V administratíve už

nehrá prakticky nijakú úlohu, zato rastie jej úloha v pôsobení obidvoch hlavných cirkevných denominácií. Po vojne vyrástli generácie, ktoré poznajú jazyk dobre, ale naučili sa ho najmä v školách. Moderný život vniesol do jazyka množstvo nemeckých kalkov, ktoré sa z jazyka odstraňujú, čo na druhej strane vytvára skepsu medzi jednoduchými ľuďmi, ktorí majú problém spisovný jazyk niekedy aj chápať. Všetko povedané sa týka predovšetkým hornolužickej srbčiny. V Dolnej Lužici je situácia ešte horšia. Nestabilita noriem dolnolužickej srbčiny sa odráža v množstve dublet nielen lexikálneho, ale aj gramatického charakteru. Napr.: *rěžu-rězam* = režem). Pôsobenie hornolužických Srbov v Dolnej Lužici spôsobilo odpor dolnolužických Srbov, ktorí sa najmä po roku 1990 veľmi angažujú, žiaľ tak, aby sa obidva spisovné jazyky čo najviac od seba vzdialili. Má to svoje politicko-ideologické dôsledky. Jazyku sa stále častejšie vracia jeho staré označenie „*Wendisch*“, spisovnej dolnolužickej srbčine „*Wendisch-Sorbisch*“.

Jazykovou kultúrou spisovnej lužičtiny sa zaoberá H. Jenč (s. 151 – 160). Dnešná sorabistika v oblasti jazykovej kultúry sleduje tri základné ciele: po prvé, je to teoretický výskum jazyka, po druhé, aplikácia jeho výsledkov (gramatiky, slovníky, normatívne príručky) a po tretie, jazykové poradenstvo. V období národného obrodnenia išlo o to, dať lužickej srbčine čistý slovanský ráz, neskôr o jej normovanie a kodifikáciu. Od r.1949 platili nové pravidlá pravopisu. Vynoril sa problém odbornej terminológie; vytvorili sa komisie pre zemepis, botaniku, zoológiu, dejiny, fyziku, chémiu, matematiku, vojenstvo a šport. Vychádzali slovníky (F. Jakubaš 1954, A. Mitaš 1953 a 1957) a gramatiky (P. Wowčerk 1951, F. Mějšek), vznikali sorabistické ústavy. Ešte neskôr vychádzajú vedecké gramatiky (Fasske: *Gramatika hornjoserbskeje spisowneje řeče přitomnosće. Morfologija*, 1981; Šewc: *Gramatika hornjoserbskeje řeče I–II*, 1968, 1976) a pre dolnolužickú srbčinu (P. Janaš: *Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule*, 2. vyd. 1984). Roku 1976 vyšla *Dolnoserbska ortografija a interpunkcija – pšawidła*. Lužická srbčina má dnes dobré predpoklady pre pestovanie jazykovej kultúry.

Problémom jazykovej osvedy sa venuje T. Lewaszkiewicz (s. 161 – 166). Po vojne sa propaganda koncentrovala na jazykové kurzy, publicistiku a diskusie o pravosti jazyka. Roku 1949 vznikla v Radwore *Lužickosrbská ľudová univerzita*, ktorá prevzala ich organizáciu. Roku 1953 vznikla *Ústředná srbská jazyková škola* v Minakale (o rok neskôr rovnaká dolnolužická škola v Dešanku). Kurzy, ktoré usporadúvali, mali osvetový charakter; v polovici 50. rokov však zanikli, lebo mládež už mohla študovať jazyk na lužickosrbských gymnáziách. Diskusie o pravosti a kultúrnej úrovni jazyka organizovalo od roku 1950 *Kolo srbských spisovatelův*. Pre propagáciu lužickosrbského jazyka urobili veľa aj periodiká. *Nova doba* vydávala na pokračovanie učebnicu *Wukimy dobru serbsčinu* (1947) a iné príspevky, napr. rubriku *Minuta serbsčiny*. O situácii v dolnej lužickej srbčine informoval *Nowy Casnik*. Neskôr iniciatívu prevzal mesačník *Rozhlad* a lužickosrbské vysielanie drážďanského a budyšínskeho rozhlasu.

Šiesty celok monografie pod súhrnným názvom *Wuwice a změny hornjo- a delnjoserbskeje spisowneje řeče a její normy* (s. 167 – 257) je najobsiahlejší, ale i najrôznorodjší. H. Faska v ňom rozoberá koncepciu zblížovania hornej lužičtiny a dolnej lužičtiny a zjednotenie obidvoch spisovných foriem lužickej srbčiny (s. 167 – 177). Konfesionálne rozdelenie dalo vzniknúť dvom spisovným formám lužickej srbčiny. Rozdiely medzi nimi boli nielen vo výbere dialektu, ale aj grafiky. Vznikom *Mačice Serbskej* roku 1847 vznikla inštitúcia, ktorá mala predpoklady presadiť takú pravopisnú reformu, ktorá by uľahčila celonárodnú komunikáciu. *Mačica* zaviedla tzv. „analogický pravopis“, ktorý odstránil ligatúry a podľa českého vzoru zaviedol písanie mäkčeňov, dlžňov a písmena „j“. Tohto pravopisu sa v podstate pridržovali obidva spisovné jazyky až do druhej svetovej vojny. Už roku 1948 uverejnil R. Jenč svoj *Wuběrk za rjadowanje serbskeho prawopisa*.

On a jeho stúpenci chceli vytvoriť jednotnú, na celom území Lužíc potrebnú a akceptovanú normu spisovného jazyka. Vplyv medzi jazykmi bol však jednosmerný. Hornolužická srbčina ovplyvňovala dolnolužickú srbčinu, pričom opačný vplyv nejestvoval. Zmeny noriem v hornolužickej srbčine boli motivované interne. Išlo o to, odstrániť rozdiely medzi katolíckym a evanjelickým literárnym úzom a o priblíženie sa k iným slovanským jazykom, najmä k češtine. Podobný cieľ sledovali všetky povojnové pokusy meniť pravopis a gramatiku v Hornej Lužici. Iná bola situácia v dolnolužickej srbčine. Odtiaľ nikdy nevychádzali snahy zbližiť oba spisovné jazyky, hoci i tu došlo aj k dôležitým pravopisným zmenám. Po druhej svetovej vojne sa upustilo aj od švabachu, zamenilo sa písanie protetického „h“ na „w“, napr. „*hogeń* - *wogeń*“, „*husoki* - *wusoki*“ a grafémy „ó“ na „o“, napr. „*wóda* - *woda*“. Všetky normy prijaté po roku 1945 pre hornolužickú srbčinu sa prijali aj pre dolnolužickú srbčinu. Tento jednosmerný vplyv bol, avšak minimálny rovnako v oblasti morfológie, syntaxe a tvorenia slov.

O štylistickej diferenciacii lužickej srbčiny z funkcionálneho hľadiska píše S. Wólkowa (s. 178 – 205). V dnešnej lužickej srbčine sú rozvinuté najmä štýly: hovorový, umelecký a publicistický, menej vedecký štýl. Rozoberá sa i náboženský štýl.

Pravopisom a grafikou lužickej srbčiny sa zaoberajú H. Faska a A. Pohončowa (s. 205 – 212). Dolnolužická jazyková komisia, ktorá vznikla nanovo v roku 1993, sa snaží ozvláštniť dolnolužickú srbčinu i tým, že odstraňuje niektoré pravopisné zásady prijaté v roku 1952. Okrem lexikálnych zmien sa roku 1995 opäť zaviedlo písanie „ř“ namiesto „e“. Napr.: *žiři, žinsa, gniwaš, spiwaš, žišelc, žišelina, nimsky, nimy*), opäť sa zaviedli dlžne namiesto písmena „j“. Graféma „w“ sa zmenila na „h“, graféma „o“ na „ó“.

Nové vývinové procesy lužickosrbskej morfológie (s. 212 – 228) sleduje H. Faska a inovácie v lužickej syntaxi (s. 228 – 238) podáva I. Šerakowa.

Najväčšiu pozornosť vzbudzuje v tejto časti lužickosrbská lexika (s. 238 – 255), ktorú rozpracúvajú autori H. Jenča a M. Starosta. Ide najmä o otázku vplyv nemčiny na lexikálny systém lužickosrbských spisovných jazykov. Po roku 1945 sa nové termíny vytvárali tak, aby neboli duchu lužickej srbčiny cudzie: Napr.: *towaršnostny porjad, bjezdžělnosć, dyrbizny, bježaty pas, wobrazowka, jadrowe brónje, tryskowe lětadlo* a podobne. Nové slová bolo treba zaviesť i po roku 1989. Nie všetky sú nové, niektoré termíny sa „oprášili“ a opäť sa používajú. Napr.: *založba, jednaćel, džěłodawar, krajny rada* a pod. Už od roku 1945 sa preberali internacionalizmy z angličtiny (*kontainer, komputer, rekorder, lift, bojkot, bestseller* a iné), z francúzštiny (*butik, cheque, plainair, politesa*), taliančiny (*pizza, pizzerija, cafeterija, zucchini, boccia, libero*), ruštiny (*kader, pioněr, kombajn, kombinat* a pod.), ale najmä z nemčiny. Nominálne kompozitá sa z nemčiny preberali ako pomenovania s adjektívom (*produkciske drustwo* podľa *Produktionsgesellschaft*, *wuwićowy kraj* podľa *Entwicklungsland*, *wobydlerska iniciatiwa* podľa *Bürgerinitiative*), ako pomenovania so substantívom (*wuměna nazhonjenow* podľa *Erfahrungsaustausch*, *kompleks mjenjehódnosće* podľa *Minderwertigkeitskomplex*, *požadard azyla* podľa *Asylbewerber*), ako pomenovania s predložkovou konštrukciou (*wotdžěl za kurjakow* podľa *Raucherabteil*, *turneja po štyrjoch skakanišćach* podľa *Vierschanzentournee*, *jězdženje na čas* podľa *Zeitfahren*) i ako zložené slová (*zynkopask* podľa *Tonband*, *pomnikoškit* podľa *Denkmalschutz*, *syćomlócawa* podľa *Mähdrescher*, *staćanowěda* podľa *Staatsbürgerkunde*), ďalej ako nominálny derivát (*prochsrěbak - Staubsauger*, *wóťrěrěćak* podľa *Lautsprecher*, *fachowc* podľa *Fachmann*, *tankownja* podľa *Tankstelle*, *bliskowočerstwjenišćo* podľa *Naherholungsgebiet*) a podobne. Práca na slavizácii jazyka je jedna z najdôležitejších charakteristik spisovného lužickosrbského jazyka. Pretože ide o slová príbuzné, ťažko ich rozoznať. K takým patria napr. *wudyřnik, podnjebjo, zemjespytnik, wulica, palac, časć, hrom, kočownik, šišak, stolěće, člónk, pomocnik* a pod.

Všetko povedané platí v podstate aj pre dolnolužickú srbčinu. Roku 1973 bola založená *Dolnosrbska rěčna komisija*, ktorej cieľom bola jej slavizácia, nedali sa však odstrániť všetky germanizmy a dnes má dolná lužická srbčina pomerne veľa štýlotvorných dublet, z ktorých jedna je spravidla hovorová. Napr.: *rejtowaš a jěchaš, markowaš sebje a spomnješ sebje, bjatowaš a modliš se, blatowaš a glažiš, gjartnar a zagrodnikař, šwigersyn a pšichodny syn a šwogor a swak*. Približovanie sa dolnolužického spisovného jazyka k ľudovej reči sa prejavuje v používaní mnohých kalkov. Táto tendencia po roku 1989 ešte zosilnela. Opäť sa vrátili do spisovného jazyka vyslovené germanizmy, ako sú napr.: *hundert, towzynt, lazowaš, rachnowaš, šonowaš, šlachtowaš, luft, štunda, fryštuka, šlimny* a iné.

Monografia o lužickej srbčine **Serbščina** je predovšetkým významné dielo, ktoré prináša spoľahlivé podstatné informácie o jazykovej situácii Lužických Srbov za posledné polstoročie. Príznačné pre túto monografiu je to, že obsahuje množstvo až detailných údajov zo sociolingvistických výskumov usporiadaných do početných tabuliek, grafov a schém. Uzatvára ju obsiahla reprezentatívna bibliografia (s. 257 – 268), súpis prameňov a dôležitých skratiek (s. 269 – 271), ako aj anglické a poľské resumé (s. 273 – 337).

Viliam Mruškovič

Hrvatski jezični savjetnik – medzník v upevňovaní normy spisovnej chorvátčiny

Instiut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Pergamena • Školske novine, Zagreb 1999. 1660 s.

Autori: E. Barić, L. Hudeček, N. Koharović, M. Lančarić,

M. Lukenda, M. Mamić, M. Mihaljević, I. J. Šarić,

V. Švačko, L. Vukojević, V. Zečević, M. Žagar

Pre chorvátsky spisovný jazyk je príznačné, že ho sprevádza purizmus takmer od jeho začiatku. Je to prirodzené, keďže sa spisovná chorvátčina vyvíjala v úzkom kontakte s latinčinou, taliančinou, nemčinou, turečtinou, maďarčinou a napokon i srbčinou. Na cudzie prvky v chorvátčine upozorňovali už chorvátski

spisovatelia druhej polovice 18. storočia M. A. Reljković či A. Kanižlić. Nielen o rozvoj, ale i o čistotu spisovnej chorvátčiny sa starali ilýrci upozorňovaním na zámenu cudzích slov domácimi chorvátskymi slovami, ale najmä aktívne pri tvorbe dvojazyčných, najmä nemecko-chorvátskych slovníkov. Do chorvátskeho purizmu sa významne zapísal aj Slovák – štúrovec Bohuslav Šulek, autor nielen významného nemecko-chorvátskeho slovníka *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*, I.-II. (1860), ale i terminologického trojjazyčného slovníka *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* (1874 – 1875), dielami, v ktorých vniesol do spisovnej chorvátčiny množstvo slavizmov a neologizmov ako náhrad za cudzie slová. Tradíciu knižných puristických publikácií otvoril v Chorvátsku predstaviteľ *Riečskej filologickej školy* Fran Kurelac knižkou *Vlaške riječi u jeziku našem* (1872), v ktorej sa zameriava na talianizmy v spisovnej chorvátčine. Nemalú pozornosť venovali čistote spisovného jazyka i chorvátski „vukovci“ – ako I. Broz, spoluautor slovníka *Hrvatski rječnik* (1901), najmä však ich hlavný predstaviteľ T. Maretić už v rozsiahlej štúdii *Ruske i češke riječi u hrvatskom jeziku* (1892) či v prílohe ku štylistike *Antibarbarus* v jeho gramatike *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899).

Sériu puristických chorvátskych príručiek 20. storočia otvoril V. Rožić knižkou *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku* hneď na jeho začiatku v roku 1904. Na V. Rožića v puristickom úsilí nadväzuje druhá puristická príručka od autora N. Andrića *Branitelj jezika hrvatskoga* (1911). Osobitné miesto v puristických príručkách má *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (1924) T. Martića, ktorý je napísaný z pozície chápania chorvátskeho a srbského jazyka ako jedného spisovného jazyka (chorvátsko-srbského či srbsko-chorvátskeho spisovného jazyka). Lenže z tejto pozície významný chorvátsky filológ pri najlepšej snahe očisťovať chorvátsky spisovný jazyk na štokavskom nárečovom základe od cudzích prvkov ochudobňoval vlastný chorvátsky spisovný jazyk o lexiku kajkavskej a čakavskej proveniencie, ale i o významnú lexiku, ktorá tvorila podstatnú kultúrnu nadstavbu v tradícii chorvátskeho spisovného jazyka. Teoretické východiská tejto príručky, paradoxne, posilnili rodiači sa chorvátsky protisrbský purizmus, ktorý signalizovala už príručka P. Guberinu a K. Krstića *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1940) a ktorý vyvrcholil v Nezávislej chorvátskej republike (1941 – 1945).

Protisrbský purizmus v chorvátskej jazykovede nezanikol ani po druhej svetovej vojne. Naopak. Oficiálnym vyhlásením jedného spisovného srbsko-chorvátskeho alebo chorvátsko-srbského jazyka dohodou v Novom Sade (1954) sa vzťahy medzi dvoma variantmi (srbským a chorvátskym) aj napriek spoločnému pravopisu (1961) komplikovali, čo vyvolávalo nárast chorvátskeho purizmu, aj keď z mimojazykových príčin skrytého, na stránkach vedeckých časopisov a jazykovedných publikácií, purizmu, ktorý pripravoval emancipáciu samostatnosti chorvátskeho spisovného jazyka. Výsledky dvadsaťročného úsilia o čistotu chorvátskeho spisovného jazyka nesporne veľmi dobre prezentuje kolektívna príručka *Jezični savjetnik s gramatikom*, ktorú vydala Matica chorvátska v r. 1971 v redakcii S. Pavešića a jej spoluautora, ktorá vznikla v Jazykovednom inštitúte vtedajšej Juhoslovanskej akadémie vied a umení v Záhrebe. Bola to jazyková príručka po stránke formálnej i obsahovej veľmi dobrá, ktorá veľmi citlivo naznačovala rozdiely medzi srbským a chorvátskym jazykom, vtedy proklamovaného jedného jazyka. Príručka *Jezični savjetnik s gramatikom* významne prispela k upevneniu normy chorvátskeho spisovného jazyka za posledných tridsať rokov a nestratila takmer nič na aktuálnosti dodnes.

Po vyhlásení nezávislosti Chorvátskej republiky (1991) a s ním i samostatnosti chorvátskeho spisovného jazyka vyšli v Chorvátsku viaceré väčšie i menšie príručky a slovníky s cieľom diferencovať chorvátsku a srbskú lexiku. Medzi nimi sa vyníma pomerne obsiahly *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* (1992) od V. Brodnjaka s 30.000 rozdielnymi srbskými a chorvátskymi slovami. Okrem toho vyšli v Chorvátsku vari dve desiatky puristických príručiek jazykovej správnosti založené na rozdieloch medzi srbským a chorvátskym jazykom, pravda, mnohé s pochybnými výsledkami i vedeckým zameraním, čo priznáva oficiálna chorvátska lingvistika, keď ich pochybných autorov označila ako „tiežlingvistov“. V každom prípade ani jedna z týchto puristických príručiek nedosiahla ani obsahom, ani formou príručku Matice chorvátskej *Jezični savjetnik s gramatikom* z roku 1971.

Načrtnutý historický pohľad na chorvátsky purizmus sa ukazuje nevyhnutný nielen na predstavenie, ale aj na pochopenie najnovšej chorvátskej puristickej príručky *Hrvatski jezični savjetnik*, ktorú v roku 1999 vydal Ústav chorvátskeho jazyka a jazykovedy v Záhrebe. Vydanie tejto príručky považujeme za mimoriadne významný vydateľský čin nielen z hľadiska jeho významu pre poznanie a upevňovanie normy súčasnej spisovnej chorvátčiny, ale aj zo širšieho slavistického hľadiska. *Hrvatski jezični savjetnik* sa medzi ostatnými kroatistickými publikáciami vyníma svojím reprezentatívnym vydaním ponajprv ako značne objemná kniha (1660 strán veľkého formátu). Vidí sa nám priam symbolické, že tento *Hrvatski jezični savjetnik* vyšiel práve v roku 1999, teda presne sto rokov po vydaní prvej chorvátskej vedeckej gramatiky T. Maretića *Gramatika i stilistika hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1899), v ktorej tento

významný chorvátsky filológ oficiálne už názvom tejto gramatiky anticipoval budúcu symbiózu chorvátskeho a srbského jazyka, ktorá priniesla nielen chorvátskej jazykovede, ale i srbskej jazykovede veľa problémov, ba i slavistike veľa nejasností a ktorá sa napokon koncom minulého storočia i rozpadla. Lenže rozpadla sa, podľa našej mienky, nie iba samým vyhlásením samostatnosti chorvátskeho spisovného jazyka (1991), čo bolo skôr deklaratívne, lebo proces rozpadu tejto symbiózy, prirodzene, pokračoval aj ďalším precizovaním vedeckých stanovísk v chorvátskej jazykovede, ako i ďalšieho vedeckého opisu normy súčasnej spisovnej chorvátčiny, čo napokon našlo odraz práve v tejto príručke. Preto *Hrvatski jezični priručnik* považujeme v časovej rovine za krajný bod storočnej neúspešnej symbiózy chorvátskeho a srbského jazyka v podobe jedného *chorvátsko-srbského* či *srbsko-chorvátskeho* spisovného jazyka.

Hrvatski jezični savjetnik sa odlišuje od všetkých doterajších chorvátskych puristických príručiek aj v tom podstatnom, že vyšla ako publikácia oficiálna, ktorú vydal Jazykovedný ústav chorvátskeho jazyka Chorvátskej akadémie vied, teda inštitúcia vedecky i národne vrcholovo reprezentatívna. Okrem toho je to kolektívne dielo. Text príručky je dielo dvanástich autorov, redigovali ho štyria redaktori a traja výkonní redaktori. Nie je bezvýznamné ani to, že autormi tejto základnej príručky jazykovej správnosti súčasnej spisovnej chorvátčiny sú poväčšine autori mladšej výkonnej jazykovednej generácie, pričom iba dvaja z troch jej recenzentov patria skôr do staršej generácie chorvátskych lingvistov. Takéto vekové zastúpenie autorov danej príručky predpokladá i udržanie kontinuity v ďalšom usmerňovaní a upevňovaní normy súčasnej spisovnej chorvátčiny.

Hrvatski jezični savjetnik pozostáva z troch častí: Prvá časť *Uvod* (s. 5 – 121) obsahuje informácie o koncepcii zostavenia príručky, základné informácie o používaní príručky, ako aj chápanie normy súčasnej spisovnej chorvátčiny. Druhá časť *Opći dio* (s. 121 – 340) obsahuje teoretické informácie z gramatiky (fonetiky, morfológie i syntaxe), lexikológie a pravopisu.

Gramatická časť príručky sa zakladá na vedeckých opisoch spisovnej chorvátčiny posledných dvadsiatich rokov. Je to najmä normatívna príručná gramatika *Hrvatska gramatika* (1991) od kolektívu pracovníkov Ústavu chorvátskeho jazyka a jazykovedy Chorvátskej akadémie vied a tri základné monografie S. Babića, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (1986), R. Katičića *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (1986) a S. Babića, D. Brozovića, S. Pavešića, S. Težaka, M. Moguš a *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (1991), ktoré v súhrne tvoria chorvátsku akademickú gramatiku. Pravopisná časť príručky sa v zásade pridŕžiava príručky platného chorvátskeho pravopisu od trojice autorov S. Babić, B. Finka, M. Moguš *Hrvatski pravopis* (1996). Keďže autori týchto základných diel opisu súčasnej spisovnej chorvátčiny patria do najstaršej generácie a autori príručky sú poväčšine príslušníci mladšej generácie chorvátskej kroatistiky, aj takto sa zabezpečuje kontinuita upevňovania stanovenej normy spisovnej chorvátčiny.

Tretia časť *Savjetnički rječnik* (s. 345 – 1660) obsahuje slovník súčasnej spisovnej chorvátčiny. Je to slovník v rozsahu najmenej bežného slovníka stredného typu. Pravda, i so slovami, ktoré sa v spisovnej chorvátčine používali alebo sa ešte i používajú, ale do spisovnej chorvátčiny nepatria. Heslové slová, ktoré nevyvolávajú pochybnosti pri ich používaní, obsahujú iba základné gramatické údaje v rozsahu pravidiel chorvátskeho pravopisu. Pri slovách, ktoré by u používateľa mohli vzbudiť pochybnosť alebo akékoľvek problémy, sa používajú symboly alebo vysvetlenia, vymedzenia rozsahu ich použitia alebo i exemplifikácie. Osobitný význam má symbol →, ktorý označuje vždy slovo, ktoré nepatrí do spisovnej chorvátčiny. Za týmto symbolom sa uvádza správne chorvátske slovo alebo slová. Napr.: *darivalac* → *darivatelj*; *ministarka* → *ministra*; *opozicioni* → *opzićijski*; *definisati* → *definirati*, *neko* → *netko* a pod.

Pri hodnotení slov, ktoré jednoznačne nepatria do súčasnej spisovnej chorvátčiny autori príručky pokračujú v chorvátskej puristickej tradícii, ktorej základy kladol od šesťdesiatych rokov minulého storočia najmä Lj. Jonke, a ktorá sa v praxi rozvíjala predovšetkým v časopise *Jezik* na komparatistickej teórii slovanských spisovných jazykov D. Brozovića a ktorá vyústila do spomínanej príručky *Jezični savjetnik s gramatikom* Matice chorátskej (1971). Slovník príručky sa v kritériu *správne* ≈ *nesprávne* najviac blíži kolektívnemu slovníku *Rečnik hrvatskog jezika*, ktorý vyšiel v chorvátskom Lexikografickom ústave Miroslava Krležu (2000). Zásadné rozdiely v uplatňovaní kritéria *správne* ≈ *nesprávne* nevidíme ani pri porovnaní slovníka tejto príručky so slovníkom V. Anića *Rječnik hrvatskoga jezika* (1998). Takáto zhoda s dvoma aktuálnymi jednozväzkovými slovníkmi nesporne svedčí o relatívnej ustálenosti normy slovnej zásoby spisovnej chorvátčiny.

Významný je aj symbol >, ktorý signalizuje, že treba dať prednosť slovu, ktoré za týmto symbolom nasleduje pred slovom, ktoré sa nachádza pred ním. Napr.: *jod-tinktura* > *jodna tinktura*; *evropski* > *europski*; *šezdesetgodišnji* > *šezdesetogodišnji* a pod. Pomocou tohto symbolu sa používateľ príručky dostáva nielen k synonymným vzťahom v chorvátskom spisovnom jazyku, ale tento znak je aj spoľahliv-

vým ukazovateľom dynamiky súčasnej spisovnej chorvátčiny. Týmto riešením sa táto príručka stáva vhodnou базou na výskum pohybu, dynamiky spisovnej chorvátčiny.

Symbol = označuje ekvivalenciu významov dvoch lexém. Napr.: *izvješće* = *izvještaj*; *sport* = *šport*; *iskrivljavati* = *iskrivljivati* a podobne.

Napokon symbolom — sa v príručke spája prevzaté slovo s domácim slovom. Napr.: *interpretirati* — *objasniti*, *objašjavati* *izvesti*, *izvoditi*; *bypass* — *premosnica* a podobne.

Z doterajšieho opisu recenzovanej príručky vari vychodí, že *Hrvatski jezični savjetnik* ani nie je klasická puristická príručka, ba nie je to ani iba praktická jazyková príručka. Potvrdzujú to už teoreticky formulované štylizácie v jej úvode o vzťahu systému, normy a štandardného chorvátskeho jazyka či o vzťahu chorvátskeho štandardného jazyka a chorvátskeho spisovného jazyka, ako aj o štylistickom funkčnom rozvrstvení súčasnej spisovnej chorvátčiny, ktoré nesú najmä autorskú pečať záhrebského kroatistu J. Silića. Je to teda jazyková príručka, ktorá znesie všetky teoretické, metodologické i lexikografické kritériá diela, ktoré môže zásadne prispievať k ušľachťovaniu normy súčasnej spisovnej chorvátčiny. Budú z nej môcť vychádzať nielen lexikografi, ale budú sa s jej riešeniami naisto tvorivo vyrovnávať aj ostatní jazykovedci.

O tom, že *Hrvatski jezični savjetnik* nie je iba puristická príručka, napokon svedčí už vzťah jej autorov k prevzatým slovám, podľa ktorého „**nema nepotrebnih posuđenica (prilagođenica i usvojenica) u hrvatskom standardnom jeziku, ali ima nepotrebnih posuđenica u pojedinim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika**“ (s. 106). Táto zásada nesporne znamená prekonanie klasického purizmu založenom na protiklade *správne* ≈ *neprávne* posudzovaním jazykovej správnosti a jazykovej kultúry princípmi funkčnej štylistiky.

Chorvátska príručka jazykovej správnosti *Hrvatski jezični savjetnik* nesporne bude mať základný význam nielen pri ďalšom upevňovaní normy súčasnej spisovnej chorvátčiny, ale je to významné dielo aj zo širšieho slavistického hľadiska. Po polstoročí oficiálneho deklarovania tzv. *chorvátsko-srbského* či *srbsko-chorvátskeho jazyka* slavisti dostávajú v tomto diele celkom jednoznačný obraz o súčasnej spisovnej chorvátčine, ako i jej lexikálny inventár bez neštruktúrnych prvkov, čo bude naisto spoľahlivý podklad pre konfrontačné práce slovanských spisovných jazykov so spisovnou chorvátčinou.

Emil Horák

СТАНКОВИЋ, Б.: Лексикографски огледи.

Славистичко друштво Србије. Београд 1999. 156 s.

Srbská slavistika sa na rozhraní storočí programovo veľmi seriózne zamýšľala nielen nad stavom vlastnej slavistiky, jej výsledkami, úspechmi i neúspechmi, ale stanovovala si presné programy s aktuálnymi úlohami do prvých desaťročí nového storočia.

Oblasť srbskej dvojazyčnej slovanskej lexikografie hodnotí a nad jej aktuálnymi úlohami sa zamýšľa popredný srbský slavista a rusista Bogoljub Stanković, predseda *Srbskej slavistickej spoločnosti*, v publikácii *Лексикографски огледи*. Pre všetkých pätnásť lexikografických štúdií obsiahnutých v tejto publikácii je príznačné, že sa v nich v optimálnej miere spája teória s praxou, resp. tieto štúdie sú podmienené lexikografickou praxou, keďže B. Stanković je i autorom viacerých rusko-srbských dvojazyčných slovníkov. Navyše štúdie nesú lingvodidaktickú pečať, keďže B. Stanković je profesorom rusistiky na Filologickej fakulte Belehradskej univerzity i autorom viacerých školských rusko-srbských slovníkov. Súborom vybraných štúdií chcel autor prispieť najmä „научној афирмацији тог рударски мукотрпног језикословног посла који је још увек од необавештених или лоше намерних потцењен и од профитера злоупотребљен“ (s. 5). Celú knihu autor chápe ako súbor otázok, ktoré stoja pred srbskou slavistickou lexikografiou.

B. Stanković naisto nepreceňuje význam dvojazyčných slovníkov, keď v úvodnej štúdií *О актуелним питањима лексикографског судељавања словенских језика* (s. 5 – 9) vyslovuje presvedčenie, že „без добрих двојезичних словенских речника нема успешног освајања инословенских језика нити правој културној и духовној повезивања“ (s. 5). Pritom má na zreteli nielen slovníky veľké, ale i stredné a malé, ale i slovníky školské a terminologické. Autor celkom jednoznačne hovorí o *tvorbe* slovníkov, a nie o ich *zostavovaní*, lebo pod tvorbou slovníka rozumie aj autorov konfrontačný lingvistický pohľad, ktorý pri tvorbe slovníka musí byť prítomný, pričom autor slovníka musí využívať aj výsledky lingvistickej konfrontácie lexikálnych systémov dvoch jazykov.

V štúdií *Двојезични речници и међусловенски билингвизам* (s. 11 – 16) B. Stanković skúma vzťah dvojjazyčného slovníka a medzislovanského bilingvizmu, pričom upozorňuje, že dvojjazyčné slovanské slovníky nielen bilingvizmus skvalitňujú, ale na druhej strane sú tieto slovníky od bilingvizmu závislé. Ilustruje to prudkým rozvojom dvojjazyčnej rusko-inoslovanskej lexikografie v druhej polovici 20. st. ale aj úpadkom vzájomného slovanského bilingvizmu v poslednom desaťročí 20. st. v dôsledku mimojazykových okolností, a tým aj úpadkom dvojjazyčnej lexikografie. Spomenutý rozvoj slovanskej dvojjazyčnej lexikografie B. Stanković ilustruje vznikom najmä rusko-inoslovanských slovníkov, medzi ktorými uvádza aj akademický *Velký rusko-slovenský slovník* (1960 – 1970) a my by sme dodali i *Velký slovensko-ruský slovník* (1979 – 1995). Prirodzene, autor nezužuje potrebu tvorby dvojjazyčných slovníkov na rozvíjanie vzájomného medzislovanského bilingvizmu, ale má na zreteli i prínos dvojjazyčnej lexikografie na rozvíjanie kultúrnych, literárnych a iných vzťahov medzi slovanskými národmi v súčasnosti i budúcnosti.

Vzťah konfrontačnej či kontrastívnej analýzy a jej aplikáciu pri tvorbe slovníkov autor rozpracúva v dvanástich štúdiách na rusko-srbskom jazykovom materiály. Dochádza pritom k záveru, že kvalita dvojjazyčných rusko-srbských slovníkov bola podmienená práve uplatňovaním výsledkov konfrontačného prístupu pri tvorbe slovníkov. Bolo šťastím pre srbskú dvojjazyčnú lexikografiu, že konfrontačná metóda sa v srbskej rusistike pestovala už od začiatku minulého storočia, a to na základe „komparatívno-diferenciálneho princípu“, ktorý rozpracoval práve rusista R. Košutić v známej vysokoškolskej príručke *Примери књижевног језика српског* (1910) a ktorý už v jej treťom slovníkovom zväzku *Речник*, uplatnil zásadu identifikovať v lexikografii prísne kontrasty najmä v syntaktickej či lexikálnej spájatelnosti s potrebou vyznačovať rozdielne slovesné väzby. Aj keď sa táto zásada neskôr nie vždy v srbskej slavistike pri tvorbe rusko-srbských a inoslovansko-srbských slovníkov dodržiavala, súčasná rusko-srbská lexikografia i inoslovansko-srbská dvojjazyčná lexikografia na Košutićevu tradíciu komparatívno-diferenciálneho princípu tvorivo nadväzuje a plodne ju rozvíja v teórii i v praxi. Potvrdzujú to napokon najlepšie aj teoretické štúdie *Конфронтациона анализа и руско-српски речници* (s. 17 – 24) či *Конфронтационо проучавање словенских језика и двојезични речници активног типа* (s. 25 – 32) alebo *Конфронтациони приступ синтагмама српског и руског језика са становишта двојезичне лексикографије* (s. 33 – 40). B. Stankovića v recenzovanej publikácii a v praxi aj najnovší *Русско-србскиј словар* (1998), ktorý vyšiel pod jeho redakciou.

Úzka späťosť teoretických úvah B. Stankovića s lexikografickou praxou, a to tvorbou dvojjazyčných slovníkov rozličného typu, ako i s jeho pedagogickým pôsobením, sa prejavuje aj na ostatných štúdiách publikácie. Ak venuje osobitnú pozornosť spracovaniu v dvojjazyčnom slovníku zvrtných slovies v ruštine a srbsčine (s. 41 – 51), spojok a spojkových výrazov (s. 89 – 97) či spracovaniu predložiek (s. 97 – 111) a osobitne spracovaniu predložiek v školskom rusko-srbskom slovníku (s. 111 – 123), svedčí to o tom, že dobre pozná najväčšie úskalia osvojovania si živého jazyka spôsobené najmä medzijazykovou homonymiou a z nej vyplývajúcou interferenciou, ako i funkciu dvojjazyčného slovníka pri jej odstraňovaní.

V ďalších štúdiách autor rieši na rusko-srbskom jazykovom materiály základné lexikografické problémy – otázku štylistických kvalifikátorov v dvojjazyčných slovníkoch, zastúpenosť terminológie v slovníkoch rozličných typov či problémy lexikografickej sémantizácie. Osobitne sa v knihe vyníma štúdia *Лексикографско дело Иље Ильича Толстоја* (s. 83 – 83), v ktorej autor načrtáva životnú cestu autora výborného slovníka *Сербско-хорватско-рускиј словар* (1957), ináč vnuka Leva Nikolajeviča Tolstého. B. Stanković vysoko hodnotí dielo I. I. Tolstého a tomuto jeho slovníku pripisuje osobitné miesto v rozvoji rusko-srbskej lexikografie.

Od problematiky rusko-srbskej dvojjazyčnej lexikografie sa napokon B. Stanković vracia v poslednej štúdií k otázke perspektívy slovanskej dvojjazyčnej lexikografie *Перспективе лексикографског сучељавања словенских језика* (s. 129 – 132) – napísanej namiesto záveru. Autor v nej vyslovuje nádej na príchod lepších čias pre slovanskú filológiu, rusistiku i pre slovanskú lexikografiu, aké boli ostatných desať rokov. Súhlasíme s autorom, že dvojjazyčné slovanské slovníky sú spony medzi slovanskými národmi na rozvíjanie a prehlbovanie aj duchovných a kultúrnych vzťahov medzi nimi. Podpisujeme sa aj pod pekné autorovo obrazné vyjadrenie, podľa ktorého dvojjazyčný slovník je „заједнички кров за лексичко благо два језика, под којим су они као и целокупна духовна надградња над њима у свему једнаки и равноправни“ (s. 132). A bibliografia prác autora, ktorá publikáciu *Лексикографски огледи* uzatvára, potvrdzuje, že B. Stanković je nielen lexikograf teoretik, ale aj majster, ktorý ruskú a srbskú lexiku zastrešil už niekoľkokrát svojimi dvojjazyčnými slovníkmi rozličných typov a v tejto záslužnej majstorskej činnosti neustáva.

Emil Horák

ПЕЕВ, К.: Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел

Tom 1. Skopje, Studentski zbor 1999. 416 s.

Tom 2. Skopje, Studentski zbor 2002. 408 s.

Dialektológia, resp. slavistika je opäť bohatšia o hodnotnú viacvázkovú monografiu, v ktorej macedónsky dialektológ Kosta Peev analyzuje jazykové javy charakteristické pre macedónske dialekty v jazykovej enkláve a na periférii južnoslovanských jazykov a zároveň v nej predstavuje abecedný slovník macedónskych nárečí v juhovýchodnej časti (JV) dnešného Grécka.

Slovník macedónskych nárečí v JV egejskej oblasti predstavuje taký lexikálny fond, ktorý už dnes nie je súčasťou živého jazyka, ale zachoval sa v najstaršej generácii politických a ekonomických vystaňovalcov v balkánskych alebo nebalkánskych krajinách. Skúmané JV nárečia, nazývané inak aj dolnovardarské nárečia, ktorých areál sa rozkladá po oboch stranách dolného toku rieky Vardar v Grécku až po Solúnsky záliv, tvoria perifériu slovanských jazykov. Podľa recenzentky publikácie Z. Topolinskej sa v nich aj z tohto dôvodu konzervujú také jazykové archaizmy, ktoré sa v južnoslovanských jazykoch nenachádzajú, ale na základe nich možno skúmať paralely v severnej časti slovanských jazykov, napr. v poľštine, slovenčine, češtine, ruštine ap. Týmto sa znovu potvrdzuje fakt, že na základe jazykových pamiatok možno rekonštruovať staré kultúrohistorické migračné procesy slovanských národov (s. 5). Na druhej strane prebiehajú v okrajových nárečiach také silné interferenčné javy, ktoré sú dokladom interferencií aj z neslovanských kontaktujúcich sa jazykov, v konkrétnom prípade gréckeho, tureckého, arumunského vplyvu.

Úvodné poznámky (1. zv., s. 7 – 58) sú vlastne samostatné kapitoly, v ktorých autor opisuje jazykovú situáciu skúmaného regiónu v závislosti od historických a spoločenských okolností; ďalej analyzuje osobité postavenie dolnovardarských dialektov na periférii v členení macedónskych nárečí ako výsledok podmienok vyplývajúcich z demografických okolností v tejto oblasti s dôrazom (s. 23) na „balkanizáciu“ alebo na „deslovanizáciu“ (ich výskumom sa spresňujú, resp. menia údaje na mape balkanizmov v južnoslovanskom areáli); skúma zanikanie lexikálneho významu z diachrónneho hľadiska; dynamické tendencie v macedónskych JV nárečiach v kontexte balkánskych jazykov (akými sú výpožičky najmä gramatického charakteru – strata deklinácie, vyjadrovanie pádových relácií cez zámená, nivelizácia rodových opozícií, rozšírenie významu jednotlivých predložiek –, lexikálne interferencie a kalkovanie v sémantickej rovine); postavenie frazeologických spojení v súvislosti so slovanským frazeologickým fondom, pričom tu autor rozoberá špecifickosť frazém, potenciálny vzťah medzi konkrétnym významom komponentu (jeho zatemnenú motiváciu z diachrónneho, lokálneho ai. aspektu) a preneseným významom celku.

Na záver publikácie (1. zv., s. 389 – 409; 2. zv., s. 365 – 404) zaradil autor ešte samostatnú časť, kde podáva argumenty k vybraným gramatickým otázkam, t. j. ako vplyva redukcia neprízvučných vokálov z hľadiska morfológie, a tým aj syntaxe (ide o syntagmy s narušenou kongruenciou v súvislosti s kategóriou rodu) na ďalšie rozčlenenie dolnovardarských nárečí na severný a južný areál; ďalej o jednom menej známom archaizme v macedónskych juhovýchodných dialektoch, konkrétne v marginálne skúmanej nárečovej syntaxi, týkajúcom sa hypotaktickej vety s využitím spojky *da*; v 2. zväzku píše o osobitom systéme zámen v južných macedónskych nárečiach, ktorý dokumentuje archaické vlastnosti na periférii slovanských izoglos, keďže boli súčasťou dialektového základu jazyka sv. Cyrila a Metoda. K. Peev v nasledujúcej časti analyzuje jazykové javy (napr. strata deklinácie a analytický typ skloňovania, člen v postpozícii, dvojité vyjadrovanie objektu, strata infinitívu a bohaté slovesné paradigmy, tvorenie budúceho času pomocou častice *ke*, využívanie predložky *od* na vyjadrenie posesívnosti ai.) v juhovýchodných macedónskych nárečiach, ktorými sa spomínané dialekty v rámci južnoslovanských jazykov zaraďujú k balkánskému jazykovému zväzu, a tak prispievajú k dezintegrácii slovanského jazykového systému, ale najmä k dezintegrácii v súvislosti s normou v macedónskom jazyku a jeho nárečiach. V poslednej štúdii Peev podáva analýzu pozostatkov koncového *ъ*, ktoré sa v JV nárečiach zachovalo v slovách na konci spoluhláskovej skupiny.

V recenzovanom diele mohli byť hádam jednotlivé štúdie, obsahujúce navyše v 2. zväzku aj datovanie vzniku, graficky zjednotené aj typom písma či ne-/uvádzaním anglických zhrnutí na konci statí. Záver zatiaľ dvoch existujúcich zväzkov tvorí súpis skratiek a značiek používaných v slovníkovej časti publikácie (chýba však komentár k metóde ich používania v slovníku) a súpis transkripčných znakov využívaných pri nárečovom zápise hlások.

Autor zamýšľal takýmto zostavením publikácie vyvolať v odborných kruhoch (dialektológov, lexicológov a lexikografov) diskusiu k metodologickým otázkam pri zostavovaní nárečového slovníka, pretože zatiaľ neexistujú monografické opisy ani nárečové slovníky z macedónskeho dialektového areálu (hoci práve macedónske nárečia v egejskej oblasti sú opísané zatiaľ najkomplexnejšie), 2. v konkrétnom prípade k výberu prameňov, excerptii a využitiu materiálov, jeho predstavení z gramatického, ale aj zo sémantického hľadiska nie len v samotnom slovníku, no navyše formou samostatných statí.

Pre zostavenie slovníka, ale najmä pre výskum opisovaných nárečí má nepochybne veľký význam časť o skúmaných materiáloch a prameňoch. K. Peev vychádza z rozsiahlejších slavistických štúdií a publikácií (V. Oblaka, K. Mirčeva, M. Maleckého, Z. Golombu, S. Romanského a ďalších) samostatne analyzujúcich periférne južné macedónske dialekty a jednotlivé nárečové regióny. (Centrum dolnovardarských nárečí tvoria kukušské nárečia, ktoré autor opísal v doktorskej dizertácii – vyd. 1988, 1989.) Prameňe pre Peevove štúdie a slovník tvoria aj mnohé magisterské práce a výsledky projektov pod vedením B. Vidoeského, ďalej zápisy z dotazníkov pre potreby macedónskeho dialektologického atlasu, Celokarpatského dialektologického atlasu, Slovanského jazykového atlasu, Európskeho lingvistického atlasu. Základ dialektologického korpusu pre slovník tvoria rukopisné folklórne materiály (okolo 500 s.) z JV Macedónska, ktoré sa zozbierali pod vedením S. Verkoviča (vydané v Prahe, ČAVU 1932, vyd. P. Lavrov a J. Polívka). Treba pripomenúť, že dnes ešte stále málokto regionálne slovníky alebo slovníky väčších nárečových regiónov takto vyčerpávajúco spracúvajú existujúcu dialektovú pramennú základňu.

V nárečovom slovníku (s. 59 – 387) v 1. zväzku je sústredená úvodná časť lexikálneho fondu dolnovardarských nárečí – začínajúceho sa v azbuke písmenami *A – A* (ažda ako nedôslednosť pôsobí zaradenie štyroch hesiel písmena *Γ* abecedne na konci písmena *A*, s. 387), slovník v 2. zväzku nadväzuje lexikou (s. 15 – 361) začínajúcou sa písmenami *Γ – K*.

Autor nezaradil do publikácie koncepciu slovníka (ako to bolo napríklad praxou pre Slovník slovenských nárečí. *A – K*. Veda 1994, ktorý sa dnes medzi slavistami hodnotí ako priekopnícka lexikologicko-lexikografická práca v dialektológii). Čitateľ si teda musí vystačiť s vlastnou erudičiou a musí sa sám zorientovať neraz v bohatej heslovej štruktúre.

Heslové slovo alebo spoluheslá [napr. h. *вижда* || *виже'да impf*] – prípadne fonetický či slovotvorný variant v zátvorke [napr. h. *виже'да* (u: *виже'ита, визита*) f; h. *бракне* (u: *бъркне*) pf] – na začiatku každej heslovej časti sú vysádzané výrazne tučným typom písma. Ako heslové slová môžu vystupovať všetky slovné druhy, označené príslušným gramatickým kvalifikátorom, apelatíva aj propriálna lexika. Pre porovnanie – v SSN sa propriálna lexika ako heslové slovo jednoznačne neuvádza.

Nasleduje slovnodruhovú charakteristiku slova skratkou latinského termínu v latinke a gramatickú charakteristiku často prelínajúca sa s lingvistickým komentárom k morfológickým osobitostiam. Prax komentovať alebo vykladať jazykové javy v heslovej stati však v lexikografických prácach prinajmenšom nie je bežná. Výklad významu opisom dopĺňa nezriedka synonymum v spisovnom jazyku alebo dialektové synonymum písmom uvádzané rovnako ako variant hesla (napr. s. 170, 171/I.). Pre slovník JV dialektov egejskej oblasti je pozoruhodné, že sa v ňom pri mnohých heslách uvádza okrem lingvistického opisu i širší etnokultúrny kontext s komentárom, citácia folklórneho materiálu – piesní, obradných rečí ap. – (napr. h. *армас*, h. *Бужуи*), opis lokality alebo výskytu v prípade propriálnej lexiky (napr. h. *Гроздо*, h. *Грчиште*, h. *Керванжичка*) ap., čo sú vzhľadom na zaniknuté alebo zanikajúce nárečia (a dnes už i neznáme slovanské vlastné mená!) v jazykovo-kultúrnej enkláve nepochybne významné údaje, ktoré prostredníctvom lexiky konzervujú i kultúrnu pamäť národa. Z tohto dôvodu možno akceptovať, ba oceniť uvádzanie piesňových veršov dokonca ako súčasť exemplifikácie (napr. h. *кехаја*, h. *килар*, h. *јостре*). Metóda uvádzať príklady z ľudových piesní sa však napríklad v koncepcii Slovníka slovenských nárečí neuplatnila, pretože takýto materiál sa zo širšieho areálového hľadiska ukazuje ako málo spoľahlivý.

Za výkladom autor zaradil exemplifikáciu vysádzanú na rozlíšenie textu kurzívou s uvedením skratky prameňa (ukazuje sa však, že exemplifikácia nie je v slovníku záväznou súčasťou heslovej state, hoci skratka prameňa so zaznamenanou lexémou sa uvádza, napr. h. *болезниѣ*, h. *боли очи* na s. 148/I., h. *борба* na s. 149/I.).

Jednotlivé výklady významov viacvýznamových slov sa zvyčajne odvíjajú v štruktúre hesla číslaním významov. Štylisticky príznakový význam lexémy sa zaraďuje pod samostatný číslovaný význam, označený skratkou pre *figura*. Pod posledný význam, označený skratkou pre *израз*, sa zaraďujú všetky ustálené spojenia a frazeologické jednotky spolu s exemplifikáciou (opäť nezáväznou) a výkladom, bez ohľadu na príslušnosť k jednotlivým významom v sémantickej hierarchii.

Hniezdovanie ako výzývajúci princíp pre lexikografickú ekonomizáciu textu sa v opisovanom slovníku neuplatňuje, a tak sa každá lexéma spracúva osobitne vo vlastnej heslovej stati (prinajlepšom s odkazom na

odvodzovací základ pri zdobeninách – napr. h. *букли'чка f (dem. од буква); h. кошулка f, dem. од кошул'а*).

Peevov zatiaľ dvojzväzkový Slovník macedónskych nárečí v juhovýchodnej egejskej oblasti je nepochybne pre macedonistiku nemenej pre slavistiku priekopníckym dielom, z tohto dôvodu sa v ňom zračia i mnohé koncepčné nedôslednosti veľkých prvotín (ktoré sme aspoň v skratke naznačili). Recenzovaná publikácia však rozhodne plní svoju fundamentálnu úlohu na poli areálovej lingvistiky, v lexikologicko-lexikografickej praxi vyvolá určite mnohé diskusie, z komparatívneho hľadiska ponúka východiská pre ďalší výskum jazykových javov v jednotlivých jazykových skupinách či zväzoch, poslúži ako spoľahlivá inšpirácia a prameň pre pripravovaný atlas aj slovník macedónskych nárečí. Predstavený a analyzovaný materiál má navyše nesmiernu kultúrohistorickú hodnotu, pretože sa ním erudované a vyčerpávajúco sprístupňuje aj dokumentuje existujúca etnická identita slovanského národa v najjužnejšej periférii homogénneho slovanského sveta. Odborná verejnosť sa už dnes teší na ďalšie zväzky slovníka.

Katarína Balleková

Správa zo semináru *Knižná kultúra v Šariši a v Bardejove*

V dňoch 8. – 11. októbra 2002 usporiadal Národný bibliografický ústav v Slovenskej národnej knižnici v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov, jeho Bibliografickou a Knihovníckou sekciou, Komisiou pre historické knižné fondy, historickým ústavom SAV, Šarišským múzeom a okresnou knižnicou Dávida Gutgesela v Bardejove celoslovenský seminár *Knižná kultúra v Šariši a v Bardejove*. Na seminári zameranom na prezentáciu výsledkov výskumu tlačených pamiatok bardejovskej a v širšom kontexte i východoslovenskej proveniencie sa zúčastnili hostia z Čiech, Rakúska, Maďarska a Francúzska.

M. Kováčik otvoril podujatie už tradične slávnostným príhovorom a načrtol miesto a postavenie Bardejova v dejinách slovenskej knižnej kultúry. J. Valach sa v referáte pod názvom *Z histórie činnosti tlačiarň v Šariši* zamerail najmä na pôsobenie a produkciu tlačiarne Dávida Gutgesela a jeho nástupcu Jakuba Klösa. O prvých bardejovských tlačiarniach sa hovorí, že to boli tlačiarne, ktoré slúžili reformácii. Na túto skutočnosť sa zameraila L. Lichnerová v referáte *Vplyv reformačného hnutia na produkciu polemických spisov v Gutgeselovej knižnici 1577 – 1599*. Roku 1775 bola založená tlačiareň Jána Ferdinanda Redlica v Prešove. V tejto menej známej tlačiarni vyšlo v priebehu roku až 13 tlačí. E. Augustinová sa ich rozboru venovala v referáte *Prešovské tlačiarne 18. storočia – rozbor produkcie*. Tematicky podobný bol referát A. Klimkovej *Knižná produkcia Mestskej tlačiarne v Bardejove v 18. storočí*.

M. Bodnárová v referáte *Prešovské mestské knihy v období stredoveku* charakterizovala dokumenty týkajúce sa mestského súdnictva, zákonodarstva, mestskej správy a hospodárske knihy. J. Šelep v príspevku *Poetika starej tlače* predstavil knihu ako symbiózu typografického, literárneho a filozofického vnímania. Za hlavný estetický vzor knižného umenia považuje Bibliu. *Unikátne bardejovské vydanie pseudoplatónskeho spisu Axiochus divini Platonis, seu de comtemnenda morte* bol témou príspevku K. Karabínovej. O tomto diele písanom dialogickou formou sa už v antike pochybovalo, či ide naozaj o platónsky spis. J. Minárik sa v referáte *Význam bardejovskej tlačiarne pre vývin staršej slovenskej literatúry* zamerail na dielo Jána Bocatia Hungaridos libri poematum quinque. Ján Bocatius ako významný a veľmi plodný humanistický básnik je autorom 27 samostatne vydaných diel v Košiciach a Bardejove a množstva ďalších drobných príspevkoch, ktoré vyšli v tlačiach iných autorov. G. Žibritová sa tejto problematike venovala v príspevku *Ján Bocatius a východoslovenskí tlačiarne jeho diel*. Bocatiovskej téme sa venovala aj E. Kleckarová v príspevku *Ein Buch aus Bardejov in Wien – Wien in einem Buch aus Bardejov. Kulturelle Beziehungen zwischen zwei Städten im Spiegel neulateinischer Literatur*. Príspevok, v ktorom sa hovorí o známej zbierke Hungaridos poematum libri quinque dokumentuje vzťahy medzi slovenskou a rakúskou protestantskou komunitou. Menším poetickým útvarom – epitalamiám, enkómiam a propemptikám bardejovskej proveniencie sa venoval príspevok A. Škovierovej *Humanistická príležitostná poézia v produkcii bardejovskej tlačiarne*. Alegóriou na politiku Leopolda II. a jeho prisluhovačov bola školská divadelná hra Eliáša Ladivera *Odhodlaný Eleazar*. Jej obsah, obsadenie i okolnosti, za ktorých bola hraná priblížila Ľ. Krišková v príspevku *Ladiverov Odhodlaný Eleazar v podaní šarišských gymnazistov*. Základný kameň bardejovského gymnázia bol položený v roku 1896. Ďalší vývoj školy aj mesta potom zaznamenávali školské výročné správy. Ich obsah analyzovala Ž.

Gešková v príspevku *História a osobnosti Bardejova v optike školských výročných správ maďarského gymnázia*. Bardejov je významný tlačou prvého katechizmu v jazyku zrozumiteľnom ľudu na našom území. Referát M. Kovačku *Bardejovský katechizmus v národných a duchovných dejinách Slovenska* poukazuje na význam tohto dokumentu v dobovom pedagogickom procese.

J. Skladaná v referáte *Bardejovské katechizmy* analyzuje jazyk týchto tlačí. Charakterizuje biblickú češtinu, ktorou sú písané, no na rozdiel od E. Pauliniho nachádza v nich aj mnohé slovakizmy. Genézu prekladu Biblie do slovenčiny dáva do súvislosti s vydávaním náboženskej literatúry i tlačou katechizmov E. Krasnovská v referáte *Od bardejovského katechizmu k prekladu Biblie. Svedectvá týkajúce sa slovensko-poľských vzťahov a písomnosti z bardejovského archívu* predstavil J. Doruľa. F. Gutek v referáte *Leonard z Uničova a Bardejov* na základe archíválií a korešpondencie predstavil bardejovského mestského notára pochádzajúceho z okruhu ľudí blízkych Jánovi Jiskrovi z Brandýsa. D. Škoviera v referáte *Básnik Valentin Ecchius a mesto Bardejov* predstavil tohto vzdelanca erasmovského razenia i jeho dielo a porovnal ho s Leonardom Stöckelom. Bardejovského rodáka Jakuba Zablera a jeho pôsobenie v banskoštiavnickej evanjelickej cirkvi na začiatku 18. storočia predstavila Adriana Matejková v referáte *Jakub Zabler v pohľade archívnych materiálov*. Prvým novodobým významným knihovníkom na východnom Slovensku bol Belo Klein Tesnoskalský. Jeho osobnosť i prínos pre slovenské knihovníctvo zhodnotil M. Kovačka v príspevku *Belo Klein Tesnoskalský a prešovské knižnice*. Osobnosť jedného českého dejateľa a jeho knižnicu predstavil V. Jarý v referáte *Slovacika v pozostalosti B. Malotína*.

Vo fondoch Univerzitnej knižnice v Bratislave sa nachádzajú i knihy z kláštorov zrušených Jozefom II. Časť z nich predstavila K. Fircáková v príspevku *Knihy františkánov z Bardejova a Stropkova v Univerzitnej knižnici v Bratislave*. Spoločný referát A. Hnátovej a P. Sabova *Františkánska knižnica v Nižnej Šebastovej a jej osudy v minulosti a súčasnosti* bol zameraný na históriu etablovania františkánskeho rádu v tejto obci, vznik kláštora, jeho knižnice a obsahové zloženie knižničných fondov. Vo fondoch Slovenskej národnej knižnice sa zachovalo mnoho cenných dokumentov – prvotín bardejovskej tlačiarne. K. Komorová v referáte *Najstaršie bardejovské tlače vo fondoch SNK* charakterizovala ich formálne, provenienčné a najmä obsahovú stránku. Referát K. Lacka *Historické knižné fondy a tlače 16. storočia v Prešove* bol zameraný na knižnicu evanjelického kolégia a eparchiálnu, resp. diecéznu knižnicu v tomto meste. V ich fondoch sú zastúpené diela 15. – 20. storočia, z ktorých mnohé sú u nás raritami. Šarišské múzeum vlastní množstvo vzácných a zaujímavých tlačí. Najpozoruhodnejšie z nich predstavila H. Saktorová v príspevku *Tlače 16. storočia v knižnici Šarišského múzea v Bardejove*. O obsahovej skladbe knižných fondov Přerovského múzea, založeného v roku 1888 referoval V. Pumprla v príspevku *Historické fondy múzea Komenského v Přerově a jejich počítačové zpracování*.

Vyjadrením potreby identifikovať a označovať vlastníctvo kníh je drobná účelová grafika, najčastejšie heraldického obsahu – tzv. exlibris. Bardejovské exlibrisy predstavil v príspevku *Exlibris bardejovskej mestskej knižnice v kontexte stredoeurópskej knižnej grafiky 16. storočia* L. Jankovič. Knihopis českých a slovenských tlačí do roku 1800 je jednou z najdôležitejších bibliografických príručiek potrebných pri spracovaní a identifikácii historických tlačených dokumentov. V. Pumprla sa ním zaoberal v príspevku *Knihopis, jeho elektronická podoba – stav a perspektívy*. Na potrebu uchovávaní a konzervovania vzácných dokumentov sa zameriaval príspevok V. Bukovského *Preventívna ochrana fondov knižníc a archívov*.

Na seminári, ktorého súčasťou bola i oponentúra výskumného projektu Dejiny kníhtlačiarskeho na Slovensku, odznelo 31 referátov. Rukopisné i tlačené pamiatky z oblasti východného Slovenska obsahujú množstvo poznatkov, ktoré zaujímavým spôsobom dopĺňajú regionálnu historiografiu, no sú i dokladom literárnych, jazykových a kultúrnych vzťahov s Poľskom, Čechami, Maďarskom a Rakúskom. V plnom znení budú publikované v periodicky vychádzajúcom zborníku *Kniha*.

Angela Škovierová

Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie В поисках эквивалентности

Katedra rusistiky a translatológie Prešovskej univerzity v dňoch 16. – 17. septembra 2002 pripravila medzinárodnú vedeckú konferenciu *В поисках эквивалентности* venovanú významnému životnému jubileu profesora Michala Mikluša. Konferencia bola súčasťou 6. zasadnutia Komisie pre slovanskú

slovotvorbu pri Medzinárodnom komitete slavistov *Славянское словообразование в историческом и сравнительном аспекте* (16. – 21. 9. 2002, FF PU).

O príjemný emocionálny vstup sa zaslúžili študenti PF PU Imrich Pacses a Alena Ščerbová, ktorí za inštrumentálneho doprovodu Ivany Bednárovej predviedli nádherné spevácke výkony. Vedúci katedry rusistiky a translitológie J. Šipko privítal účastníkov konferencie z ôsmich krajín – Ruska, Bieloruska, Ukrajiny, Litvy, Rumunska, Poľska, Čiech a zástupcov domácich vedeckých pracovísk a univerzít. F. Mihina dekan Filozofickej fakulty PU sa vo svojom slávnostnom prívete dotkol aj problému vyučovania ruštiny v slovenských školách a konferenciu označil za súčasť ožiovania rusistiky na Slovensku. Zdôraznil význam práce jubilujúceho profesora Mikluša a odovzdal mu najvyššie ocenenie Filozofickej fakulty PU. Ako to povedal v uvítacom príhovore prodekan FF PU J. Gbúr, vedecká práca Michala Mikluša položila základy prešovského centra rusistiky a slavistiky. Študentka piateho ročníka pozdravila jubilanta so želaním hojného zdravia a neutíchajúceho životného i pracovného entuziazmu. Zhromaždenie vedeckého podujatia si symbolickou minútou ticha so zármutkom pripomenulo pamiatku nehojného profesora Juraja Furdíka. Druhú, pracovnú časť úvodného plenárneho zasadnutia otvoril čerstvý sedemdesiatnik M. Mikluš pozoruhodným príspevkom, v ktorom prezentoval svoje najnovšie výsledky v oblasti ideografického výskumu slovnej zásoby v rusko-slovenskom pláne. A. Červeňák zdôraznil potrebu a dôležitosť kvalitnej komunikácie jednotlivých kultúr hlavne v súčasnosti, v období globalizačných tendencií. Možnosti pre takýto dialóg nám ponúka práve ekvivalentnosť slova. Slovo sa stáva ekvivalentom v dialógu kultúr. Autor analyzuje slovenské preklady diel ruskej literatúry (Puškina, Dostojevského, Baťuškina a i.) a poukazuje na niektoré bariéry pri preklade, na „neperevodimosť“, ktorá vyplýva z ontologických osobitostí jednotlivých kultúrnych systémov. Otázkou prekladu sa zaoberal aj P. Šíma, ktorý v príspevku *Комментарий к модернизированному переводу древнерусских текстов*, nastoľuje základné problémy sprevádzajúce preklad staroruských pamiatok do súčasného (moderného) jazyka.

Zaujímavým bolo aj vystúpenie T. Bardínej (Rusko), ktorá prezentovala svoje sledovania v oblasti slovotvorby. Na základe bohatého materiálu so súčasných publicistických textov potvrdila tézu, že tvorba nových slov je jednou z foriem kognitívnej kondenzácie (*раз-путин, два Путин*).

Prešovský slovákista a slavista J. Šabol nadviazal na svoje predošlé uvažovania o znakovosti, obraznosti základného textu náboženskej komunikácie – Biblie. Na príklade špecifického ikonicko-symbolického žánru podobienstva vysvetlil proces premeny ikonicko-symbolických znakov na arbitrárne znaky a načrtnol tendenciu k homeostáze dvoch základných tendencií v jazyku – motivovanosti a nemotivovanosti.

Príspevky plenárneho zasadnutia určili aj ďalšie smerovanie vedeckého podujatia. Pokračovalo sa rokovaním v troch sekciách: 1. lingvistickej, 2. literárnej, 3. kulturologickej a lingvodidaktickej. Vysoká odborná úroveň lingvistickej sekcie zastúpenej domácimi i zahraničnými osobnosťami vedy bola predpokladom pre nové podnety a živú diskusiu. Prezentovali sa výsledky výskumov všetkých lingvistických disciplín so zameraním na ekvivalentnosť jazyka v komparatívnom pláne (J. Šipko, A. Brandner, A. Pilaš, E. Ondrejčeková, J. Svetlík, T. Suran, J. Opalková, J. Sokolová, N. A. Boženková a iné.) Zazneli tu aj zaujímavé príspevky z frazeológie v porovnávacom rusko-slovenskom pláne (D. Antoňáková, R. Grenárová, M. Čižmarová, A. Grigoraš), fonetiky (L. Benediková, E. Ondrejčeková, G. Morozova) derivatológie (N. Avina, T. M. Nikolajeva, S. Terechova) štylistiky (G. Flidrova, N. Kyseľova, F. Ruščák, M. Varchola), lexikografie (T. Grigorjanová - E. Nemcová) ale aj psycholingvistiky a sociolingvistiky. Viaceré príspevky reagujú na otázky ekvivalenčnosti a prekladov špecifických žánrov funkčných štýlov – reklamy, ústavy (J. Kredátusová - O. Jancurová, O. I. Vorobjeva). V literárnovednej sekcii dominovali príspevky komparatívneho charakteru, týkajúce sa základných literárno-teoretických otázok (V. Žemberová, G. Nefagina), prekladu umeleckej literatúry (O. Kovačičová, A. Valcerová) i dejín ruskej literatúry (V. Kupko). Spomienkový charakter mali príspevky J. Rybáka a S. Perevalovej, symbolika sa stala predmetom záujmu S. Koryčankovej, N. E. Marcinkeviča, N. Bedzira, N. A. Dobryševskej. Z príspevkov interdisciplinárneho charakteru treba spomenúť referát J. Zozuláka, D. Teteana a A. Antoňáka, ktorý referoval o novom sociokultúrnom prístupe k interpretácii umeleckého textu.

Tretia kulturologická a lingvisticko-didaktická sekcia bola tematicky rôznorodá. Jedna časť príspevkov inklinovala skôr k jazykovednej problematike (A. Hirková), časť k literárnej (T. A. Kosmedová, G. G. Slyškin), problematika bola vo všetkých vnímaná v širších historických, etnokultúrnych či kulturologických súvislostiach. Túto sekciu otvoril príspevok O. Vincelera (Rumunsko), ktorý hodnotil pozíciu a vzťah Ruska a rumunskej pravoslávnej cirkvi v 16. a 17. storočí. Naviazanie sa Rumunskej pravoslávnej cirkvi na Rusko v období 16. a 17. storočia vplynulo podľa slov Vincelera zo skutočnosti,

že po páde Byzancie zostalo Rusko jedinou nezávislou pravoslávnu krajinou. Dr. Vincelerová analyzovala filozoficko-estetické dielo Sergeja Jesenina *Kľuči Mariji* a jeho východiská zakladateľa ruského „imažinizmu.“

Zaujímavý príspevok interdisciplinárneho charakteru predniesla T. A. Kosmedova (Ukrajina), ktorá si všimla etnopsychologické faktory v procese tvorby neologizmov či okazionalizmov, ktoré sú súčasťou individuálnej slovnej zásoby autora na príklade literárneho žánru denníka. V programovej náplni tejto sekcie boli viaceré vystúpenia, týkajúce sa výskumu niektorých foriem ľudovej slovesnosti (A. Košíková, A. Malá, K. Žeňuchová), žiaľ niektoré z nich pre neúčast' autorov neodzneli. Obraz Moskvy v ruských prísloviach zhromaždených v Daľovom slovníku priblížila A. Košíková. Naš príspevok priniesol pohľad na ľudovú prozaickú tvorbu z východného Slovenska s dôrazom na etnokultúrne prvky vo východoslovenskom kontexte.

Lingvisticko-didaktickú časť reprezentoval príspevok A. Hirkovej o didaktických otázkach pri vyučovaní špeciálnej terminologickej lexiky (zo sféry ekonómie a manažmentu) a E. Zelenickej, ktorá predstavila svoju novú učebnicu o reáliách Ruska v porovnaní so Slovenskom.

Medzinárodná vedecká konferencia sa niesla v duchu aktuálnych otázok medzikultúrnej komunikácie – ekvivalencie v jazyku. Prispela k osvetleniu problémov translatológie, vzťahovosti jazyka, literatúry a kultúry v Rusku a na Slovensku. Vedecké podujatie vysokou odbornou a organizačnou úrovňou splnilo svoje poslanie a vyjadrilo tak uznanie a poctu významnému slovenskému rusistovi Michalovi Miklušovi.

Katarína Žeňuchová

MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES

Alagovič, A. 5	Bilecký, S. 116	Danglová, O. 163, 165
Aleksova, V. 36	Bjeličová, M. 79	Danilák, M. 85
Ambro, J., I. 83	Bláhová, M. 55–56	Danko, J. 84
Ambuš, J. 154	Blanár, V. 31, 36, 57, 64, 68–	Debus, F. 68
Andraščík, J. 42	80, 148, 150, 151,	Dejanova, M. 15, 27
Andrić, N. 176	152, 154, 167	Dezső, L. 112
Anić, V. 14, 177	Blažovský, G. 126	Dijk, N. van 75
Antoňák, A. 184	Bocatius, J. 182	Divičanová, A. 84, 164
Antoňáková, D. 184	Bodnárová, M. 182	Dobrovský, J. 93, 95, 149
Apresian, J., D. 75	Bogatova, G., A. 94	Dobryševska, N. A. 184
Aucouturier, M. 94	Bojanovská, M. 84	Dohňanská, E. 163
Augustínová, E. 182	Bosák, J. 16, 26, 93, 96	Dokulil, M. 16–18, 27,
Autugovič, T. 93	Boženková, N., A. 184	Doležal, P. 152
Avina, N. 184	Božuk, M. 85	Doroszewski, W. 16, 27
Babić, S. 177	Brandner, A. 170, 184	Dorovský, I. 58, 64
Babotová, L. 85	Bržan, J. 172	Doruľa, J. 45–46, 83, 86–88,
Babukić, V. 7	Brezník, A. 8, 14	91–92, 94–96, 111,
Bačinský, A. 46	Briusov, V. 156	115, 166, 183
Bajza J., I. 150, 168	Brodnjak, V. 176	Dostojevského, F. M. 184
Baláž, G. 155	Broz, I. 176	Drábiková, E. 163
Baleha, J. 85	Brozovič, D. 177	Drbnič, J. 7–8
Balleková, K. 182	Brtáň, R. 45, 108	Dudášová-Křiššáková, J. 66,
Bardina, T. 184	Brtáňová, E. 88, 95	87–88, 95
Barić, E. 175	Buffa, F. 70, 97, 106	Dudok, M. 67, 81
Barna, F. 109	Bukovský, V. 183	Dugoničová, M. 74
Bartal, A. 55–56	Buzássyová, K. 96	Duchnovič, A. 46–47
Bartek, H. 167	Buzuk, P. 31,	Ďulgerová, G. 90
Bartko, L. 89, 95	Buzássyová, K. 154	Ďurčo, P. 26
Bartoš, F. 32–33, 35–36	Caraman, S. 146–147	Ďurovič, J. 152
Basaj, M. 26	Cigaleov, M. 8	Důžek, S. 163
Bátorová, M. 95	Cíger-Hronský, J. 95	Dvornická, L. 67
Bazilovič, J. 87	Čirilov, J. 14	Dzendzelivská, N. 89–90, 95,
Bečka, J. 171	Cnapius, G. 88	133
Bednárová, I. 184	Cox, H., L. 163	Dzendzelivskij, I., O. 89, 136
Bedžir, N. 184	Cychun, H., A. 30–31, 34–36,	Džoganík, J. 85
Beitl, K. 163	Czambel, S. 89, 134, 167–168	Ecchius, V. 183
Belaj, V. 163	Čaplovič, J. 41, 45, 108	Eichler, E. 69, 81
Belchnerowska, A. 81	Čermák, F. 15, 26	Eismann, W. 15, 26
Belič, A. 67	Červeňák, A. 95, 184	Ela, L. 171–173
Bendix, E., H. 75	Čičaj, V. 83	Eliáš, A. 155
Benediková, L. 184	Čierna, K. 165	Engel-Braunschmidt, A. 93
Beneš, B. 144–145, 147, 164	Čižmarová, M. 85–86, 184	Erjavec, T. 93
Beňušková, Z. 84	Čorba, A. 41	Falt'anová, L. 163
Benža, M. 95–96, 165	Čučko, P. 85	Fándly, J. 89, 152
Berkeley, G. 151	Čukan, J. 84	Faska, H. 171; 173–175
Bernolák, A. 88, 148–152, 154	Čurkina, I., V. 93	Fedak, P. 84
Bernštejn, S. 30, 36	Dadan, J. 83	Feglová, V. 164
Beskid, A. 85	Dalewska-Dreň, H. 32, 36	Ferenčíková, A. 95

- Fičor, D. 82
 Filipec, J. 15, 26
 Filmore, W. 75
 Findra, J. 95
 Finka, B. 177
 Fircáková, K. 183
 Flidrová, G. 184
 Flier, M. 92
 Förstemann, E., W. 59
 Förster, F. 173
 Franzen, A. 56
 Freise, M. 94
 Furdík, J. 15, 17, 19, 26, 95, 184
 Fux, J. J. 90
 Gajda, S. 92, 94
 Ganudel'ová, Z. 32, 35
 Garziona, S. 92
 Gašparíková, V. 95–96
 Gavlovič, H. 150
 Gavriljuk, N., K. 163
 Gazda, J. 169
 Gbúr, J. 184
 Gerov, N. 23, 27
 Gešková, Ž. 182
 Glonar, J. 14
 Gluhak, A. 79
 Godra, M. 168
 Goethe, J., W. 165
 Golomba, Z. 181
 Gonneau, P. 93
 Gorizontov, L. 94
 Gregor, A. 133
 Gregor, V. 86, 88,
 Grenarová, R. 170, 184
 Grešlik, I. 85
 Gricenko, P. 94
 Grigoraš, A. 184
 Grigorjanová, T. 86–88, 91, 170, 184
 Gutek, F. 183
 Gutgesel, D. 182
 Gutschmidt, K. 92, 94
 Habovštiak, A. 30–31, 36, 94
 Hadžega, V. 43
 Halaga, O., R. 38, 42, 109
 Hannicka, Ch. 78
 Hanyč, O. 84
 Haraksim, L. 46, 109
 Harbul'ová, L. 85
 Harvalík, M. 81
 Haulík, J. 5–6
 Havlová, E. 93
 Heidenreich, J. 14
 Herder, J. G. 165
 Herkeľ, J. 96
 Heřmanský, F. 133, 143
 Hirková, A. 184–185
 Hladký, J. 73, 90
 Hladník, M. 92–93
 Hlôšková, H. 95
 Hnátová, A. 183
 Hnat'uk, V. 110, 115, 134
 Hodža, M., M. 38, 151
 Holá, A. 81
 Hollý, J. 152
 Holovacký, J. 42, 45
 Horák, E. 3–5, 14, 95, 178–179
 Horňanský, I. 82
 Horváthová, L. 82
 Hudeček, L. 175
 Hůlková, M. 89
 Hupcej, Š. 113
 Hurban, J., M. 42
 Húsek, J. 45–46, 143
 Hvišč, J. 95
 Chaloupecký, V. 73
 Charciarek, A. 170
 Christians, D. 76, 166
 Chudanyč, V. 84
 Ilkovyč, A. 85
 Imrichová, M. 81
 Isačenko, A., V. 133, 170
 Ištók, R. 85
 Ivič, P. 67, 79–80
 Jagič, V. 57–58, 61, 76–77
 Jakubaš, F. 174
 Jakubíková, K. 163
 Janaš, P. 174
 Jancurová, O. 184
 Janežičov, A. 8,
 Jankovič, L. 183
 Jankovičová, M. 170
 Jarý, V. 83, 183
 Javorskij, J. 111
 Jelačić, J. 5
 Jenč, R. 174–175
 Jesenin, S. 185
 Jireček, H. 57
 Jireček, J., K. 57
 Jireček, K. 57–64
 Jóna, E. 167
 Jonke, Lj. 6, 9, 14, 177
 Juhasevič, I. 38, 40–41
 Jurčo, M. 95
 Kačala, J. 69, 150, 167–169
 Kačic, L. 83, 86–89
 Kanižlić, A. 176
 Karabínová, K. 182
 Karas, M. 72
 Karaulov, J., N. 75
 Karolak, S. 93
 Karskij, E., F. 33, 35–36
 Kasardová, M. 121
 Kašič, J. 67
 Katičić, R. 177
 Keipert, H. 151
 Kellera, I. 173
 Kerďo, J. 144, 147
 Kiliánová, G. 163
 Kipackij, V. 133
 Kirilčuk, D., V. 155, 156
 Kjuvlievova-Mišajkovova, V. 15, 27, 162
 Klátik, Z. 42
 Klatý, M. 167
 Klecker, E. 83
 Kleckerová, E. 182
 Klimeková, A. 182
 Kłodnicki, Z. 163
 Klös, J. 182
 Knappová, M. 81
 Knieszsa, I. 145
 Kodajová, D. 96
 Koharović, N. 175
 Kohútová, M. 88
 Kollár, D. 162
 Kollár, J. 5, 38–39, 150–151
 Komenský, J., A. 154, 156, 167, 185
 Komorová, K. 182
 Konečný, S. 85
 Konya, P. 85
 Kopečný, F. 31
 Kopitar, B. 96
 Koryčankova, S. 184
 Kosmedova, T., A. 185
 Košíková, A. 184
 Koška, J. 92–93, 96

- Košková, M. 15, 21, 27, 87, 91, 162
 Košutić, R. 179
 Kováč, A. 85
 Kovačevićová, S. 163–165
 Kovačičová, O. 184
 Kovačka, M. 82–83, 182–183
 Kováčová, M. 82
 Krajčovič, R. 30–31, 36, 150, 167–169
 Krakar-Vogel, B. 94
 Kralčák, Ľ. 45, 114
 Králik, Ľ. 80, 82
 Krasnovská, E. 74, 86, 88–89, 111, 183
 Kraveckij, A., G. 76
 Kredátusová, J. 184
 Krekovičová, E. 95
 Krišková, Ľ. 182
 Krleža, M. 177
 Krman, D. 83
 Krošlaková, E. 45
 Krstić, K. 176
 Krško, J. 71–73, 81
 Krupa, A. 84
 Kučera, M. 114
 Kuchar, R. 73
 Kujovičová, M. 83
 Kukučín, M. 6,
 Kupko, V. 184
 Kuraszkiewicz, V. 85, 133, 139–141, 143
 Kurelac, F. 176
 Kurimský, A. 112, 122
 Kurkina, L. 29, 36
 Kurzbeck, J. 127
 Kusá, M. 93, 96
 Kusal, K. 170
 Kyseľová, N. 28, 30–31, 36, 184
 Lacko, K. 183
 Lacko, M. 47, 109
 Lamanský, V. 108
 Lančarić, M. 175
 Langer, G. 69
 Laškova, L. 15, 27
 Lavrov, P. 181
 Leeuwen-Turnovcova, J. 93
 Leitsch, W. 58, 64
 Lekav, I. 30,
 Leščák, M. 163
 Letz, R. 110, 115
 Lewaszkiewicz, T. 174
 Lifanov, K. 152
 Lichnerová, L. 182
 Lichtej, I. 84
 Lipták, Š. 71, 87, 89, 91, 95
 Lock, J. 151
 Locher, J., P.
 Loma, A. 79–80
 Lučkaj, M. 43–45
 Lukenda, M. 175
 Machek, V. 133, 147
 Majtán, M. 71–72, 81, 89, 154
 Malá, A. 185
 Malecki, M. 133, 181
 Malenínska, J. 81
 Malinovskyj, J. 137
 Malinovskyj, L. 134
 Maliti, E. 96
 Malotín, B. 183
 Mamič, M. 175
 Mandyčová, O. 85
 Marcinkevič, N., N. 184
 Maretič, T. 4–8, 14, 176
 Marinov, M. 156
 Markus, V. 84
 Marti, R. 93
 Martić, T. 176
 Masyc, I. 112
 Matejko, Ľ. 79, 155
 Matejková, A. 183
 Matezius, V. 133
 Matula, Z. 163
 Matúšová, J. 81
 Maxová, A. 37
 Mazalová, Ľ. 83
 Mažuranič, A. 7
 Medvedeva, L., P. 76
 Medvedyk, J. 95
 Menac, A. 93
 Měťšk, F. 174
 Mihaljevič, M. 175
 Mihina, F. 184
 Michálek, E. 74
 Miklošič, F. 59–61, 63, 145
 Mikluš, M. 183–185
 Militenova, A., L. 94
 Minárik 183
 Mirčev, D. 181
 Mironovova, G. 170
 Mišianik, J. 38, 40
 Mišík, Š. 108
 Mitaš, A. 174
 Mlacek, J. 18, 27
 Mladenov, M. 28, 36,
 Mladenovič, A. 67
 Mladoneva, D. 36
 Mlynka, L. 84, 87
 Mlynkova, M. 172
 Moguš, M. 177
 Mokijenko, V., M. 15, 27
 Morozova, G. 170, 184
 Moyses, Š. 6
 Mrázek, R. 169–170
 Mrózek, R. 80
 Mruškovič, V. 175
 Múcsková, G. 67, 169
 Muchyna, M. 85
 Muko, A. 173
 Murgašová, A. 87
 Murko, A. 8
 Mušinka, M. 85, 96
 Myšanyč, O. 85
 Nazorová, A. 92
 Nefagina, G. 184
 Nelde, P. 174
 Nemcová, E. 184
 Nemec, I. 74
 Nevrlý, M. 85
 Neweklowsky, G. 92
 Nič, K. 134
 Niederle, L. 63
 Nikolajeva, T., M. 184
 Nikolova, S. 93
 Nikončuk, M., V. 35
 Norbergowa, M. 173
 Nosák-Nezabudov, B. 42–46,
 Novák, Ľ. 85, 143
 Nowakowska, M., M. 82
 Oblak, V. 181
 Očenáš, I. 81
 Odaloš, P. 82
 Ogienko, I. 133, 137–139, 143
 Olexa, M. 85
 Olms, G. 68
 Ondrejčeková, E. 184
 Ondrejovič, S. 73, 81
 Ondruš, Š. 31, 36, 95, 146–147

- Opalková, J. 184
 Orlovský, J. 73
 Palkovič, J. 149
 Pančíková, M. 81, 95
 Pančuhová, E. 84
 Pánek, J. 93
 Paňkevyč I. 38, 85–86, 107, 111–112, 115, 121–134
 Papai, P. 88
 Papp, Š. 38
 Paríková, M. 164
 Pastrnek, F. 110, 148, 150, 154
 Paštěková, S. 95
 Patráš, V. 82
 Patrnčiaková, D. 87
 Pauliny, E. 14, 39, 69, 168, 183
 Pavešić, S. 14, 176–177
 Peev, K. 180–182
 Pekar, A. 84
 Peretc, V., N.38
 Perevalova, S. 184
 Perniška, E. 15, 17, 27
 Pesty, F. 47
 Petráňová, L. 163
 Petrov, A., L. 38, 47
 Petrovičová, S. 79
 Petrovič, D. 66–67
 Petrus, P. 43, 64
 Petrušević, A., S. 109
 Piirainen, I., T. 74
 Pilaš, A. 184
 Plessingerová, A. 164
 Pogorielov, V., A. 155–156, 170
 Pogorielovova, B. 155–156, 161
 Pohončowa, A. 175
 Polívka, J. 134, 181
 Popovič, V. 43
 Pospíšil, I. 92, 94
 Potebňa, O., O. 66
 Potemra, M. 109
 Považaj, M. 82
 Preslopskij, I. 137
 Profantová, Z. 94, 96, 164
 Pumprla, V. 185
 Puscariu, S. 144, 147
 Puškin, A. 157
 Radič-Dugoničová, S. 74–75
 Radlinský, A. 168
 Rathmayr, R. 94
 Redlic, J. F. 182
 Reinfuss, P. 134
 Reljković, M., A. 176
 Rešetka, M. 82
 Ribay, J. 149, 154
 Rílski, N. 162
 Ripka, I. 95
 Rističová, S. 74–75
 Romanski, S. 181
 Rosetti, A. 144–147
 Rothe, H. 76–77, 79, 92, 165–166
 Rožić, V. 176
 Rudincova, B. 170
 Runtová, B. 156
 Rusinskij, I. 107
 Rusyn, O. 84
 Ruščák, F. 184
 Ruščin, P. 88
 Rutkiewicz, M. 81
 Rutkowski, M. 81
 Ružička, J. 167
 Rybák, J. 184
 Rymarenková, T. 155
 Ryšánek, F. 74
 Rytel, D. 26
 Rzetelska-Feleszko, E. 173
 Sabol, J. 95, 184
 Sabov, E. 38, 47
 Sabov, P. 183
 Sachanov, V. 111
 Saktorová, H. 183
 Samardžija, M. 14
 Savinič, M., N. 156
 Séčeniho, I. 112
 Sedlák, I. 89
 Sedlák, V. 41, 81, 92, 94, 96
 Sedláková, K. 84
 Sedláková, V. 84
 Schetz, P. 83
 Schlögel, 151
 Schuchardt, H. 145
 Sičáková, Ľ. 81
 Sikimičová, B. 79
 Silič, J. 178
 Sipko, J. 184
 Skala, P. 84
 Skaličák, V. 133
 Skaza, A. 92
 Skladaná, J. 83, 89, 166, 183
 Skoka, P. 79–80
 Skowrońska, J., I. 81
 Slavkovský, P. 164
 Slyškin, G. G. 184
 Smirnov, L., N. 148–154
 Smolej, V. 14
 Smyčková, R. 82
 Sočanac, L. 93
 Sokolová, J. 184
 Spišiak, P. 115
 Springfield-Tomelleri, V. 166
 Stanchev, K. 94
 Stanislav, J. 31, 60, 73
 Staniševa, D. 15, 27
 Stanković, B. 178–179
 Starosta, M. 175
 Steinhübel, J. 96
 Stenwijk, H. 93
 Stern, D. 167
 Stieber, Z. 85 133–134, 140–141, 143
 Stöckel, L. 183
 Stoličná, R. 163–164
 Stoy, M. 58, 64
 Stren, D. 76
 Suchanek, L. 92, 94
 Suran, T. 184
 Svencickij, I. 112
 Svetlík, J. 170
 Svetlík, J. 184
 Sydor, D. 84
 Szewczyk, L., M. 81
 Sztripszkyj, H. 112, 130–132
 Šafárik, P., J.5, 43, 57, 64–65
 Šarič, Lj. 175
 Ščerba, L. V. 171
 Ščerbová, A. 184
 Šemlej, J. 134
 Šen, F. 172
 Šerakowa, I. 175
 Šíma, P. 184
 Šišková, L. 36
 Šivicová-Dularová, A. 92, 94
 Škoviera, A. 86–88
 Škoviera, D. 88, 183
 Škovierová, A. 83, 86–88, 90, 183

- Škultéty, J. 108, 109, 133,
Šlepeckij, A. 46, 112
Šmehlík, A. 83
Šmilauer, V. 71–72
Šolt, D. 94
Šoltés, P. 37, 47, 89–90, 95,
110
Štec, M. 65–66, 85
Štefanovičová, T. 96
Štieber, Z. 31, 34, 36
Štolc, J. 143
Štúr, L. 6, 42, 69, 73, 148, 154
Šulek, B. 6–9, 176
Švačko, V. 175
Švagrovský, Š. 45, 48, 56,
110, 157
Švorc, P. 85
Terechova, S. 184
Těsnokalský-Klein, B. 183
Teteanu, D. 184
Težak, S. 177
Thiergen, P. 165
Tichý, F. 38–39, 42–43, 46
Tolstoj, I., I. 179
Tolstoj, L., N. 29, 31, 36, 179
Tombor, J. 6
Topolinská, Z. 180
Trávník, F. 133
Trojepoľská, N., B. 89
Trubačov, O., N. 92
Trubar, P. 7
Trubeckoj, M. 133
Trubeckoj, N., S. 34, 36
Trunte, N. 76, 166
Udvari, I. 46
Uličný, F. 109, 114
Urbancová, V. 45, 108
Vachek, J. 133
Vaillant, A. 145
Valach, J. 182
Valcerová, A. 95, 184
Valencova, M. 90
Valentová, I. 81
Vaľová, V. 88
Vanat, I. 84
Varchola, M. 184
Varsík, B. 109
Vařeka, J. 164
Vasmer, M. 145
Vaverčáková, K. 90
Vazov, I. 162
Vážny, V. 133
Venediktov, G., K. 154
Vereščagin, E., M. 76
Verchatskyj, I. 134, 136, 143
Verkovič, S. 181
Vidoeský, B. 181
Vijk, M, van 133
Vince, Z. 8, 14,
Vinceler, O. 184
Vince-Pallua, Z. 163
Vira, J. 85, 134–137, 143
Vlajićová-Popovićová, J. 79
Völkel, M. 172
Vorobjeva, O., I. 184
Vrábľová, T. 95
Vraz, S. 7
Vujk, J. 137
Vukojević, L. 175
Vusín, K. 88
Wachtarczyková, J. 82
Walda, M. 172–173
Warichiov 172
Weber, P., J. 174
Weigand, G. 145
Weingart, M. 148, 154
Weiss, D. 94
Wierzbicka, A. 75
Wiganda, K., F. 42, 43
Włodarczyková, E. 94
Wöhler, A. 76
Wolkowa, S. 174
Wollman, S. 92
Wowčerka, P. 174
Zabier, J. 183
Zabrovarnyj, S. 84
Zbrancecký, J. 83
Zečević, V. 175
Zejler, H. 172
Zelenicka, E. 185
Zelenka, M. 92
Zilinskyj, I. 85, 134, 143
Zoch, I. 6,
Zozulák, A. 95
Zozulák, J. 184
Zsiláková, M. 84
Žagar, M. 175
Žaža, S. 170
Žekulin, N. 92
Žemberová, V. 184
Žeňuch, P. 37, 44, 86–96, 107,
111–112, 114,
120, 132
Žeňuchová, K. 90, 95, 165,
185
Žibritová, G. 182
Žigo, P. 67, 95, 154, 167–168
Žilko, F., T. 66
Žiroš, M. 84
Žuffa, S. 170